

God. 7, Broj 2, 2017.

ISSN 2217-4958 (ŠTAMPANO IZDANJE)

ISSN 2466-5363 (ONLINE IZDANJE)

C I V I T A S

ČASOPIS ZA DRUŠTVENA ISTRAŽIVANJA



FLV

FAKULTET ZA
PRAVNE I POSLOVNE STUDIJE
DR LAZAR VRKATIĆ

Naučni časopis CIVITAS publikuje se dva puta godišnje.

ISSN 2217-4958 (štampano izdanje)

ISSN 2466-5363 (Online izdanje)

COBISS.SR.ID 261516807

IZDAVAČ:

FAKULTET ZA PRAVNE I POSLOVNE STUDIJE DR LAZAR VRKATIĆ

Bulevar oslobođenja 76, NOVI SAD, Vojvodina – Srbija

ZA IZDAVAČA:

Prof. dr Mirjana Franceško, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić
Univerziteta Union.

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:

Prof. dr Vladimir Njegomir, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić
Univerziteta Union.

REDAKCIJA:

Prof. dr Aleksandra Kostić, Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet.

Doc. dr Ana Sentov, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar
Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Andreja Savić, Fakultet za diplomatiju i bezbednost, Beograd.

Dr Bojana Petrić, Birkbeck University of London, Velika Britanija

Prof. emeritus dr Boris Marović, Nezavisni univerzitet Banja Luka, Bosna i Hercegovina.

Prof. dr Cvetko Andreesski, Fakultet za turizam i ugostiteljstvo Ohrid, Univerzitet „Sv.
Kliment Ohridski” Bitola, Ohrid, Makedonija.

Prof. dr Dragan Mrkšić, Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka.

Prof. dr Duška Franeta, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr
Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Duško Radosavljević, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne
studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Đorđe Čekrlija, Univerzitet u Banja Luci, Filozofski fakultet.

Prof. dr Gregor Žvelc, Univerzitet u Ljubljani, Filozofski fakultet.

Doc. dr Isidora Wattles, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr
Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Klime Poposki, Univerzitet „Sv. Kliment Ohridski“, Fakultet za turizam i
ugostiteljstvo, Ohrid.

Prof. dr Ljubo Pejanović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr
Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Marija Krivokapić, Univerzitet Crne Gore, Filološki fakultet u Nikšiću.

Prof. dr Marijan Čurković, Univerzitet u Zagrebu, Pravni fakultet i Univerzitet u
Splitu, Pravni fakultet.

Prof. dr Milan Živković, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr
Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Milica Radović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr
Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. emeritus dr Milo Bošković, Univerzitet u Novom Sadu, Pravni fakultet.

Prof. dr Mo Mandić, Regent University, London, United Kingdom.

Prof. dr Momčilo Talijan, Fakultet za poslovni menadžment, Bar.

Doc. dr Nikola Dobrić, Univerzitet Alpe Adria, Klagenfurt, Austrija.

Prof. dr Oliver Bačanović, Univerzitet u Skoplju, Fakultet bezbednosti.
Prof. dr Oliver Bakreski, Univerzitet u Skoplju, Filozofski fakultet.
Prof. dr Radovan Pejanović, Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet.
Prof. dr Ruženka Šimonji-Černak, Univerzitet u Novom Sadu, Pedagoški fakultet u Somboru.
Prof. dr Sanja Đurđić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
Doc. dr Slavica Čepon, Univerzitet u Ljubljani, Ekonomski fakultet.
Prof. dr Slobodan Marković, CIELS – Visokoškolska ustanova akademskih studija, Padova, Italija.
Prof. dr Snežana Radukić, Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet.
Prof. dr Sonja Karikova, Pedagoški fakultet, Univerzitet Matej Bel, Banska Bistrica, Slovačka republika, Republika Srbija.
Prof. dr Tatjana Bijelić, Univerzitet Banjaluci, Filološki fakultet.
Prof. dr Vesna Pilipović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
Prof. dr Vidoje Vujić, Univerzitet u Rijeci, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu.
Prof. dr Vojin Pilipović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
Prof. dr Zdravko Petrović, Univerzitet Sigmund Frojd, Beč, Austrija.
Prof. dr Zdravko Skakavac, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
Prof. dr Zoran Keković, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti.
Prof. dr Zoran Sušanj, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.
Prof. dr Željka Babić, Univerzitet u Banjaluci, Filološki fakultet.

SEKRETARI REDAKCIJE:

Marina Ratkov, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
MsC Sonja Dragović Sekulić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
MsC Zoran Vavan, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

LEKTOR I KOREKTOR:

Marina Ratkov, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.
Tijana Radnović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

OBJAVA ČLANAKA JE BESPLATNA. Svaki autor dobija jedan besplatan primerak časopisa.

CIVITAS JE BESPLATNO DOSTUPAN NA INTERNET ADRESI:

<http://www.civitas.rs>

ADRESA REDAKCIJE:

Bulevar oslobođenja 76, NOVI SAD, Vojvodina – Srbija
Tel. +381 21 472 7884
E-mail: civitas@fpps.edu.rs

PRIPREMA ZA ŠTAMPU I ŠTAMPA: „Tampograf“, Novi Sad
TIRAŽ: 200

CIVITAS journal is published twice a year
ISSN 2217-4958 (Printed edition)
ISSN 2466-5363 (Online edition)
COBISS.SR.ID 261516807

Publisher

FACULTY OF LAW AND BUSINESS STUDIES "DR LAZAR VRKATIĆ"
76 Bulevar oslobođenja, NOVI SAD, Vojvodina - Serbia
<http://www.civitas.rs>

For the publisher:

Prof. dr Mirjana Franceško, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić,
Union University, Novi Sad, Serbia.

Editor-in-Chief:

Prof. dr Vladimir Njegomir, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić,
Union University, Novi Sad, Serbia.

Editorial Board:

- Prof. dr Aleksandra Kostić**, Faculty of Philosophy, University of Niš, Niš, Serbia.
Doc. dr Ana Sentov, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Andreja Savić, Academy for Diplomacy and Security, University of Belgrade, Belgrade, Serbia.
Dr Bojana Petrić, Birkbeck University of London, UK
Professor Emeritus Boris Marović, Independent University, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina.
Prof. dr Cvetko Andreeski, Faculty of Tourism and Hospitality Management, "St. Kliment Ohridski" University, Bitola, Ohrid, Macedonia.
Prof. dr Dragan Mrkšić, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Duška Franeta, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Duško Radosavljević, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Đorđe Čekrlija, Faculty of Philosophy, University of Banja Luka, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina.
Prof. dr Gregor Žvelc, Faculty of Philosophy, University of Ljubljana, Ljubljana, Slovenia.
Doc. dr Isidora Wattles, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Klime Poposki, Faculty of Tourism and Hospitality Management, "St. Kliment Ohridski" University, Bitola, Ohrid, Macedonia.
Prof. dr Ljubo Pejanović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Marija Krivokapić, Faculty of Philology, University of Nikšić, Nikšić, Montenegro.
Prof. dr Marijan Čurković, Faculty of Law, University of Zagreb, and Faculty of Law, University of Split, Split, Croatia.
Prof. dr Milan Živković, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Milica Radović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.
Professor Emeritus dr Milo Bošković, Faculty of Law, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Mo Mandić, Regent University, London, United Kingdom.
Prof. dr Momčilo Talijan, Faculty for Business Management, Bar, Montenegro.
Doc. dr Nikola Dobrić, University Alpe Adria, Klagenfurt, Austria.
Prof. dr Oliver Bačanović, Faculty of Security, University of Skopje, Skopje, Macedonia.

Prof. dr Oliver Bakreski, Faculty of Philosophy, University of Skopje, Skopje, Macedonia.
Prof. dr Radovan Pejanović, Faculty of Agriculture, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Ruženka Šimonji Černak, Teacher Education Faculty in Sombor, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Sanja Đurđić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.
Doc. dr Slavica Čepon, Faculty of Economics, University of Ljubljana, Ljubljana, Slovenia.
Prof. dr Slobodan Marković, CIELS – Higher education institution, Padova, Italy.
Prof. dr Snežana Radukić, Faculty of Economics, University of Niš, Niš, Serbia.
Prof. dr Sonja Karikova, Faculty of Pedagogy, Matej Bel University, Banska Bystrica, Slovakia.
Prof. dr Tatjana Bijelić, Faculty of Philology, University of Banja Luka, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina.
Prof. dr Vesna Pilipović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Vidoje Vujić, Faculty of Tourism and Hospitality Management, University of Rijeka, Opatija, Opatija, Croatia.
Prof. dr Vojin Pilipović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Zdravko Petrović, Sigmund Freud University Vienna, Austria.
Prof. dr Zdravko Skakavac, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.
Prof. dr Zoran Keković, Faculty of Security, University of Belgrade, Belgrade, Serbia.
Prof. dr Zoran Sušanj, Faculty of Philosophy, University of Rijeka, Rijeka, Croatia.
Prof. dr Željka Babić, Faculty of Philology, University of Banja Luka, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina.

Secretaries of the editorial board:

Marina Ratkov, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.
 MsC Sonja Dragović Sekulić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.
 MsC Zoran Vavan, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Proofreading and editing:

Marina Ratkov, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.
 Tijana Radnović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Articles are published free of charge. One free copy of the journal will be provided for each contributor.

CIVITAS is available free of charge at:

<http://www.civitas.rs>

Contact Details:

76 Bulevar oslobođenja, NOVI SAD, Vojvodina – Serbia
 Tel. +381 21 472 7884
 E-mail: civitas@fpps.edu.rs

Prepress and printing: „Tampograf”, Novi Sad

Circulation: 200

SADRŽAJ

Reč urednika	9
Đorđe Čekrlija, Dijana Đurić i Biljana Mirković	
VALIDATION OF ADLERIAN INFERIORITY (COMPIN) AND SUPERIORITY (SUCOMP) COMPLEX SHORTENED SCALES	13
VALIDACIJA SKRAĆENIH SKALA ADLEROVSKOG KOMPLEKSA INFERIORNOSTI (COMPIN) I SUPERIORNOSTI (SUCOMP)	13
 Zdravko Skakavac i Tatjana Skakavac	
KRIVIČNOPROCESNA REGULACIJA POSEBNIH DOKAZNIH RADNJI U REPUBLICI SRBIJI I NJIHOVA PRIMENA U SAVREMENOJ PRAKSI	36
SPECIAL EVIDENCE-GATHERING PROCEDURES IN SERBIA: CRIMINAL PROCEDURE REGULATION AND PRACTICAL APPLICATION	36
 Miroslav Milosavljević i Jelena Milosavljević	
PRINCIPI I SISTEMI POSLOVOĐENJA U PRIVREDNIM DRUŠTVIMA	65
CORPORATE MANAGEMENT: SYSTEMS AND PRINCIPLES	65
 Tatjana Skakavac	
PROBLEMATIKA PREKRŠAJA PROTIV JAVNOG REDA I MIRA NA PODRUČJU POLICIJSKE UPRAVE NOVI SAD – STANJE I KARAKTERISTIKE	75
BREACH OF THE PUBLIC PEACE AND ORDER IN THE NOVI SAD JURISDICTION: CONDITION AND CHARACTERISTICS	75

Boriša Lečić

ULOGA I ZNAČAJ POSEBNE DOKAZNE RADNJE TAJNOG NADZORA KOMUNIKACIJA U ISTRAZI KRIVIČNOG DELA TERORIZMA	88
THE ROLE AND IMPORTANCE OF INTERCEPTION OF COMMUNICATIONS AS A SPECIAL EVIDENCE COLLECTING PROCEDURE IN THE INVESTIGATION OF TERRORIST ACTS	88

Zoran Grbić

MUSLIMANSKA BRAĆA: NOVA TERORISTIČKA PRETNJA?	107
THE MUSLIM BROTHERHOOD: NEW TERRORIST FRET?	107

Ispravka: Predrag Novakov, Kulturološki elementi u prevodu: suočavanje sa drugima (vol. 6, br. 2, p. 108, 2016)	127
--	------------

Reč urednika

Poštovani čitaoci, kolege i autori,

Pred vama je drugi broj časopisa CIVITAS za 2017. godinu. Časopis u kontinuitetu, sedmu godinu za redom, objavljuje radove koji se bave različitim, aktuelnim pitanjima i problemima iz oblasti prava, bezbednosti, psihologije, filologije i ekonomije, kao i interdisciplinarnim istraživanjima navedenih naučnih disciplina.

Časopis CIVITAS kategorizovan je od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja kao nacionalni časopis kategorije **M53**. U protekloj godini ostvarili smo indeksacije u Srpskom citatnom indeksu, Directory of Research Journals Indexing i International Scientific Indexing (ISI) a registrovani smo u ICI World of Journals – Index Copernicus.

Posebno smo ponosni na novi sajt časopisa CIVITAS u okviru koga se nalaze sva prethodna izdanja časopisa. Sajt je dvojezičan. Sve informacije o časopisu, uputstva za autore i recenzente i sastav redakcije i imena recenzenata mogu se naći na sajtu na srpskom i engleskom jeziku. Prijava radova obavlja se preko sajta časopisa na internet adresi <http://civitas.rs/index.php/prijava-rada>

Radovi prihvaćeni za objavljivanje, odnosno radovi koji su prošli postupak recenzije, obuhvataju različita pitanja iz domena društvenih nauka. U fokusu ovog broja su radovi koji analiziraju problematiku validacije skraćenih skala Adlerovskog kompleksa inferiornosti i superiornosti, krivičnoprocesne regulacije, poslovođenja privrednim društvima, prekršaja protiv javnog reda i mira, uloge i značaja dokazne radnje u istrazi krivičnog dela terorizma i nove terorističke pretnje. U ovom broju objavljujemo i ispravku rada objavljenog u broju 2 2016. godine pod naslovom „Kulturološki elementi u prevodu: suočavanje sa drugima“ autora Predraga Novakova. I ovim putem se izvinjavamo autoru zbog nenamerne greške preštampavanja rada objavljenog na međunarodnom naučnom skupu „Multikulturalnost i savremeno društvo“ a u želji da se isti učini dostupnim široj naučnoj zajednici.

Ponosni smo na ostvarenje cilja da više od polovine recenzenata bude izvan Fakulteta izdavača, prvenstveno iz regiona ali i Slovačke, Italije, Austrije i Ujedinjenog kraljevstva. Radovi su i u ovom broju međunarodnog karaktera.

Zahvaljujemo se svim dosadašnjim autorima na pristiglim radovima. Pozivamo sve zainteresovane autore da pošalju radove iz oblasti koje CIVITAS objavljuje.

U Novom Sadu, 07. decembra 2017.

Do sledećeg broja,

prof. dr Vladimir Njegomir

Članci

Articles

Đorđe Čekrlija¹
Dijana Đurić²
Biljana Mirković³

doi: 10.5937/Civitas1701013C

UDC 159.923

316.37

Original scientific paper

Received: 30.05.2017.

Accepted: 25.07.2017.

VALIDATION OF ADLERIAN INFERIORITY (COMPIN) AND SUPERIORITY (SUCOMP) COMPLEX SHORTENED SCALES

ABSTRACT: The main purpose of this study is to examine the inferiority and superiority complex scales, and develop their shortened versions. For this purpose two studies were conducted. In the first study, 395 students (62% female) were tested, and the inferiority (COMPIN, 40 items) and superiority complex (SUCOMP, 38 items) scales were analyzed. The examination of their psychometric properties indicated satisfactory psychometric features. Based on the values of communality, item-total correlation and scale principal component saturation, ten items were chosen for shortened scales. The exploratory factor analysis of the shortened scales clearly identified two factors that represent inferiority and superiority complex. In the second study, the sample consisted of 187 students (53% female). A confirmative factor analysis was carried out. The structural model consists of two correlated, identifiable dimensions and adequate fit indicators. Overall results suggest that the Adlerian concepts are adequately operationalized in COMPIN and SUCOMP scales. These scales can be valuable research tools in psychological research. Furthermore, shortened COMPIN-10 and SUCOMP-10 scales seem to be useful tools for measuring the inferiority and superiority complex.

¹ Filozofski fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci, djopsi@gmail.com

² ZFMR Dr Miroslav Zotović, Banja Luka

³ Filozofski fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

KEY WORDS: Inferiority and superiority complex, COMPIN and SUCOMP scales, validation.

Introduction

Despite the importance of individual psychology, the Adlerian concepts are rather infrequently used in empirical research. Although they can be adequately psychometrically operationalized (Ignjatović, Momirović & Hošek 1995; Mitrović, 2004), as well as the constructs from other psychodynamic theories (Grygier, 1956; Ignjatović et al., 2001; Čekrlija, 2011; Momirović et al., 1975, 1976), they remain at the margins of scientific interest. Current research trends in personality psychology is focused on personality models such as: Big Three (Eysenck & Eysenck, 1975), Big Five (Goldberg, 1990; Costa & McCrea, 1992; Zuckerman, 2002) Big Six (Lee & Ashton, 2004) or Big Seven personality dimensions (Almagor, Tellegen & Waller, 1995; Goldberg & Somer, 2000; Smederevac, Mitrović & Čolović, 2010; Saucier, 1997). Predominant research problems are the structure of personality traits, description of their substructures, and relationship with other psychological constructs. At the same time, we can say that most of these models treat personality traits like psychological postulates. Current research has been focused on the structure of personality traits, while the origins and phylogenetic age of basic traits, their developmental processes, and dynamic interpretations of their relationship with other psychological and sociological factors seem to be of less interest to researchers. Besides, personality models are for the most part used and examined by academically oriented researchers, while psychotherapy and counselling mostly focus on constructs developed in psychodynamic theories (like individual psychology). Interestingly, however, personality factorial models and psychodynamic theories are not incompatible. Interpretations and explanations derived from their platforms are frequently consistent with each other (Mitrović, Jevremov & Vasić, 1997; Mitrović, Trogrlić & Todosijević, 1997). Considering that both of these fields have a solid position in psychology, it seems wrong to keep them separated.

The central concept of the Adlerian theory of personality is the feeling of inferiority (Adler, 1989). It is based on a real feeling of incom-

petence and absolute dependence we experience as infants and children. This feeling is triggered by the child's perception that others possess all the power, and that struggling against that kind of power is hopeless. As a result, the child feels inferior and less capable. In real life situations, inferiority feeling triggers the compensatory processes, with the aim to overcome the feelings of inadequacy. According to Adler, life style is the crucial factor that can lead to the feeling of inferiority. In the case of inferiority, the feeling of inadequacy activates compensation, while the superiority feeling triggers over-compensation. Inferiority and superiority complexes can exist simultaneously, and while one of them is manifest, the other one remains hidden. The main function of the inferiority feeling is to activate compensatory processes that make a person want to improve, grow and overcome their perceived weakness. On the other hand, the purpose of both the inferiority and superiority complex is to protect the self from the feelings of inferiority. Thus the inferiority complex can lead to a personality style made of justifications and alibis. With the superiority complex, the feeling of inadequacy is hidden and replaced by an impression of personal superiority.

The empirical data gathered so far suggest that the infantile inferiority feeling, inferiority and superiority complexes can be adequately operationalized for empirical examination. The analysis of superiority complex (SUCOMP) scale confirmed the existence of this construct and its valid psychometric features (Mihić & Mitrović, 1996; Mihić, Višekruna & Mitrović, 1996). The results also suggest that SUCOMP can be adjusted for school age respondents (Vasić, Veljković & Trogrlić, 2005). Šakotić and Karanjac (1999) confirmed the validation of the scale COMPIN and identified its valid psychometric properties. A taxonomic analysis of the infantile inferiority feeling, inferiority and superiority complex scales (Ignjatović, Momirović & Hošek, 1995) indicated that more than 97% of respondents were classified correctly. Mitrović (1998) reexamined all the scales related to feelings of inferiority. According to her findings, COMPIN and SUCOMP are consistent to basic concepts of Adlerian individual psychology and display valid properties.

The first validation study examined the relationship between the Adlerian complexes and Freudian libido fixations. Both authors insisted on the dynamic interpretation of personality system, and both of them

are neglected in the research based on multivariate methodology. The results obtained indicated the existence of a relationship between the inferiority complex and the Oedipus/Electra problems, oral-passive, and anal-retentive fixation (Višekruna, 1996; Višekruna, Trogrlić & Vasić, 1996), while the superiority complex was related to the Oedipus complex, oral-aggressive and anal-aggressive fixation (Ignjatović & Višekruna, 1966; Štrbac, Kosanović & Vasić, 1996). On the other hand, the analysis of relations with basic personality traits derived from Eysencks' PEN model, indicated a relationship between some domains from P and N scales with the inferiority feeling (Ignjatović, Delić & Trogrlić, 1996; Jevremov, 1997; Šakotić & Ruk, 1997). Kosanović and Šakotić (1996), and Šakotić, Kurbalija and Barišić (1997) added the results which emphasized the relationship between the inferiority feeling and introverted behavior. According to Ruk and Momčilov (1996), the superiority complex was related to normative morality as a substructure from the P scale. In further validation studies, the findings have emphasized a consistent relationship between the inferiority complex and the freezing anxiety (Radočaj & Vasić, 1998; Vasić & Radočaj, 1998), the excitatory anxiety (Momčilov & Krpović, 1995), as well as a relationship between the superiority complex and excitatory anxiety (Todosijević & Knebl, 1998). The study of the relationship between the superiority feeling and authoritarian personality symptoms, reported by Mitrović and Barišić (1997), led to the conclusion that the superiority complex could not be reduced to authoritarianism. The COMPIN and SUCOMP scales have also proved their predicted value of anxiety (Jevremov & Todosijević, 1998) and partners' relationship (Šakotić & Kurbalija, 2011).

The collected findings indicate that the COMPIN and SUCOMP scales are adequate measuring tools for the inferiority and superiority complex, with satisfactory psychometric characteristics, and consistent to Adlerian theoretical concepts. They seem to be useful tools in the empirical analysis of personality. We propose that these scales could provide a new qualitative aspect to the considerations of basic traits in the frame of personality models.

The main aim of studies conducted is to examine whether the COMPIN and SUCOMP scales can be reduced to shorter, 10-items versions. As the scales comply with the Adlerian theory and exhibit valid

metric characteristics, we came to the idea to form shorter questionnaire versions. The scales would probably remain unidimensional, so as not to lose too many of their psychometric characteristics, but they would become much more practical to use. Gosling et al. (Gosling, Rentfrow & Swann, 2003) emphasize that short measures of personality traits are equally valid as the estimations based on longer questionnaires. For example, Rosenberg's 10-item scale (Rosenberg, 1965) is probably the most used self-esteem measure. John and Svrstava (1999) created the BFI-10 scale which includes measures of all Big Five personality factors. The most radical example is the single item self-concept scale (Robins, Hendin, & Trzesniewski, 2001). Using the original versions is certainly preferable, but it is expected that shorter inferiority and superiority scales will provide adequate insight into certain personality processes.

Study 1

The main aim of this study is to examine psychometric properties of the COMPIN (Mitrović, 1998) and SUCOMP (Mitrović, 1998) scales in order to identify which items to include in the shortened versions. Previous studies have shown that both scales are unidimensional. Therefore, we expected to single out items with the best psychometric properties for shortened versions of both instruments.

Method

Sample and Procedure

The sample consisted of 395 students (62% female) from Banja Luka University, between 20 and 32 years old ($M=22.93$, $SD=1.13$). The students completed questionnaires after their regular classes. Participation in the research was completely voluntary and anonymous.

Instruments

Two questionnaires were administered. The COMPIN scale (Mitrović, 1998) consisting of 38 items was used in the inferiority complex estimation, while the superiority complex was assessed with the 40-item scale SUCOMP (Mitrović, 1998). Both scales indicate satisfactory Cronbach α coefficients of reliability (COMPIN, $\alpha=.92$, and SUCOMP, $\alpha=.93$).

Data Analysis

In the first step the COMPIN and SUCOMP scales were examined separately. The purpose was to examine whether scales could be adequately operationalised through a single dimension, and second, whether it was possible to single out adequate items for shortened versions. A descriptive statistical analysis was conducted first. The internal consistency of scales was examined using a reliability analysis. Next, a principal component analysis for both scales was carried out. As the previous analysis suggests, both scales proved suitable for reduction. The values of communality coefficients, principle components loadings and item-total correlation coefficients were proposed as the criteria for the reduction process that would result in a 10-item version of both scales.

An exploratory factor analysis was performed to check the factorial structure of the COMPIN and SUCOMP shortened 10-item version scales. The principal component method was used in factor extraction and scree test in the identification of significant factors. The extracted factors were rotated in the promax position. The exploratory factor analysis was expected to indicate whether it was possible to replicate the two separate dimensions clearly representing the inferiority and superiority complex operationalized by the COMPIN and SUCOMP short version scales.

Results

The following data examination involved an analysis of parameters meant to be used in scales reduction. Therefore, descriptive statistics were analysed. Average item scores were ranged between 1.62 and 2.58 for the inferiority complex and between 1.89 and 4.11 for superiority complex scale (table 1). Three items in the COMPIN scale (items 11, 16 and 21) showed significant skew indexes. The SUCOMP scale items indicated lower skew index values.

The first principal component was better defined and higher saturated for the COMPIN scale and could explain the 45% of variance. The SUCOMP scale first component could explain 32% of total variance. The factor loadings were in a range between .42 and .81 for the COMPIN, and from .32 to .76 for the SUCOPM scale. Generally, item-total correlation was satisfactory for both scales. Higher values were registered for

*Table 1. Items descriptive statistics and first principal component
 (comunalities and factor saturations)*

	M	SD	S	K	c	r	IPC		M	SD	S	K	c	r	IPC
COMPIN1	2.19	.90	.88	.92	.62	.42	.64	SUCOMP1	4.11	.69	-.15	-.84	.29	.10	.32
COMPIN2	2.02	.90	1.10	1.59	.66	.47	.69	SUCOMP2	3.13	.93	-.27	-.49	.50	.28	.53
COMPIN3	2.42	1.18	.43	-.73	.63	.43	.66	SUCOMP3	3.56	.92	-.17	-.06	.53	.33	.58
COMPIN4	2.00	1.03	.64	-.54	.64	.45	.67	SUCOMP4	3.50	.80	-.23	.91	.56	.35	.59
COMPIN5	2.05	1.00	.66	-.33	.65	.46	.68	SUCOMP5	2.93	.82	-.29	.57	.43	.21	.46
COMPIN6	2.42	1.25	.67	-.62	.64	.43	.66	SUCOMP6	3.31	.95	-.54	.43	.37	.17	.41
COMPIN7	2.26	1.07	.66	-.40	.66	.46	.68	SUCOMP7	3.38	1.00	-.24	-.71	.58	.39	.62
COMPIN8	1.98	.97	.93	.60	.67	.48	.69	SUCOMP8	2.81	.87	.02	-.15	.52	.31	.56
COMPIN9	2.51	1.11	.34	-.85	.70	.51	.72	SUCOMP9	3.69	.86	-.60	.74	.61	.43	.66
COMPIN10	1.97	.91	.64	-.41	.67	.49	.70	SUCOMP10	2.87	1.03	.16	-.99	.53	.33	.57
COMPIN11	1.78	.88	1.48	2.82	.68	.50	.71	SUCOMP11	2.52	.91	.50	.74	.48	.27	.52
COMPIN12	2.23	1.11	.67	-.39	.68	.48	.69	SUCOMP12	3.48	.86	-.22	-.60	.58	.38	.62
COMPIN13	1.82	.85	1.08	1.33	.47	.24	.49	SUCOMP13	3.41	.86	-.35	.18	.62	.44	.66
COMPIN14	2.22	1.21	.71	-.62	.79	.64	.80	SUCOMP14	2.59	.94	.50	.85	.57	.38	.62
COMPIN15	1.86	.91	1.22	1.77	.64	.45	.67	SUCOMP15	2.72	.92	-.01	-.24	.59	.37	.61
COMPIN16	1.86	.82	1.17	2.01	.68	.49	.70	SUCOMP16	3.83	.91	-.45	-.47	.31	.11	.33
COMPIN17	2.58	1.15	.31	-.79	.51	.27	.52	SUCOMP17	2.26	.81	-.06	-.68	.62	.42	.65
COMPIN18	1.99	1.10	1.06	.34	.73	.57	.75	SUCOMP18	2.26	.91	.53	.34	.72	.58	.76
COMPIN19	1.98	.90	.92	.76	.60	.39	.63	SUCOMP19	2.67	.97	.21	-.63	.65	.47	.68
COMPIN20	2.13	.97	.84	.43	.60	.40	.63	SUCOMP20	1.91	1.01	1.32	1.74	.43	.23	.48
COMPIN21	1.59	.87	1.57	2.29	.68	.51	.71	SUCOMP21	1.89	.79	.44	-.59	.64	.44	.66
COMPIN22	2.14	1.09	.92	.24	.79	.65	.81	SUCOMP22	2.37	.88	.24	-.53	.57	.37	.61
COMPIN23	1.82	.88	.93	.21	.65	.46	.68	SUCOMP23	2.28	.98	.66	.04	.65	.47	.69
COMPIN24	2.47	1.15	.66	-.31	.66	.46	.68	SUCOMP24	3.04	1.18	-.22	-1.05	.49	.30	.55
COMPIN25	1.93	.84	.67	-.07	.54	.33	.57	SUCOMP25	3.19	1.08	-.20	-.40	.59	.38	.62
COMPIN26	2.12	1.01	.55	-.49	.59	.37	.61	SUCOMP26	2.07	.95	1.09	1.11	.47	.26	.51
COMPIN27	2.09	.99	.74	.18	.63	.43	.66	SUCOMP27	2.44	1.02	.21	-.58	.63	.44	.66
COMPIN28	2.11	.98	.45	-.52	.60	.39	.63	SUCOMP28	3.26	1.07	-.26	-.51	.49	.28	.52
COMPIN29	1.87	.95	1.23	1.47	.73	.57	.75	SUCOMP29	3.26	1.10	-.28	-.41	.44	.20	.45
COMPIN30	1.62	.77	.77	-.88	.56	.34	.59	SUCOMP30	2.93	1.03	-.07	.13	.58	.36	.60
COMPIN31	2.39	1.25	.59	-.81	.62	.41	.64	SUCOMP31	2.54	1.21	.44	-.67	.32	.11	.33
COMPIN32	2.04	.99	.95	.51	.63	.42	.65	SUCOMP32	2.74	1.01	.10	-.90	.47	.23	.47
COMPIN33	2.12	1.01	.80	.15	.71	.54	.73	SUCOMP33	3.85	.96	-.76	.39	.42	.19	.44
COMPIN34	2.36	1.12	.41	-.89	.68	.48	.70	SUCOMP34	2.65	1.01	.32	.11	.46	.25	.50
COMPIN35	2.03	1.10	.84	-.26	.70	.51	.72	SUCOMP35	2.96	1.06	-.12	-1.02	.44	.21	.46
COMPIN36	2.19	1.19	.74	-.50	.77	.61	.78	SUCOMP36	2.52	.99	.13	-.45	.53	.32	.57
COMPIN37	1.89	.95	.96	.41	.52	.28	.53	SUCOMP37	3.41	1.11	-.45	-.50	.63	.44	.66
COMPIN38	1.82	.90	.89	-.04	.66	.46	.67	SUCOMP38	2.20	1.03	.74	.34	.48	.25	.50
COMPIN39	1.92	1.10	1.16	.72	.53	.30	.55								
COMPIN40	1.94	1.05	.99	.22	.67	.49	.70								

NOTE: c = comuality; r = corrected item-total correlation; Items selected for shortened versions are given in bold.

the COMPIN items (from .51 to .79). The values for the SUCOMP items were also satisfactory but in a greater range (.29 to .72).

In accordance with the aim of the study, three basic criteria were chosen: communalities, factor loadings and item-total correlation. In the COMPIN scale, the ten items selected for shortened version showed the highest values on all three criteria. In the SUCOMP scale, the nine selected items had the highest values on all criteria, while item 7 was selected on the base of comunalities and factor loading values. The overall examination proved that both scales had a robust first principal component suitable for shorter version construction.

Two dimensions, suggested by the scree test, were extracted in the exploratory factor analysis of the shortened COMPIN and SUCOMP scales. They explained 53 % of variance (first factor, 31%). Table 2 provides clear evidence that factors were highly saturated with items from different scales. The first factor was defined by high correlations with all COMPIN items and one negative relation with item SUCOMP17. We considered this to be an adequate operationalization of the inferiority complex. The saturations on the second factor were also very high. Since all items from SUCOMP scale define it, the second factor was taken to represent the superiority complex factor. The correlation between the factors defined as *inferiority* and *superiority complex* was -.16. Generally speaking, the exploratory factor analysis clearly suggests that the shortened COMPIN and SUCOMP scales measure separate dimensions that could be described as the inferiority and the superiority complex, and adequately represent the original scale.

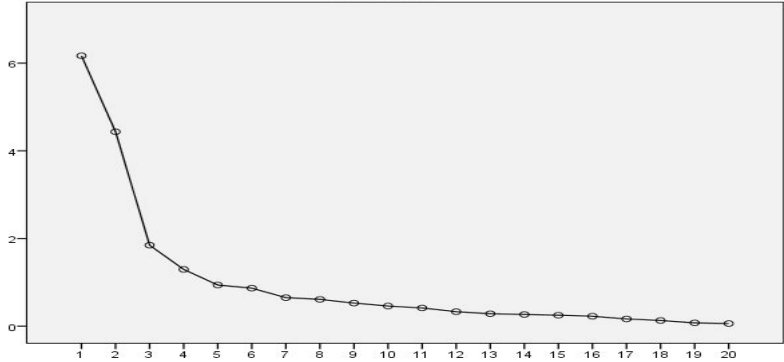


Figure 1. Scree plot

Table 2. *Exploratory factor analysis of COMPIN-10 & SUCOMP-10 scales*

	I	II
COMPIN9	.71	
COMPIN14	.86	
COMPIN17	.63	
COMPIN18	.71	
COMPIN21	.68	
COMPIN22	.77	
COMPIN29	.66	
COMPIN35	.72	
COMPIN36	.84	
COMPIN33	.74	
SUCOMP7		.69
SUCOMP9		.66
SUCOMP13		.73
SUCOMP17	-.41	.61
SUCOMP18		.85
SUCOMP19		.70
SUCOMP21		.78
SUCOMP23		.68
SUCOMP27		.70
SUCOMP29		.55

NOTE: Original item numbers were retained.

Discussion

The main research goal was to identify the COMPIN and SUCOMP items with best psychometric properties for the shortened questionnaires version. Both examined scales indicate acceptable psychometric properties. At first, the reliability coefficients are very high and similar to previous studies (Barišić & Kosanović, 1996; Mihić & Mitrović, 1996; Momčilov, Radočaj, 1999), as well as the first principal component structure of both scales (Mitrović, 1998). In the process of scales reduction, the following three criteria were used: communalities, first component loadings and item-total correlation, which were in accordance. Generally, the first principal component is well defined on both

scales. Comunalities and factor loadings are higher on the COMPIN items. Besides, the factor loadings on the SUCOMP scale are in a wider range, and it was easier to identify which items should be kept. Item-to-total correlations are also higher on the COMPIN scale. At the same time, the lack of confidence and low self-esteem comprise the structure of the first principal component on the COMPIN scale. Cognitive superiority and impression of personal importance, as well as dominance over other people, are the indicators that show the highest factor loadings on the SUCOMP scale. The minimal value of coefficient for selected items is .70. The same parametar values are generally lower on the SUCOMP items, but still in a satisfactory range.

The factor analysis conducted on the shortened scale versions identified two factors that absolutely match the scales' principal components. A single item (SUCOMP17, *Only rarely have people had as much success as I did*) defines both factors. Once again, the low self-esteem indicators have the most significant loads on this latent dimension. On the other hand, the items related to feeling of personal omnipotence show the highest loadings on the SUCOMP latent dimension. From the theoretical perspective, the extracted factors on both scales can be accepted as a measure of the inferiority and superiority complex. Scales reduction did not decrease construct or divergent validity. The inferiority and superiority complex indicators are still well represented and clearly separated from each other.

The first study results indicate that the COMPIN and SUCOMP shortened version scales could be used in the inferiority and superiority complex assessment. In order to obtain relevant confirmation, a convergent and divergent validity examination should be carried out.

Study 2

In the second study, we analyzed the basic psychometric properties and dimensionality of the COMPIN-10 and SUCOMP-10 scales. We tested if the shortened inferiority and superiority scales replicated psychometric properties from the original versions. Therefore, this part of research could be a valuable contribution to the further examination of Adlerian concepts, and could prove useful in the validation process of both questionnaires.

Method

Sample and Procedure

The second study sample consisted of 187 students (53% female). The data was collected online using the snowballing technique. The online questionnaire link was sent to psychology students at the University of Banja Luka, who in turn forwarded it to their web contacts. All the data was collected within seven days. The respondents were between and 19 and 41 years old ($M=25.12$, $SD=4.49$). Participation was voluntary and anonymous.

Instruments

Shorter versions of the inferiority and superiority complex scales were used in this study. The 10-item version of the COMPIN was used as a measure of the inferiority complex and the 10-items version of the SUCOMP was used in measuring the superiority complex. The shorter inferiority and superiority complex scales maintain a high reliability, as Cronbach α coefficients indicate (COMPIN-10, $\alpha=.90$ i SUCOMP-10, $\alpha=.88$).

Data Analysis

The shortened versions of the inferiority (COMPIN-10) and superiority complex scales (SUCOMP-10) were examined through the exploratory and confirmatory factor analyses. The purpose was to examine whether the short scales exhibit tendencies consistent with the original versions findings.

Results

The common factorial structure of the COMPIN-10 and SUCOMP-10 was first examined using the exploratory factor analysis using principal components method. The scree test suggested a clear two-factorial solution, which was consistent with previous study findings. Kaiser–Meyer–Olkin measure (.72) implies that the scales were adequately represented, while the Bartlett's sphericity test ($\chi^2(435) = 1963.33$, $p<.00$) indicates that data reduction was justified. The two factors explained 65.44% of variance.

In order to retest the common factorial structure of the COMPIN-10 and SUCOMP-10 scales hypothesis, the confirmatory factor analysis was conducted. We tested only one model with two correlated latent variables which were supposed to represent the inferiority and superiority complex (table 4). Each item was linked to a single factor. The estimation method was Maximum Likelihood, calculated on covariance matrix. χ^2/df ratio is in agreement with the proposed good fit indicator ≤ 3.00 (Kline, 2005). The RMSEA and SRMR values indicate a good fit between empirical results and theoretically proposed structure (acceptable values $<.10$). The index of fit (GFI) and comparative fit index (CFI) are above the suggested limit of explained variance.

Table 3. Confirmatory factor analysis fit parameters

χ^2	df	p	χ^2/df	GFI	CFI	RMSEA (90% CI)	SRMR
312.913	169	.00	1.86	.91	.92	.09 (.08-.10)	.08

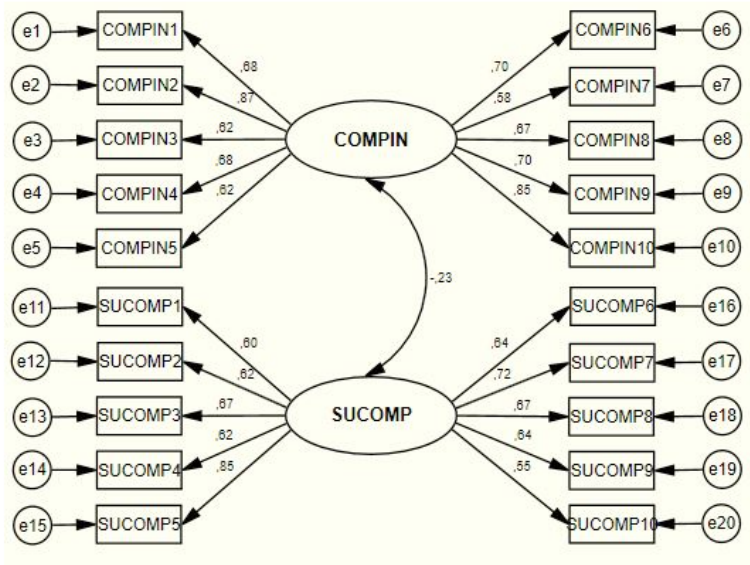


Figure 2. Factor loadings on inferiority and superiority complex scale factors

As figure 2 shows, the COMPIN and SUCOPM items were strictly divided into two latent variables. Both latent variables were highly saturated by all items from corresponding scale. As expected, negative weak correlations (-.23) were registered between latent variables. Confirmed latent variables structure (figure 2) were completely in accordance with the previous findings of the COMPIN and SUCOMP scales, as well as compatible with the Adlerian theoretical concept of inferiority and superiority complex.

Discussion

Previous research has rarely dealt with questionnaire operationalization of Adlerian concepts. The main goal of the present study was to examine the shortened versions of inferiority and superiority complex scales (named COMPIN-10 and SUCOMP-10). In general, the results presented here were congruent with the results from the previous study with the COMPIN and SUCOMP (Mitrović, 1998).

The structure of the first latent dimension defined by all COMPIN-10 items absolutely corresponds with the inferiority complex. Factor accounts for low self-esteem, inferiority feeling and defense mechanisms. Items 2 (*I am aware how much I know about myself, but I cannot deal with it*) and 10 (*I have no self-confidence*) show the highest loads on the latent dimension. Indicators of regression and rationalization also show high values and indicate a general misanthropy as a life style and a attitude towards any challenge.

The second latent variable corresponds to the superiority complex. Indicators of personal omnipotention are highly loaded on factor? The content of items 5 (*Few people can compare with me*) and 7 (*Normally no solution can be found without me*) clearly presents the importance of the feeling of omnipotence in determining the existence of the superiority complex. Competitiveness and self-confidence are high loads factors as well. The content of the second latent variable defined by the SUCOMP-10 items match the principal superiority complex factor reported in the previous studyt with the SUCOMP (Ignjatović, Delić, & Momirović, 1995; Mitrović, 1998, Trogrlić & Krpović, 1999).

The correlations between latent dimensions are similar to the previous studies of the relationship between the inferiority and superiority complex (Barišić, 1996; Ignjatović, Momirović, & Hošek, 1995; Mitrović, 1998). It confirms the Adlerian assumptions on the nature of their relationship. The correlation of $-.23$ between the superiority and inferiority complex emphasizes their simultaneous existence. The negative correlation should be an indicator of overcompensation, which helps a person overcome the original feeling of inferiority. This also helps indicate the distinction between inferiority and superiority attitude.

General Discussion

The main goal of the studies presented in this paper was the construction of the shortened inferiority (COMPIN-10) and superiority (SUCOMP-10) complex scales. Although the original versions have yielded well-grounded results and a solid insight in the Adlerian complex so far, we deemed it desirable to have shorter scales for quick assessment. The valid characteristics of original versions provide the easy selection of items for shortened scales. Analogously, shortened scale versions indicate valid psychometric properties, consistent to the original scales. Furthermore, contents of extracted dimensions are in accordance with the Adlerian conceptualization of the inferiority and superiority complex. Finally, as a brief operationalization of Adlerian basic concepts, the shortened scales can be easily included in personality model assessment. In light of overall findings, the shortened scales could be accepted as brief measure of the inferiority and superiority complex. The overall results may be seen as a contribution to further investigations of Adlerian individual psychology.

References

- Almagor, M., Tellegen, A., & Waller, N. G. (1995): The Big Seven Model: A cross-cultural replication and further exploration of the basic dimensions of natural language trait descriptors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 300–307.
- Costa, P., & McCrae, R. (1992). *Revised NEO Personality Inventory (NEOPI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) professional manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, Inc.
- Čekrljija, Đ. (2011). *Edip u multivarijatom zagrljaju*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Eysenck, H., & Eysenck, S. (1975). *Manual of the Eysenck Personality Questionnaire*. San Diego: EdITS/Educational and Industrial Testing Service.
- Goldberg, L. R. (1990). An alternative 'Description of Personality': The Big Five factor structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 1216–1229.
- Goldberg, L. R., & Somer, O. (2000). The hierarchical structure of common Turkish person-descriptive adjectives. *European Journal of Personality*, 14, 497 - 531.
- Gosling, S. D., Rentfrow, P. J., & Swann, W. B. Jr. (2003). A very brief measure of the Big-Five personality domains. *Journal of Research in Personality*, 37, 504-528.
- Grygier, T. G. (1956). *Dynamic Personality Inventory*. London: N.F.E.R.
- Ignjatović, I., Deliće, A., & Trogrlić, A. (1996). *Kanoničke relacije faktora iz Eysenckovog upitnika EPQ (verzija sa 103 ajtema) i ajtema skale infantilne inferiornosti ININ*. Paper presented at 44th Annual scientific conference of Serbian psychological Association-Sabor. Vrnjačka Banja, Serbia.
- Ignjatović, I., Momirović, K., & Hošek, A. (1995). Taksonomska efikasnost infantilne inferiornosti, kompleksa inferiornosti i kompleksa superiornosti. In Momirović, K. (Ur.), *Psihologija kriminala 2*, (pp. 111-133). Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Ignjatović, I., Mitrović, D., Jevremov, T., Knebl, J., Šakotić, J., Kurbalija, D., Vasić, A., Trogrlić, A., & Bojanić, Ž. (2001). *Predlog skale za ispitivanje dimenzije od reaktivnosti do kateksičnosti*. Paper presented at conference VII Empirical research in psychology. Belgrade, Serbia. (pp. 45).
- Ignjatović, I., & Višekruna, M. (1996). *Kanoničke relacije kompleksa superiornosti i fiksacija libida*. Paper presented at conference II Empirical research in psychology. Belgrade, Serbia.
- Jevremov, T. (1997). *Kanoničke relacije Ajzenkovih skale iz EPQ-103 i skale infantilne inferiornosti (ININ)*. Paper presented at 45th Annual scientific conference of Serbian psychological Association-Sabor. Tara, Serbia (180).
- Jevremov, T. i Todosijević, B. (1998). *Relacije iktoidne anksioznosti merene skalom LED i kompleksa superiornosti merenog skalom SUCOMP*. Paper presented at 46th Annual scientific conference of Serbian psychological Association-Sabor. Arandelovac, Serbia (pp. 180).

- John, O. P., & Srivastava, S. (1999). The Big-Five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives. In L. A. Pervin & O. P. John (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (Vol. 2, pp. 102–138). New York: Guilford Press.
- Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling*, New York: The Guilford Press.
- Kosanović, B. & Šakotić, J. (1996): Odnosi dimenzija ličnosti iz Eysenckovog upitnika EPQ-103 i infantilne inferiornosti merene skalom ININ. In L. Genc, & I. Ignjatović (Eds.), *Ličnost u višekulturnom društvu* (pp. 138–153). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu.
- Lee, K., & Ashton, M. (2004). Psychometric properties of the HEXACO personality inventory. *Multivariate Behavioral Research*, 39(2), 329– 358.
- Mihčić, Lj., & Mitrović, D. (1996). *Merne karakteristike i faktorska struktura skale SUCOMP, saopštenje sa štampanim rezimeom*, Paper presented at II Empirical research in psychology. Belgrade, Serbia.
- Mihčić Lj., Višekruna, M., & Mitrović, D. (1996). *Faktorska analiza skale namenjene merenju kompleksa superiornosti SUCOMP*. Paper presented at 44th Annual scientific conference of Serbian psychological Association-Sabor. Vrnjačka Banja, Serbia.
- Mitrović, D. (1998). *Dimenziona provera egzistencije konstruktata infantilna inferiornost, kompleks inferiornosti i kompleks superiornosti proisteklih iz individualno-psihološke teorije Alfreda Adlera*. Unpublished Master thesis. Faculty of philosophy, Novi Sad, Serbia.
- Mitrović, D. (2004). *Upitnička provera Psihoanalitičkog konstrukta Elektra kompleksa putem upitničke poliemocionalnog načina odgovaranja*. Unpublished Doctoral thesis. Faculty of philosophy, Novi Sad, Serbia.
- Mitrović, D. i Barišić, T. (1997). Odnosi skale kompleksa superiornosti SUCOMP i Adornove (Kalifornijske) skale F. U Genc, L. & Ignjatović, I. (Eds.): *Ličnost u višekulturnom društvu*, 3 (177–184). Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za psihologiju.
- Mitrović, D., Jevremov, T., & Vasić, A. (1997). *Relacije 24 osnove dimenzije iz testova MK-240 i faktora proisteklih iz upitnika FR3*. Paper presented at X Kongres of Psychologists of Yugoslavia. Beograd, Serbia.
- Mitrović, Trogrlić, B., & Todosijević, B. (1997). *Relacije latentnih dimenzija iz upitnika EPQ i upitnika FR3*. Paper presented at X Kongres of Psychologists of Yugoslavia. Beograd, Serbia.
- Momirović, K., Džamonja, Z., Hrnjica, S., Ignjatović, I., Mejovšek, M., Radovanović, D., Vučinić, B. & Wolf, B. (1975). Struktura indikatora oralne agresivnosti. *Psihologija*, 3-4, 95–117.
- Momirović, K., Ignjatović, I., Radovanović, D., Mejovšek, M., Horga, S., Hrnjica, S., Džamonja, Z., & Wolf, B. (1976). *Struktura indikatora analne agresivnosti. Psihologija*, 1-2, 61–80.

- Momčilov, D., & Radočaj, S. (1999). *Preliminarnе norme, osnovni metrijski pokazatelji, relacije sa psihološkim varijablama i nekim spoljašnjim pokazateljima skale SUCOMP*. Paper presented at V Empirical research in psychology. Belgrade, Serbia.
- Momčilov, D., & Krpović, Ž. (1995). *Zajednička struktura i relacije kompleksa inferiornosti i raptoidne anksioznosti*. Paper presented at 44th Annual scientific conference of Serbian psychological Association-Sabor. Vrnjačka Banja, Serbia.
- Radočaj, S. & Vasić, A. (1998). *Odnosi anksioznosti kočenja procenjene S-R skalom LED i kompleksa inferiornosti procenjenog skalom COMPIN-N*. 46. Paper presented at 44th Annual scientific conference of Serbian psychological Association-Sabor. Aranđelovac, Serbia.
- Robins, R. W., Hendin, H. M., & Trzesniewski, K. H. (2001). Measuring Global Self-Esteem: Construct Validation of a Single-Item Measure and the Rosenberg Self-Esteem Scale. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 151-161.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Ruk, Đ., i Momčilov, D. (1996). Relacije između kompleksa superiornosti merenog skalom SUCOMP i Eysenckovih dimenzija ličnosti EPQ (R'96). In Genc, L. i Ignjatović, I. (Eds.), *Ličnost u višekulturalnom duštvu*, 3 (pp. 167-176). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Saucier, G. (1997). Effects of Variable Selection on the Factor Structure of Person Descriptors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 1296-1312.
- Smederevac, S., Mitrović, D. i Čolović, P. (2010). *Velikih pet plus dva, primena i interpretacija*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Šakotić, J. i Karanjac, J. (1999): *Preliminarnе norme, osnovni merni pokazatelji i relacije sa psihološkim varijablama i nekim spoljašnjim kriterijumima skale COMPIN-N*. Paper presented at II Empirical research in psychology. Belgrade, Serbia.
- Šakotić-Kurbalija, J. (2011). Povezanost zavisnosti u partnerskim odnosima sa kompleksom inferiornosti. *Godišnjak Filozofskog fakulteta*, Novi Sad.
- Šakotić, J., Kurbalija, D. i Barišić, T. (1997): *Relacije primarnih faktora iz prostora upitnika EPQ i faktora iz upitnika za ispitivanje kompleksa superiornosti – SUCOMP*. Paper presented at X Congress of psychologists of Yugoslavia. Petrovac na moru, Monte Negro.
- Šakotić, J., Ruk, Đ. (1997): *Relacije primarnih faktora iz prostora upitnika EPQ i faktora iz upitnika za ispitivanje kompleksa inferiornosti – COMPIN*. Paper presented at X Congress of psychologists of Yugoslavia. Petrovac na moru, Montenegro.
- Štrbac, M., Kosanović, B., & Vasić, A. (1996). Kanoničke relacije fiksacija libida merenih skalom FR-2 i kompleksa inferiornosti merenog skalom COMPIN. *Pedagoška stvarnost*, 9-10, 647-666.

- Todosijević, B., & Knebl, J. (1998). *Odnosi raptoidne anksioznosti i kompleksa superiornosti*. Paper presented at 44th Annual scientific conference of Serbian psychological Association-Sabor. Aranđelovac, Serbia.
- Trogrlić, A., & Veljković, Z. (1999). *Preliminarne norme, osnovni merni pokazatelji, relacije sa drugim psihološkim varijablama i spoljašnjim kriterijumima upitnika ININ*. Paper presented at V Empirical research in psychology. Belgrade, Serbia.
- Višekruna, M., Trogrlić, A. i Vasić, A. (1996). Relacije fiksacija libida merenih skalom FR-2 i infantilne inferiornosti merene skalom ININ. *Pedagoška stvarnost*, 1-2, 110-125.
- Vasić, A., Veljković, Z., i Trogrlić, A. (2005). O skali za merenje kompleksa superiornosti dece starijeg osnovnoškolskog uzrasta. *Pedagoška stvarnost*, 1-2, 133-159.
- Vasić, A., i Radočaj, S. (1998). *Odnosi anksioznosti bežanja procenjene S-R skalom BEG i infantilne inferiornosti procenjene skalom ININ*. Paper presented at 44th Annual scientific conference of Serbian psychological Association-Sabor. Aranđelovac, Serbia.
- Višekruna, M. (1996). *Kanoničke relacije kompleksa inferiornosti i fiksacija libida*. Paper presented at conference II empirical research in psychology. Belgrade, Serbia.
- Zuckerman, M. (2002). Zuckerman-Kuhlman personality questionnaire (ZKPQ): An alternative factorial model. In B. DeRaad, M. Perusini (Eds.), *Big five assesment* (pp. 377-396). Seattle: Hogrefe and Hubner Publishers.

Appendix 1.

Table 5. *Inferiority complex scale, COMPIN (Nonvalidated translation)*

1. I often think that I will fail because of previous failures.	1	2	3	4	5
2. I look less capable compared to others.	1	2	3	4	5
3. Fear of failure sometimes stops me at the very begginging.	1	2	3	4	5
4. I am less confident than most of people I know, because of my previous life.	1	2	3	4	5
5. I fail because I can not manage things	1	2	3	4	5
6. I would often ask for help but I don't because I do not want to bother others.	1	2	3	4	5
7. When people criticise me, I think: I have done wrong again.	1	2	3	4	5

8. I think that others have more competences than I do.	1	2	3	4	5
9. I do not know how to use my competences at the right moment.	1	2	3	4	5
10. I give up easily, even when others think I am doing fine.	1	2	3	4	5
11. I often give up even if others support me.	1	2	3	4	5
12. I do not know my own value.	1	2	3	4	5
13. I am not difficult to beat in a discussion, because my arguments are mostly weak.	1	2	3	4	5
14. I know that I underestimate myself, but I can not deal with it.	1	2	3	4	5
15. I am not good in things that other people manage easily.	1	2	3	4	5
16. When I work with others it seems that I am not good as them.	1	2	3	4	5
17. Usually my performance is under average because I do not like to be intrusive.	1	2	3	4	5
18. I can not express myself and keep the people I love by my side.	1	2	3	4	5
19. When I have to show my competences I most often fail.	1	2	3	4	5
20. I do not do well, because I do not know how to make an effort.	1	2	3	4	5
21. During work I keep telling myself: I won't make it, so it would be better if I didn't start at all.	1	2	3	4	5
22. I often feel that I will not be able to do what is expected.	1	2	3	4	5
23. I like to do one task at a time, because I make mistakes if I have to deal with two things simultaneously.	1	2	3	4	5
24. I would change a lot of my characteristics.	1	2	3	4	5
25. I do not see things as I would like to, because I have no luck.	1	2	3	4	5
26. Sometimes I feel very small and helpless.	1	2	3	4	5
27. I do not like to make life experiments, because I rarely manage to do anything at all.	1	2	3	4	5
28. I will never get even close to my idols.	1	2	3	4	5

29. I am easily inhibited by failure and I find it difficult to go on.	1	2	3	4	5
30. I often leave a bad impression, although I would like to change that.	1	2	3	4	5
31. It is harder to notice my virtues then my weaknesses.	1	2	3	4	5
32. There are many things that are beyond my reach.	1	2	3	4	5
33. I often feel that I am not ready for things that I have to do.	1	2	3	4	5
34. I underestimate my abilities.	1	2	3	4	5
35. I do not respect myself enough.	1	2	3	4	5
36. I am not self-confident.	1	2	3	4	5
37. I never talk to people first because I do not know how to do it.	1	2	3	4	5
38. When somebody compliments me, I know it is just good manners.	1	2	3	4	5
39. I can not say no even when it is necessary.	1	2	3	4	5
40. I tend to attribute my failures to various circumstances.	1	2	3	4	5

Appendix 2.

Table 6. *Superiority complex scale, SUCOMP (Nonvalidated translation)*

1. It is in my nature to be successful.	1	2	3	4	5
2. I am always leading conversation even when I am tired of it..	1	2	3	4	5
3. I can win against anybody if I put my mind to it.	1	2	3	4	5
4 . People can always learn something clever from me.	1	2	3	4	5
5. I am sure people talk about me because I have a strong personality.	1	2	3	4	5
6. Life would be much better if people would think and work like I do.	1	2	3	4	5
7. When I do something, it is important to me to be the best, and I mostly manage to be.	1	2	3	4	5
8. Even wnen others think differently, my conclusions are better.	1	2	3	4	5

9. My way of thinking is very original.	1	2	3	4	5
10. People often say I am wrong, but no one can prove it.	1	2	3	4	5
11. People can not find any flaw in my character, unless they are malicious.	1	2	3	4	5
12. I think most people could learn a lot from me.	1	2	3	4	5
13. I can withstand and work more than most people.	1	2	3	4	5
14. Those who are friends with me gain prominence as well.	1	2	3	4	5
15. I know that other people secretly admire me, even if they deny it.	1	2	3	4	5
16. I am always efficient when doing something.	1	2	3	4	5
17. Few people have had as much success as I have.	1	2	3	4	5
18. Few people can compare with me.	1	2	3	4	5
19. What is just an ordinary thing to me, many people would consider success.	1	2	3	4	5
20. No one works better than me.	1	2	3	4	5
21. Normally no solution can be found without me.	1	2	3	4	5
22. Those who have achieved as much as I have had to try harder.	1	2	3	4	5
23. Sometimes I don't fulfill my own expectations, but I know that others would not achieve even that much.	1	2	3	4	5
24. I wasn't successful only when I didn't care about it..	1	2	3	4	5
25. I am not afraid of arguments because I know that my opinion will be the correct one.	1	2	3	4	5
26. Real knowledge is gained by experience; I have enough experience and so do not need the opinion and advice of others.	1	2	3	4	5
27. The worst thing would be if there weren't people like me.	1	2	3	4	5
28. Charm is one of my powers.	1	2	3	4	5
29. When I want something, I make it clear to everybody.	1	2	3	4	5

30. When I explain something, no more explanation is required.	1	2	3	4	5
31. People rarely make fun of me because they know that I can retaliate.	1	2	3	4	5
32. I have never failed yet because I was always ready for anything.	1	2	3	4	5
33. I know what I want and that I can get it.	1	2	3	4	5
34. My assessment is always the most correct so far.	1	2	3	4	5
35. I am rarely disturbed by anything.	1	2	3	4	5
36. I rarely miss a chance to show my advantage.	1	2	3	4	5
37. I am interested in many things and that sets me apart from other people..	1	2	3	4	5
38. I know that people feel honoured by my presence, even if they do not want to admit it.	1	2	3	4	5

VALIDACIJA SKRAĆENIH SKALA ADLEROVSKOG KOMPLEKSA INFERIORNOSTI (COMPIN) I SUPERIORNOSTI (SUCOMP)

REZIME: Glavni cilj ovog istraživanja jeste da se preispitaju skale za kompleks inferiornosti, odnosno superiornosti, i da se kreiraju njihove skraćene verzije. U to svrhu, sprovedene su dve studije. Prva studija je obuhvatila 395 studenata (62% ženskog pola), a analizirane su skale kompleksa inferiornosti (COMPIN, 40 stavki) i superiornosti (SUCOMP, 38 stavki). Ispitivanje psihometrijskih karakteristika pokazalo je da su psihometrijske osobine skala zadovoljavajuće. Na osnovu vrednosti komunaliteta, ajtem-total korelacije i zasićenosti glavnog komponenta skale, za skraćene verzije je izabrano po deset stavki. Eksploratorna faktorska analiza skraćenih skala jasno je ukazala na dva faktora koji predstavljaju kompleks inferiornosti, odnosno superiornosti. Uzorak druge studije obuhvatio je 187 studenata (53% ženskog pola), i na njemu je urađena je konfirmativna faktorska analiza. Strukturalni model se sastoji od dve prepoznatljive, korelirane dimenzije i od odgovarajućih fit indikatora. Na osnovu rezultata u celini, možemo zaključiti da se adlerovski pojmovi mogu adekvatno operacionalizovati pomoću skala COMPIN i SUCOMP. Ove skale mogu biti važni instrumenti u psiholoških istraživanjima. Takođe, skraćene skale COMPIN-10 i SUCOMP-10 korisni instrumenti za merenje kompleksa inferiornosti, odnosno superiornosti.

KLJUČNE REČI: kompleks inferiornosti i superiornosti, COMPIN i SUCOMP skale, validacija.

Prof. dr Zdravko Skakavac¹
Doc. dr Tatjana Skakavac²

doi:10.5937/Civitas1701036S

UDC 343.9.02(497.11)

343.3/.7

Originalan naučni rad

Primljen: 28. 07. 2017.

Prihvaćen: 15. 08. 2017.

KRIVIČNOPROCESNA REGULACIJA POSEBNIH DOKAZNIH RADNJI U REPUBLICI SRBIJI I NJIHOVA PRIMENA U SAVREMENOJ PRAKSI

APSTRAKT: U poslednjih nekoliko decenija, u svetu dolazi do ekspanzije organizovanog kriminaliteta. Pojedini oblici, kao što su krijumčarenje droge i oružja, a posebno terorizam i krijumčarenje migranata, poprimaju dramatične razmere. Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta, doneta u Palermu 2000. godine, obezbedila je adekvatan pravni osnov svim državama da u svoje zakonske propise ugrade specijalne istražne tehnike sa ciljem postizanja kvalitetnih rezultata na suzbijanju ove pojave. U suprotstavljanju najsloženijim oblicima kriminaliteta, međunarodna zajednica i zemlje pojedinačno su prinuđene da sve više primenjuju specijalne istražne tehnike ili *posebne dokazne radnje* – kako se ove mere nazivaju u Republici Srbiji. U ovom radu biće ukazano na najvažnije aspekte primene posebnih dokaznih radnji u borbi protiv organizovanog kriminaliteta.

KLJUČNE REČI: specijalne istražne tehnike, posebne dokazne radnje, organizovani kriminalitet, prikriveni islednik, kriminalna grupa, kriminalna organizacija.

¹ Katedra za bezbednost i kriminalistiku, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić, Novi Sad, Univerzitet Union, Beograd. Email: zskakavac@useens.net

² Katedra za bezbednost i kriminalistiku, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić, Novi Sad, Univerzitet Union, Beograd.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

1. Uvod

Za dokazivanje krivičnih dela u krivičnom postupku primenjuju se dve vrste dokaznih sredstava. Prvu grupu čine klasična dokazna sredstva, kao što su: uviđaj, veštačenje, rekonstrukcija, pretresanje, privremeno oduzimanje predmeta, saslušanje svedoka, ispitivanje osumnjičenog i drugo. Ova dokazna sredstva se svakodnevno koriste u postupanju državnih organa nakon prijavljivanja izvršenja krivičnog dela. Druga kategorija dokazivanja odnosi se na primenu posebnih dokaznih radnji ili *specijalnih istražnih tehnika*, kako je navedeno u Konvenciji protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta, usvojenoj u Palermu 2000. godine (*Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*, br. 6/2001: 20).

Ove dokazne radnje podrazumevaju posebnu krivičnoprocesnu proceduru a primenjuju se samo izuzetno, zbog činjenice da se njihovom primenom ponekad zadire u privatnost ljudi i na određeni način narušavaju ljudska prava i slobode. Upravo je organizovani kriminalitet bio motiv i neposredan povod da međunarodna zajednica inicira i ustanovi neophodnu primenu specijalnih istražnih tehnika radi sprečavanja, odnosno dokazivanja ove vrste kriminaliteta u praksi.

Klasične radnje dokazivanja već odavno nisu ni dovoljne ni adekvatne u suprotstavljanju najtežim vidovima kriminaliteta. Ako se ima u vidu da je u poslednjih dvadesetak godina došlo do eskalacije organizovanog kriminaliteta, kako u svetu, tako i na prostorima bivše Jugoslavije, onda je i logično što je usledilo i konkretnije reagovanje međunarodne zajednice za iznalaženjem adekvatnijih pravnih standarda koji bi bili nasuprot ovoj izuzetno opasnoj društvenoj pojavi. „Suočene sa izazovima organizovanog kriminala, sa njegovom ogromnom društvenom opasnošću i specifičnostima u odnosu na ‘obični’ kriminal, savremene države i međunarodna zajednica u poslednje vreme donose posebne materijalnopravne, organizacione i procesne propise za njegovo sprečavanje, otkrivanje, dokazivanje i suzbijanje. Tim se propisima ustanovljavaju posebni organi za borbu protiv organizovanog kriminala, sa širim ovlašćenjima pre krivičnog postupka i u krivičnom postupku nego što ih inače imaju organi krivičnog gonjenja. To pretpostavlja bitna odstupanja od ustaljenih i do sada opšteprihvaćenih načela krivičnog materijalnog i procesnog prava i stavova o krivičnoj odgovornosti i kažnjivosti učinilaca krivičnih dela“ (Grubač, 2002).

Međunarodna zajednica je, pored regulative na nacionalnom nivou, nastojala da i formalno legalizuje primenu posebnih, specijalnih istražnih tehnika koje bi se koristile u suprotstavljanju najtežim oblicima prevashodno organizovanog kriminala. Dotad nije bilo uobičajeno da se međunarodna pravna akta koriste u rešavanju konkretnih dokaznih pitanja vezanih za posebne tehnike prikupljanja i obezbeđivanja dokaza. Razvoj i priroda najtežih oblika kriminaliteta uticali su, međutim, da se ova pitanja rešavaju i na međunarodnopravnom nivou jer je, prema problemima u praksi, shvaćeno da se na drugi način ni ne može voditi uspešna borba protiv njih (Milošević, 2003: 65). Posebne dokazne radnje se, dakle, primenjuju samo u odnosu na neka krivična dela koja su, s jedne strane, veoma teška tj. ozbiljna kako u faktičkom pogledu, s obzirom na posledice koje uzrokuju u jednom opštem životnom smislu, tako i u krivičnopravnom pogledu, s obzirom na kaznu koja je za njih propisana. Sa druge strane, takva dela se zahvaljujući nekim njihovim fenomenološkim karakteristikama, te psihološkim i drugim osobinama njihovih učinilaca veoma teško otkrivaju, razjašnjavaju i dokazuju korišćenjem uobičajenih tj. redovnih dokaznih metoda (Škulić, 2009: 265).

Korišćenje posebnih dokaznih radnji ili specijalnih istražnih tehnika je naročito značajno kod složenih kriminalnih operacija, kao što su „pranje“ novca, koruptivni i drugi finansijski delikti i kada se deluje u sprezi sa određenim poslovnim subjektima, prvenstveno bankama i drugim finansijskim organizacijama. Pored nabrojanih slučajeva i drugi oblici organizovanog kriminaliteta, poput trgovine narkoticima, ljudima, krijumčarenja vozila, cigareta, oružja i slično zahtevaju primenu ovakvih mera. Ako se uzme u obzir činjenica da je kriminal, posebno organizovani, transnacionalni, u ekspanziji, da su kriminalne grupe i bande veoma organizovane, pri čemu u vršenju krivičnih dela koriste najsavremenija tehnička sredstva i opremu, onda je sasvim jasno da je primena novijih metoda otkrivanja i dokazivanja postala sušta potreba svake države ako želi da izbori sa ovim društvenim zlom. Zbog toga je u svetu opšteprihvaćeno shvatanje i stanovište da je primena ovih metoda i mera od strane država neminovna i opravdana, jer su opasnosti od organizovanog kriminaliteta sve više zastrašujuće (Skakavac, 2007).

Predmet ovog rada su posebne dokazne radnje i sredstva, njihove karakteristike i vrste, kao i njihova primena u krivičnom postupku, po-

sebno u vezi sa problematikom dokazivanja krivičnih dela organizovanog kriminaliteta. Cilj rada je da se kroz primere iz savremene prakse sagledaju uticaji posebnih dokaznih radnji i sredstava u postupku dokazivanja krivičnih dela iz oblasti organizovanog kriminaliteta.

2. Kratak istorijat specijalnih istražnih tehnika – posebnih dokaznih radnji u svetlu poštovanja ljudskih prava i sloboda

Odrednica *specijalne istražne tehnike* aktuelna je u novije vreme, a sadržana je i u Konvenciji Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta. Radnje i mere obuhvaćene ovim pojmom prihvatile su mnoge zemlje i pre donošenja pomenute konvencije, dok su druge ove metode ugradile u svoje nacionalno zakonodavstvo pod različitim nazivima tek nakon donošenja tj. ratifikacije ovog dokumenta. Značajno je istaći da je Konvencija, kao jedan bitan međunarodni akt, poslužila kao osnov državama da u svoje zakonodavstvo ugrade specijalne istražne tehnike u cilju efikasnog suprotstavljanja svim vidovima kriminaliteta, a naročito organizovanom kriminalitetu (Skakavac, 2012).

Specijalne istražne tehnike, između ostalog, obuhvataju i korišćenje posebnih sredstava, kao i radnje i mere, što im daje posebnu operativnu dimenziju. Nije od nekog posebnog značaja kako će se metode specijalnih istražnih tehnika zvati, odnosno koji će se termini koristiti u pojedinim nacionalnim zakonodavstvima. Bitno je da one budu procesno regulisane i da se njihovim korišćenjem mogu obezbediti dokazi, naročito kod onih krivičnih dela kod kojih je teško ili nemoguće na drugi način obezbediti valjane dokaze (Bošković, Skakavac, 2016: 130–131). Inače, specijalne istražne tehnike se prepoznaju pod različitim nazivima, zavisno od država koje su ih ugradile u sopstveno zakonodavstvo. Tako, na primer, u Republici Srbiji nose naziv *posebne dokazne radnje*, u Republici Srpskoj *posebne istražne radnje*, a u Crnoj Gori, kao i u Konvenciji, *specijalne istražne tehnike*.

Prvi međunarodni dokument koji je predvideo primenu jedne takve mere jeste Konvencija UN protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci iz 1988. godine – Bečka konvencija („Službeni list SFRJ“ – Međunarodni ugovori, br. 14/1990). U članu 11

ove konvencije, prvi put je predviđena primena neke o posebnih istražnih dokaznih radnji i to mera kontrolisane isporuke na međunarodnom nivou. Dalji korak na ovom planu učinila je Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala iz 2000. godine („Službeni list SRJ“ – Međunarodni ugovori, br. 6/2001), kao jedan od najvažnijih međunarodnih dokumenata koji tretira problematiku organizovanog kriminaliteta. Konvencija je ukazala na neophodnost primene posebnih istražnih radnji kada je u pitanju organizovani kriminalitet, a u članu 20, pod nazivom *Specijalne istražne tehnike*, precizirala je da države potpisnice treba da preduzmu neophodne mere kako bi nadležnim organima na svojoj teritoriji omogućile sprovođenje kontrolisane isporuke i drugih specijalnih istražnih tehnika, kao što su elektronsko praćenje ili drugi oblici nadzora i tajne operacije u cilju efikasne borbe protiv organizovanog kriminaliteta. U ovom kontekstu treba spomenuti i sastanak predsednika sedam najrazvijenijih zemalja sveta koji je održan u Rusiji 1996. godine i na kom je utvrđeno *Četrdeset preporuka za unapređivanje suzbijanja međunarodnog organizovanog kriminaliteta*.

Značajan doprinos, u ovom smislu, dat je i Rezolucijom Druge sekcije XVII kongresa Međunarodnog udruženja za krivično pravo iz Pekinga 2004. godine, a naročito se ističu:

„Tačka 3. Država treba da obezbedi sva moguća sredstva za efikasnu istragu, sudsko gonjenje i donošenje odluka u vezi sa korupcijom i srodnim krivičnim delima; 4. Zakon treba da predvidi odgovarajuće metode istrage i one mogu u najozbiljnijim slučajevima obuhvatiti i tajne istrage i prisluškivanje razgovora; 5. Države treba da razmotre mogućnost davanja olakšica licima koja sarađuju u istrazi i sudskom gonjenju korupcije i srodnih krivičnih dela, a za lica osumnjičena za izvršenje krivičnog dela olakšice mogu da obuhvate izuzeće ili ublažavanje kazne; 6. Države treba da zaštite svedoke u slučajevima korupcije, a lica koja prijave delo korupcije treba da budu zaštićena od negativnih posledica; 7. Tajnost zagarantovana u bankama ne treba da bude prepreka za izvršenje istražnih i privremenih mera koje su naređene od strane kompetentnog organa a koje se odnose na korupciju i srodna krivična dela u okviru istrage unutar neke države ili kao odgovor na zahtev za među-

narodnu zakonsku pomoć; 8. Tajnost poreskih dosijea može biti ukinuta u istragama ozbiljnih slučajeva korupcije; 10. Imuniteti, gde su primenjivi, ne treba da spreče gonjenje nakon isteka službe prekršioca zakona; 11. U istrazi, sudskom gonjenju i donošenju odluka vezanim za korupciju i srodna krivična dela treba obezbediti adekvatnu zaštitu, uključujući i sudsku kontrolu ljudskih prava, pogotovo prava na privatnost kao i prava na pošteno suđenje i prava na odbranu“ (Bejatović).

Savet Evrope ohrabruje države da primenjuju posebne istražne mere u okvirima zakonske procedure u cilju realizacije efikasnije borbe protiv organizovanog kriminala i teških krivičnih dela, ali se, pak, preporučuje da se pravi balans u nivoima njihove primene naspram garancija osnovnih prava i sloboda čoveka predviđenih u Evropskoj konvenciji za ljudska prava i kroz praksu Evropskog suda za ljudska prava. U Konvenciji za prevenciju terorizma Saveta Evrope, u preambuli, ističe se da u borbi protiv terorizma treba da se vodi računa o demokratskim vrednostima i fundamentalnim pravima i slobodama čoveka.

Komitet ministara pri Savetu Evrope doneo je Preporuku br. (2005)10 za primenu specijalnih istražnih mera u odnosu na ozbiljna krivična dela računajući i terorizam. Saglasno ovoj preporuci, implicira se upotreba ovih mera u restriktivnom smislu, ukoliko postoji osnovana sumnja da je izvršeno ozbiljno krivično delo od strane jednog lica ili grupe. Ova preporuka upućuje na potrebu posebnog nadzora u primeni ovih mera, kao i garancija za zaštitu proceduralnih prava u toku postupka naspram prime ne dokaza dobijenih specijalnim istražnim merama.

Na ovom planu je značajan i Sastanak ministara unutrašnjih poslova i visokih zvaničnika Jugoistočne Evrope, koji je održan na Brionima 23. septembra 2005. godine, posvećen Regionalnoj strategiji o mehanizmima sprečavanja organizovanog i ekonomskog kriminala. Izrada takve strategije je podržana kroz *CARPO projekat* Evropske Komisije i Saveta Evrope³ koji obuhvata sledeće segmente: analizu kriminala i krivičnoobaveštajni rad; finansijske istrage i oduzimanje imovinske koristi; specijalne istražne tehnike/sredstva; zaštitu svedoka i saradnju u krivičnopravnim stvarima.

³ Razvoj pouzdanih i funkcionalnih policijskih sistema i jačanje borbe protiv teških oblika kriminala i policijske saradnje (CARPO projekat).

Pravo na privatnost proklamovano je Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima, koju je 10. decembra 1948. godine usvojila Generalna skupština Ujedinjenih nacija. Odredbom člana 12 ove deklaracije propisano je da niko ne može biti izložen proizvoljnom mešanju u privatni život, porodicu, stan, prepisku niti napadima na čast i ugled. Osim toga predviđeno je da svako ima pravo na zakonsku zaštitu protiv ovakvog mešanja ili napada. Prema opšteprihvaćenom tumačenju međunarodnih konvencija o ljudskim pravima, privatni život obuhvata: identitet, integritet, intimu, autonomiju i seksualnost fizičkog lica, kao i komunikaciju sa drugim licima. Prema st. 1 čl. 8 Evropske konvencije o ljudskim slobodama i pravima, „svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života, doma i prepiske“. Drugi stav pomenutog člana Konvencije sadrži jasno izražen princip proporcionalnosti: „Javna vlast se ne meša u vršenje ovoga prava, osim ako je u skladu sa zakonom i ako je neophodna mera u interesu nacionalne bezbednosti, javne sigurnosti ili ekonomske dobrobiti zemlje, sprečavanja nereda ili izvršavanja krivičnih dela, zaštite zdravlja ili morala ili zaštite prava i sloboda drugih u demokratskom društvu“.

Relevantno je napomenuti da Evropski sud za ljudska prava kada razmatra primenu posebnih dokaznih radnji ili specijalnih istražnih tehnika (u skladu sa članovima 6 i 8 Evropske konvencije o ljudskim pravima i slobodama) priznaje da su ove mere potrebne ukoliko se želi adekvatno uhvatiti u koštac sa kriminalom u svim njegovim pojavnim oblicima. Sud radi toga ne zabranjuje tajnu prismotru, telefonsko prisluškivanje, računarsko pretraživanje ličnih i drugih podataka (raster pretrage) i slično, ali zahteva da narušavanje privatnosti i stepen tog narušavanja budu nužni i proporcionalni, te da je njihovo izvršavanje praćeno proceduralnim zaštitama. Prema tome, krajnji cilj ovih mera jeste da se međunarodna zajednica i države članice na efikasniji način suprotstave savremenim formama organizovanog kriminaliteta, vodeći računa o tome da u što manjoj meri ugrožavaju ljudska prava i slobode.

3. Zakonska regulacija posebnih dokaznih radnji u Republici Srbiji

U Republici Srbiji, krivičnoprocesna regulacija posebnih dokaznih radnji faktički je započeta tek donošenjem Zakonika o krivičnom po-

stupku 2001. godine („Službeni list SRJ“, br. 70/2001). Do tada u krivičnoprocesnom zakonodavstvu Srbije nisu bila predviđena nikakva posebna procesna pravila, a samim tim ni neke posebne metode otkrivanja i dokazivanja krivičnih dela iz sfere organizovanog kriminaliteta. Treba napomenuti da je još i Ustav SFRJ iz 1974. godine u članu 185 st. 2 omogućavao preduzimanje određenih mera, odnosno odstupanje od načela nepovredivosti tajne pisma i drugih sredstava komunikacije, ako je to bilo nužno radi vođenja krivičnog postupka ili radi bezbednosti zemlje.

Iako je u Srbiji ozbiljan pomak na ovom planu učinjen tek donošenjem Zakonika o krivičnom postupku iz 2001. godine, već 2002. godine izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku („Službeni list SRJ“, br. 68/2002) uvedeno je posebno poglavlje pod nazivom *Posebne odredbe o postupku za krivična dela organizovanog kriminala* koje sadrži odredbe posvećene organizovanom kriminalitetu.⁴ Pored navedenog, u nameri da se država još efikasnije suprotstavi organizovanom kriminalitetu 2002. godine donet je Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala („Službeni glasnik RS“, br. 42/2002, 27/2003, 39/2003, 67/2003, 29/2004, 58/2004 – dr. zakon, 45/2005, 61/2005, 72/2009, 72/2011 – dr. zakon, 101/2011 – dr. zakon, 32/2013, 94/2016), kojim su takođe predviđena posebna pravila u vezi sa ovom problematikom.⁵

Prema odredbama važećeg Zakonika o krivičnom postupku Republike Srbije („Službeni glasnik RS“, br. 72/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014), posebne dokazne radnje mogu se odrediti prema licu za koje postoje osnovi sumnje da je izvršilo neko od krivičnih dela za koja je posebnim zakonom određeno postupanje javnog tužilaštva

⁴ Glava XXIXa ZKP – Posebne odredbe o postupku za krivična dela organizovanog kriminala.

⁵ Ovaj zakon je u relativno kratkom roku u više navrata menjan, što takođe potvrđuje odlučnost države Srbije da krivičnoprocesnu regulativu iz ove oblasti što više uskladi sa međunarodnim standardima i da se efikasnije i organizovanije suprotstavi ovoj pojavi. Ovo se posebno odnosilo na primenu nekih savremenih tehničkih sredstava i specijalnih istražnih radnji i mera, kao što su slušanje telefonskih razgovora, kontrola drugih vidova komuniciranja, optičko snimanje, kontrolisana isporuka i slično. Radi se, dakle, o savremenijim, pre svega, policijskim metodama koje se primenjuju u razbijanju organizovanih kriminalnih grupa i organizacija gde je neophodna klasična obaveštajna i tajna aktivnost koja podrazumeva, između ostalog, i infiltriranje policije u mreže i strukture zločinačkih organizacija i grupa.

posebne nadležnosti, kao i za druga krivična dela predviđena članom 162 ZKP-a, pod uslovom da se na drugi način ne bi mogli prikupiti dokazi za krivično gonjenje ili bi njihovo prikupljanje bilo znatno otežano.⁶ Izuzetno, posebne dokazne radnje se mogu odrediti i prema licu za koje postoje osnovi sumnje da priprema neko od krivičnih dela iz čl. 162 stav 1 ZKP-a, a okolnosti slučaja ukazuju da se na drugi način krivično delo ne bi moglo otkriti, sprečiti ili dokazati ili bi to izazvalo nesrazmerne teškoće ili veliku opasnost. Veoma je značajna procesna odredba koja prilikom odlučivanja o određivanju i trajanju posebnih dokaznih radnji obavezuje organ postupka da posebno ceni da li bi se isti rezultat mogao postići na način kojim se manje ograničavaju prava građana (Bošković, Skakavac, 2009: 202–204).

Materijal prikupljen na osnovu posebnih dokaznih radnji mora se upotrebiti u određenom zakonskom roku tj. ako javni tužilac ne pokrene krivični postupak u roku od šest meseci od dana kada se upoznao sa takvim materijalom ili ako izjavi da ga neće koristiti u postupku, odnosno da protiv osumnjičenog neće zahtevati vođenje postupka, sudija za

⁶ Posebne dokazne radnje, prema čl. 162 ZKP-a, mogu se odrediti za sledeća krivična dela: 1) za koja je posebnim zakonom određeno postupanje javnog tužilaštva posebne nadležnosti;

2) teško ubistvo, otmica, prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju, iznuda, falsifikovanje novca, pranje novca, neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga, ugrožavanje nezavisnosti, ugrožavanje teritorijalne celine, napad na ustavno uređenje, pozivanje na nasilnu promenu ustavnog uređenja, diverzija, sabotaza, špijunaža, odavanje državne tajne, izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti, povreda teritorijalnog suvereniteta, udruživanje radi protivustavne delatnosti, pripremanje dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Srbije, teška dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Srbije, nedozvoljena proizvodnja, držanje, nošenje i promet oružja i eksplozivnih materija, nedozvoljeni prelaz državne granice i krijumčarenje ljudi, zloupotreba službenog položaja, trgovina uticajem, primanje mita, davanje mita, trgovina ljudima, uzimanje talaca i krivično delo iz člana 98, st. 3–5 Zakona o tajnosti podataka;

3) sprečavanje i ometanje dokazivanja (član 336, stav 1 Krivičnog zakonika) ako je učinjeno u vezi sa krivičnim delom iz tač. 1 i 2 ovog stava.

Posebna dokazna radnja iz člana 183 ovog zakonika – prikriiveni islednik može se odrediti samo za krivično delo iz stava 1, tačka 1 ovog člana. Pod uslovima iz ovog zakonika posebna dokazna radnja iz člana 166 – tajni nadzor komunikacije može se odrediti i za sledeća krivična dela: neovlašćeno iskorišćavanje autorskog dela ili predmeta srodnog prava, oštećenje računarskih podataka i programa, računarska sabotaza, računarska prevara i neovlašćeni pristup zaštićenom računaru, računarskoj mreži i elektronskoj obradi podataka.

prethodni postupak će doneti rešenje o uništenju prikupljenog materijala. Uslov da prikupljeni materijal na takav način ima dokaznu snagu i da se na njemu može zasnivati sudska odluka jeste da u sprovođenju posebnih dokaznih radnji nije postupljeno suprotno procesnim odredbama. Ukoliko je preduzimanjem posebnih dokaznih radnji prikupljen materijal o krivičnom delu ili učiniocu koji nije bio obuhvaćen odlukom o određivanju posebnih dokaznih radnji, takav materijal se može koristiti u postupku samo ako se odnosi na krivično delo iz člana 162 Zakonika. Podaci o predlaganju, odlučivanju i sprovođenju posebnih dokaznih radnji predstavljaju tajne podatke (Bošković, Skakavac, 2016: 132–133).

Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije propisuje sledeće posebne dokazne radnje (specijalne istražne tehnike): 1) tajni nadzor komunikacije; 2) tajno praćenje i snimanje; 3) simulovane poslove; 4) računarsko pretraživanje podataka; 5) kontrolisanu isporuku i 6) prikrivenog islednika.

3.1. Tajni nadzor komunikacije

U skladu sa uslovima iz člana 161, st. 1 i 2 Zakonika o krivičnom postupku, na obrazloženi predlog javnog tužioca sud može odrediti nadzor i snimanje komunikacije koja se obavlja putem telefona ili drugih tehničkih sredstava ili nadzor elektronske ili druge adrese osumnjičenog i zaplenu pisama i drugih pošiljki (čl. 166 ZKP). Dakle, tajni nadzor podrazumeva (prisluškivanje) i snimanje razgovora koji se vode na daljinu. Tim radnjama obuhvaćen je nadzor i tehničko snimanje svih sredstava za tehničku komunikaciju na daljinu, a u tehničkom pogledu nadzor se odnosi na sva tehnička sredstva u bilo kom obliku (stacioniranom, mobilnom, digitalnom, analognom, tonskom, slikovnom) koje korisnici upotrebljavaju, bilo preko poštanskih, bilo preko drugih organizacija na koje se proteže ustavnopravna i krivičnopravna zaštita (Krapac, 2002: 51).

Posebnu dokaznu radnju iz člana 166 Zakonika o krivičnom postupku određuje sudija za prethodni postupak obrazloženom naredbom. Naredba mora da sadrži raspoložive podatke o licu prema kojem se tajni nadzor komunikacije određuje, zakonski naziv krivičnog dela,

označenje poznatog telefonskog broja ili adrese osumnjičenog, odnosno telefonskog broja ili adrese za koje postoje osnovi sumnje da ih osumnjičeni koristi, razloge na kojima se zasniva sumnja, način sprovođenja, obim i trajanje posebne dokazne radnje. Tajni nadzor komunikacije može trajati tri meseca a, zbog važnih razloga, može se produžiti najviše za tri meseca. Ako je reč o krivičnim delima iz člana 162, stav 1, tačka 1 Zakonika o krivičnom postupku, tajni nadzor se može izuzetno produžiti još najviše dva puta u trajanju od po tri meseca. Sprovođenje nadzora se prekida čim prestanu razlozi za njegovu primenu (član 167, st. 1–3 ZKP).

Naredbu iz člana 167, st. 1 Zakonika o krivičnom postupku izvršava organ policije, Bezbednosno-informativne agencije ili Vojno-bezbednosne agencije. O sprovođenju tajnog nadzora komunikacije sačinjavaju se dnevni izveštaji koji se zajedno sa prikupljenim snimcima komunikacije, pismima i drugim pošiljkama, koje su upućene osumnjičenom ili koje on šalje, dostavljaju sudiji za prethodni postupak i javnom tužiocu na njihov zahtev.

Poštanska, telegrafska i druga preduzeća, društva i lica registrovana za prenošenje informacija dužna su da organu iz čl. 168, st. 1 Zakonika o krivičnom postupku omoguće sprovođenje nadzora i snimanja komunikacije i da, uz potvrdu prijema, predaju pisma i druge pošiljke (član 168, st. 1–2 ZKP). Dakle, ZKP propisuje da su poštanska, telegrafska i druga preduzeća, društva i lica registrovana za prenošenje informacija dužna da organima unutrašnjih poslova, Bezbednosno-informativne agencije ili Vojnobezbednosne agencije omoguće izvršenje navedenih mera (Sinđelić, 2012: 118).

Po završetku tajnog nadzora komunikacije, organ iz čl. 168, stav 1 Zakonika o krivičnom postupku dostavlja sudiji za prethodni postupak snimke komunikacije, pisma i druge pošiljke i poseban izveštaj koji sadrži: vreme početka i završetka nadzora, podatke o službenom licu koje je nadzor sprovelo, opis tehničkih sredstava koja su primenjena, broj i raspoložive podatke o licima obuhvaćenim nadzorom i ocenu o svrsishodnosti i rezultatima primene nadzora.

3.2. Tajno praćenje i snimanje

Pod uslovima iz čl. 161, st. 1–2 Zakonika o krivičnom postupku, na obrazloženi predlog javnog tužioca sud može odrediti tajno praćenje i snimanje osumnjičenog radi: 1) otkrivanja kontakata ili komunikacije osumnjičenog na javnim mestima i mestima na kojima je pristup ograničen ili u prostorijama, osim u stanu; 2) lociranja lica ili stvari. Mesta ili prostorije iz člana 171, stav 1, tačka 1 Zakonika o krivičnom postupku, odnosno prevozna sredstva drugih lica mogu biti predmet tajnog nadzora i snimanja samo ako je verovatno da će osumnjičeni tu biti prisutan ili da koristi ta prevozna sredstva (čl. 171, st. 1–2 ZKP).

Posebnu dokaznu radnju iz člana 171 Zakonika o krivičnom postupku određuje sudija za prethodni postupak obrazloženom naredbom koja sadrži: podatke o osumnjičenom, zakonski naziv krivičnog dela, razloge na kojima se zasniva sumnja, označenje prostorija, mesta ili prevoznog sredstva, ovlašćenje za ulazak i postavljanje tehničkih uređaja za snimanje, način sprovođenja i obim i trajanje posebne dokazne radnje. Tajno praćenje i snimanje može trajati tri meseca, a zbog važnih razloga se može produžiti najviše za tri meseca. Ako je reč o krivičnim delima iz člana 162, stav 1, tačka 1 Zakonika o krivičnom postupku tajno praćenje i snimanje se može izuzetno produžiti još najviše dva puta u trajanju od po tri meseca. Sprovođenje praćenja i snimanja se prekida čim prestanu razlozi za njegovu primenu (čl 171, st. 1–3 ZKP). Naredbu iz člana 172, stav 1 Zakonika o krivičnom postupku izvršava organ policije, BIA ili VBA. O sprovođenju tajnog praćenja i snimanja sačinjavaju se dnevni izveštaji koji se zajedno sa prikupljenim snimcima dostavljaju sudiji za prethodni postupak i javnom tužiocu.

3.3. Simulovani poslovi

Prema uslovima iz člana 161, st. 1–2 ZKP, na obrazloženi predlog javnog tužioca sud može odrediti: 1) simulovanu kupovinu, prodaju ili pružanje poslovnih usluga; 2) simulovano davanje ili primanje mita (član 174 ZKP).

Simulovani otkup (prodaja, pružanje usluga) sastoji se od kupovine predmeta koji je rezultat krivičnog dela ili može da posluži za izvršenje krivičnog dela, a kupovinu vrši prikriveni policijski službenik ili drugo lice koje je od strane policije za to pripremano. Simulovani posao je pogodan da se otkriju krivična dela koja se odnose na trgovinu drogom i drugim psihoaktivnim supstancama, ukradenim umetničkim delima, automobilima, oružjem, ljudima i slično. Simulovano davanje ili primanje mita, takođe, podrazumeva delatnost policijskog službenika ili lica od strane policije za to obučenog (kome policija daje instrukcije za postupanje) i ovakav simulovani posao je pogodan za otkrivanje krivičnih dela koja se odnose na korupciju. Nema krivične odgovornosti za delatnost policijskog službenika ili drugog lica za ovakvo delovanje. Jedina stvar o kojoj mora da se vodi računa da bi se odgovornost izbegla jeste da lice koje sklapa simulovani posao može da izrazi samo nameru za tako nešto bez dodatnog iniciranja ili, kako to u Zakonu piše, podstrekavanja da se posao sklopi – primi mito, proda droga i slično (Dačić-Kostić, 2012: 38–39).

Posebnu dokaznu radnju iz čl. 174 ZKP određuje sudija za prethodni postupak obrazloženom naredbom (član 175, stav 1 ZKP). Naredba sadrži podatke o osumnjičenom, zakonski naziv krivičnog dela, razloge na kojima se zasniva sumnja, način sprovođenja, snimanje, dokumentovanje, obim i trajanje posebne dokazne radnje (član 175, stav 2 ZKP). Naredbu izvršava organ policije, BIA ili VBA. O zaključenju simulovanih poslova sačinjavaju se dnevni izveštaji, koji se zajedno sa prikupljenim snimcima dostavljaju sudiji za prethodni postupak i javnom tužiocu (član 176, stav 1 ZKP). Zaključenje simulovanih poslova može trajati tri meseca a zbog važnih razloga se može produžiti najviše za tri meseca. Ako je reč o krivičnim delima iz člana 162, stav 1, tačka 1 ZKP, zaključenje simulovanih poslova se može izuzetno produžiti još najviše dva puta u trajanju od po tri meseca. Zaključenje simulovanih poslova se prekida čim prestanu razlozi za njihovu primenu (član 175, stav 3 ZKP). Po zaključenju simulovanih poslova organ iz člana 176, stav 1 ZKP dostavlja sudiji za prethodni postupak celokupnu dokumentaciju o preduzetoj posebnoj dokaznoj radnji, video, zvučne ili elektronske zapise i druge dokaze i poseban izveštaj koji sadrži: vreme zaključenja simulovanih poslova, podatke o licu koje je simulovane poslove zaključilo,

osim ako je to učinio prikriveni islednik, opis tehničkih sredstava koja su primenjena, broj i raspoložive podatke o licima uključenim u zaključene simulovanih poslova. Sudija za prethodni postupak će materijal i izveštaj dostaviti javnom tužiocu (član 177 ZKP) (Dačić-Kostić, 2012: 38–39).

3.4. Računarsko pretraživanje podataka

Računarsko pretraživanje podataka građana je savremena istražna radnja kojom se proverava baza podataka javnih i drugih službi i to prema određenim kontrolnim obeležjima – karakteristikama (rasterima) s ciljem pronalaženja tragova ili važnih saznanja koja bi mogla da dovedu do izvršioca određenog krivičnog dela (Lukić, 2011: 100). Na obrazloženi predlog javnog tužioca, ako su ispunjeni uslovi iz člana 161, st. 1–2 ZKP, sud može odrediti računarsko pretraživanje već obrađenih ličnih i drugih, s njima neposredno povezanih, podataka i njihovo poređenje sa podacima koji se odnose na krivično delo i na osumnjičenog da bi se kao mogući osumnjičeni isključila lica u pogledu kojih ne postoji verovatnoća da su povezana sa krivičnim delom (član 178 ZKP).

Ovu posebnu dokaznu radnju određuje sudija za prethodni postupak obrazloženom naredbom koja sadrži podatke o osumnjičenom, zakonski naziv krivičnog dela, opis podataka koje je potrebno računarski pretražiti i obraditi, označenje državnog organa koji je dužan da sprovede pretragu traženih podataka, obim i vreme trajanja posebne dokazne radnje. Računarsko pretraživanje podataka može trajati najviše tri meseca, a iz važnih razloga se može izuzetno produžiti još najviše dva puta u trajanju od po tri meseca. Sprovođenje računarskog pretraživanja podataka se prekida čim prestanu razlozi za njegovu primenu (član 179, st. 1–3 ZKP).

Naredbu izvršava organ policije, BIA, VBA, carinske, poreske ili druge službe ili drugi državni organ, odnosno pravno lice koje na osnovu zakona vrši javna ovlašćenja, a koji po završetku računarskog pretraživanja podataka dostavlja sudiji za prethodni postupak izveštaj koji sadrži: podatke o vremenu početka i završetka računarskog pretraživanja podataka, podatke koji su pretraženi i obrađeni, podatke o službenom licu koje je sprovedlo posebnu dokaznu radnju, opis primenjenih

tehničkih sredstava, podatke o broju i identitetu obuhvaćenih lica i rezultatima primenjenog računarskog pretraživanja podataka. Sudija za prethodni postupak će navedeni izveštaj dostaviti javnom tužiocu (član 180, st. 1–3 ZKP).

3.5. Kontrolisana isporuka

Cilj primene kontrolisane isporuke jeste da se u okviru teritorije Republike Srbije, ali i van njenih granica pronikne u strukturu organizovane kriminalne grupe. Primenu mera kontrolisane isporuke prate brojne druge dokazne radnje poput praćenja i snimanja, nadzora nad komunikacijom, učešća prikrivenih islednika i slično. Koje će se dokazne radnje primenjivati, zavisi od sredstava i načina slanja (Dačić-Kostić, 2012: 40).

Republički javni tužilac, tužilac za organizovani kriminal ili tužilac za ratne zločine, ako su ispunjeni uslovi iz člana 161, st. 1 i 2 Zakonika o krivičnom postupku, može radi prikupljanja dokaza za postupak i otkrivanja i hapšenja osumnjičenih odrediti kontrolisanu isporuku. Ovom merom se dozvoljava da, uz znanje i pod nadzorom nadležnih organa, nezakonite ili sumnjive pošiljke: 1) budu isporučene u okviru teritorije Republike Srbije; 2) uđu, pređu ili izađu sa teritorije Republike Srbije. Javni tužilac naredbom određuje način sprovođenja kontrolisane isporuke (član 181, st. 1 i 2 ZKP).

Kontrolisanu isporuku sprovode organi policije i drugi državni organi koje odredi javni tužilac a sprovode je uz saglasnost nadležnih organa zainteresovanih država i na osnovu uzajamnosti, u skladu sa potvrđenim međunarodnim ugovorima kojima se detaljnije uređuje njen sadržaj (član 182, st. 1 i 2 ZKP). Po izvršenju kontrolisane isporuke organi policije tj. drugog državnog organa dostavljaju javnom tužiocu izveštaj koji sadrži: podatke o vremenu početka i završetka kontrolisane isporuke, podatke o službenom licu koje je sproveo radnju, opis primenjenih tehničkih sredstava, podatke o broju i identitetu obuhvaćenih lica i rezultatima primenjene kontrolisane isporuke (član 182, stav 3 ZKP). Kontrolisana isporuka, dakle, onako kako je propisana u našem zakonodavstvu, primenjuje se samo u slučaju ispoljavanja krivičnih dela sa elementom inostranosti, odnosno ako se konkretna nezakoni-

ta ili sumnjiva pošiljka koju treba nadzirati realizuje najmanje iz jedne države u drugu. Smisao ove mere jeste da omogući sagledavanje svih lica umešanih u određenu nezakonitu delatnost, pre svih, organizatora i nalogodavca, što se postiže tajnim nadzorom, praćenjem i kontrolom objekta transporta, kao i osoba koje u njemu neposredno uzimaju učešće, nezavisno od toga da li se isporuka odvija u jednoj zemlji ili više njih (Marinković, 2010: 560–561).

3.6. Prikriveni islednik

Prikriveni islednik predstavlja specifičan metod infiltracije u kriminalnu sredinu sa ciljem otkrivanja i dokazivanja krivičnih dela, ali i obezbeđenja informacija o strukturi, članovima, njihovim ulogama i uopšte kriminalnoj delatnosti, pre svega organizovanih kriminalnih i terorističkih grupa. Iako je zakonsko regulisanje ovog metoda kao dokazne radnje novijeg datuma, treba naglasiti da je reč o istražnoj tehnici koja se u neformalnom obliku primenjuje već dugo prevashodno u praksi obaveštajno-bezbednosnih službi, a zatim i u praktičnoj policijsko-kriminalističkoj delatnosti (Banović, 2013: 148).

Ako su ispunjeni uslovi iz člana 161, st. 1 i 2 Zakona o krivičnom postupku, na obrazloženi predlog javnog tužioca sud može odrediti angažovanje prikrivenog islednika ako se korišćenjem drugih posebnih dokaznih radnji ne mogu prikupiti dokazi za krivično gonjenje ili bi njihovo prikupljanje bilo znatno otežano (čl. 183 ZKP).

Posebnu dokaznu radnju iz člana 183 ZKP određuje sudija za prethodni postupak obrazloženom naredbom. Naredba sadrži podatke o licima i grupi prema kojima se primenjuje, opis mogućih krivičnih dela, način, obim, mesto i trajanje posebne dokazne radnje. U naredbi može biti određeno da prikriveni islednik može upotrebiti tehnička sredstva za snimanje razgovora, odnosno sredstva za fotografisanje ili tonsko, optičko ili elektronsko snimanje. Angažovanje prikrivenog islednika traje koliko je potrebno da se prikupe dokazi, a najduže godinu dana. Na obrazložen predlog javnog tužioca sudija za prethodni postupak može produžiti trajanje posebne dokazne radnje za najduže šest meseci. Angažovanje prikrivenog islednika se prekida čim prestanu ra-

zlozi za njegovu primenu (član 184, st. 1–3 ZKP). Prikrivenog islednika pod pseudonimom ili šifrom određuje ministar nadležan za unutrašnje poslove, direktor Bezbednosno-informativne agencije ili direktor Vojnobezbednosne agencije, odnosno lice koje oni ovlaste. Prikriveni islednik je, po pravilu, ovlašćeno službeno lice organa unutrašnjih poslova, Bezbednosno-informativne agencije ili Vojnobezbednosne agencije, a ako to zahtevaju posebne okolnosti slučaja i drugo lice koje može biti i strani državljanin. Radi zaštite identiteta prikrivenog islednika, nadležni organi mogu izmeniti podatke u bazama podataka i izdati lične isprave sa izmenjenim podacima. Ovi podaci predstavljaju službenu tajnu. Zabranjeno je i kažnjivo da prikriveni islednik podstrekava na izvršenje krivičnog dela (član 185, st. 1–4 ZKP).

Prikriveni islednik u toku angažovanja podnosi periodične izveštaje svom neposrednom starešini. Izveštaji se izuzetno neće podnositi ako bi to ugrozilo bezbednost prikrivenog islednika ili drugih lica. Po završetku angažovanja prikrivenog islednika, starešina dostavlja sudiji za prethodni postupak fotografije, optičke, tonske ili elektronske snimke, prikupljenu dokumentaciju i sve pribavljene dokaze i izveštaj koji sadrži: vreme početka i završetka angažovanja prikrivenog islednika; šifru ili pseudonim prikrivenog islednika; opis primenjenih postupaka i tehničkih sredstava; podatke o broju i identitetu lica obuhvaćenih posebnom dokaznom radnjom i opis postignutih rezultata. Sudija za prethodni postupak će materijal i izveštaj dostaviti javnom tužiocu (član 186, st. 1–3 ZKP).

Prikriveni islednik se pod šifrom ili pseudonimom može izuzetno ispitati u krivičnom postupku kao svedok. Ispitivanje će se obaviti tako da se strankama i braniocu okrivljenog ne otkrije istovetnost prikrivenog islednika. Prikriveni islednik se poziva preko starešine koji neposredno pre ispitivanja svojom izjavom pred sudom potvrđuje istovetnost prikrivenog islednika. Podaci o istovetnosti prikrivenog islednika koji se ispituje kao svedok predstavljaju tajnu. Sudska odluka se ne može zasnivati samo na iskazu prikrivenog islednika (član 187, st. 1–3 ZKP). Važno je napomenuti da prikriveni islednik tokom angažovanja ne sme da izvrši krivično delo niti da podstrekava na izvršenje krivičnog dela, jer će za takve radnje biti krivično odgovoran. Mora u potpunosti poštovati zakonsku proceduru, jer će i zbog najmanjih proceduralnih

grešaka njegovo angažovanje biti neupotrebljivo u fazi dokazivanja kriminalnih radnji. Takođe, mora voditi računa da ne bude otkriven jer mu može biti ugrožena bezbednost (Skakavac, 2008).

4. Neki primeri primene specijalnih istražnih tehnika u savremenoj praksi

U mnogim državama su u mnogo slučajeva korišćene specijalne istražne tehnike koje su doprinele razrešavanju brojnih kriminalnih afera i hapšenju velikog broja kriminalaca. Naravno da najviše iskustva i uspeha u primeni ovih policijskih metoda rada imaju Sjedinjene Američke Države koje su u prethodnom stoleću bile žestoko napadnute svim oblicima organizovanog mafijaškog delovanja.

4.1. Infiltriranje FBI agenta, Džozefa Pistonea, u Bonano familiju

Najupečatljiviji primer infiltracije u kriminalnu sredinu jeste slučaj FBI agenta, Džozefa Pistonea (Joseph Pistone), koji je pod imenom Doni Brasko (Donnie Brasco) šest godina (1975–1981) bio infiltriran u Bonano (Bonano) familiju njujorške filijale Koza nostre (Cosa Nostra). Zahvaljujući unapred dobro pripremljenoj legendi i ličnim sposobnostima, Pistone je postao član Bonano familije. Pistone je sticao poverenje svojih šefova i napredovao. Vremenom je stigao toliko visoko da je posedovao informacije iz prve ruke u vezi sa pregovorima između familije Bonano i drugih kriminalnih familija. Pistone je tokom svojih aktivnosti često bio ozvučen tako da su njegovi razgovori sa mafijašima snimani ili je zapisivao važne detalje kako bi kasnije mogao tačno da svedoči. Zbog namere da ga uključe u sam vrh porodice, šefovi su mu naložili da izvrši ubistvo jednog svog člana – „grešnika“. Vrh FBI je u novonastaloj situaciji odlučio da prekine akciju i povuče Pistonea. U porodici Bonano je nastala prava pometnja kada su saznali da je Doni Brasko u stvari infiltrirani policijski agent. Pripadnik familije koji je Pistonea uveo u porodicu i garantovao za njega ubrzo je nestao, a njegov leš je sa odsečenim rukama i umotan u plastičnu kesu pronađen godinu dana kasnije u vodama zaliva. Time je simbolizovana kazna mafije zbog toga što je dozvolio da se

Pistone rukuje sa najvišima u rangu Bonano familije. Mnogi članovi Bonano familije koji su Pistoneu dozvolili pristup informacijama su ubijeni a drugi su izbačeni iz porodice. Tokom svog angažmana, Pistone i FBI su sakupili mnoštvo dokaza na osnovu kojih je raskrinkan metod krijumčarenja heroina u SAD poznat kao „Pizza Connection“, realizovan uvozom konzervi kečapa i sira za „potrebe“ lanca picerija u Bruklinu i šire a u kojima je, u stvari, bio heroin. Lišeno je slobode više od sto članova Bonano familije i drugih pripadnika Koza nostre (Sifakis, 1999).

4.2. ABSCAM - istraga FBI o korupciji u američkom Kongresu

Istraga FBI o korupciji u američkom Kongresu s kraja 70-ih i početka 80-ih godina prošlog veka (šifrovani naziv ABSCAM) bila je jedinstvena po obimu, širini i troškovima. Operacija ABSCAM otpočela je u julu 1978. u organizaciji FBI čiji su agenti, predstavljajući se kao predstavnici bogatog šeika sa Bliskog istoka izmišljenog identiteta, imali zadatak da prikupe dokaze u vezi sa prodajom krađenih umetničkih dela. Da bi celokupna priča izgledala što uverljivije, osnovana je fiktivna kompanija na Long Ajlendu pod nazivom *Abdul Enterprises, Ltd* (otuda i naziv cele operacije – AB(dul), što je u stvari bilo ime fiktivnog šeika i SCAM, što znači prevara) za koju je plasirana priča da je osnovana od strane šeika koji želi da uloži novac u vredna umetnička dela. Agenti uključeni u operaciju uspeli su pronaći doušnika (informatora) koji ih je povezao sa kradljivcima umetničkih dela voljnim da im prodaju ukradene vrednosti. Akcija je urodila plodom tako da je za nekoliko meseci *Abdul Enterprises* otkupio dve slike u ukupnoj vrednosti od milion dolara. Tokom kasnijeg rada sprečena je prodaja blizu 600 miliona dolara lažnih vrednosnih papira. Kontakti tajnih agenata sa kriminalcima ukazivali su na visoke političare koji su bili spremni da prime mito kako bi *Abdul Enterprisesu* dali dozvolu za organizovanje kockarskih usluga u Kemdenu i Atlantik Sitiju. Agenti su pokazali interes da se šeiku obezbedi i azil u SAD nakon čega su ih korumpirani političari povezali sa članovima američkog Kongresa voljnim da udovolje takvom njihovom zahtevu po ceni od 50.000 dolara unapred i 50.000 po obavljenom poslu. Više od trideset lica su bili „mete“ prikrivene istrage ABSCAM od kojih su senator Viliams (Williams) i šest članova Kongresa lišeni slobode i

osuđeni za korupciju i zaveru u odvojenim sudskim postupcima tokom 1981. godine. Osuđeno je i pet drugih vladinih službenika uključujući i gradonačelnika Kemdena. ABSCAM predstavlja istragu jedinstvenu po obimu i širini u koji je bilo uključeno više od 100 FBI agenata. Ovaj slučaj je umnogome reafirmisao značaj prikrivenih istraga i rezultirao donošenjem čvršćih smernica i mera obezbeđenja od nezakonitog postupanja u okviru FBI (Brandl, 2004).

4.3. Tajni agent FBI infiltriran u kolumbijske i meksičke narko-kartele

Tajni agent FBI, Džim Sviting (Jim Sweeting), uz Džozefa Pistonea, ima možda i najveće iskustvo u svetu na ovom planu jer je više od dvadeset godina bio infiltriran u aktivnosti kolumbijskih i meksičkih narko-kartela u krijumčarenju droge u Sjedinjene Američke Države. U poslednjim decenijama prošlog veka, on je zahvaljujući svom znanju, iskustvu i policijskoj snalažljivosti neposredno doprineo hapšenju velikog broja meksičkih narko-dilera i krijumčara opojnih droga, pri čemu su zaplenjene ogromne količine kokaina i marihuane namenjene severnoameričkom tržištu. U brojnim spektakularnim akcijama istovremeno su oduzete i ogromne količine novca i vatrenog oružja, a mnogi krijumčari su osuđeni na dugogodišnje kazne zatvora, računajući i više doživotnih robija. Tokom svog višegodišnjeg angažovanja na ovim zadacima, kao specijalni agent FBI, Sviting je faktički u praksi proverio skoro sve specijalne istražne tehnike i u dobroj meri afirmisao njihovu primenu u savremenim uslovima borbe protiv organizovanog kriminaliteta.⁷

4.4. Kontrolisana isporuka amfetamina u zapadnoj Evropi

Godine 2008. od strane EUROJUST-a, EUROPOL-a, nordijskog oficira za vezu i nacionalnih policija Holandije, Švedske, Belgije, Nemačke i Danske uspešno je realizovana kontrolisana isporuka velike

⁷ Jim Sweeting je tokom 2008. i 2009. godine u dva navrata boravio na Fakultetu za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić (Novi Sad, Beograd, Niš), gde je studentima ovog fakulteta kroz neposredne video- prezentacije predstavio neke svoje najznačajnije akcije u borbi protiv krijumčara droge.

količine amfetamina. U ovoj operaciji, EUROJUST je angažovao nordijskog oficira za vezu u Hagu koji je ostvario saradnju sa policijskim organima Švedske, Holandije i Belgije, dok je sam koordinirao komunikaciju između pravosudnih organa ovih zemalja. Cilj je bio realizovanje kontrolisane isporuke, otkrivanje svih učesnika u krijumčarenju, zaplenjena i hapšenje pripadnika kriminalne grupe. Koordinacioni sastanak sa predstavnicima Švedske, Danske, Nemačke, Holandije, Belgije, EURO-POL-a i nordijskog oficira za vezu održan je u sedištu EUROJUST-a. Naime, raspolagalo se informacijom da se amfetamini nalaze u jednom skladištu u Holandiji, te je organizovana prismotra istih. Sledećeg dana nađena je velika količina amfetamina. Holandska policija ugradila je tehničku opremu koja je omogućila praćenje aktivnosti osumnjičenih koji su robu utovarili na kamion i prevezli je od Holandije, preko Belgije, Nemačke i Danske do Švedske – sve pod neprekidnom policijskom prismotrom. Važni dokazi su prikupljeni i sedmoro ljudi je uhapšeno u Švedskoj tokom jula 2008. godine. Zaplenjeno je blizu 200 kilograma amfetamina (EUROJUST – Annual Report 2008: 31).

4.5. Akcija „Šetač“ – sklapanje simulovanih pravnih poslova

Srpska policija je prvi put u akciji „Šetač“ primenila meru sklapanja simulovanih pravnih poslova, predviđenu Zakonikom o krivičnom postupku, koja je slična angažovanju prikrivenog islednika tj. tajnog agenta. Uhapšene su dve organizovane kriminalne grupe koje su radile na teritoriji Beograda i Novog Sada. Policijski službenik je registrovao više preduzeća na čije je žiro račune uplaćivan novac po nalogima osumnjičenih a potom je sa istih računa podizan novac uz lažnu dokumentaciju. Tako je u nelegalnom prometu bilo 450 miliona dinara a deseti deo te sume osumnjičeni su stavili u novu mašinu za pranje novca, puštanjem u legalne novčane tokove uz pomoć programa za osnivanje novih preduzeća, kupovinu automobila i stanova.

Prema navodima MUP-a Srbije, organizatori i članovi ovih kriminalnih grupa su u periodu od 2006. do 2010. godine izvršili krivična dela zloupotrebe službenog položaja i pranja novca tako što su u Beogradu i Novom Sadu osnovali veći broj preduzeća na svoja ili imena trećih lica koja se nisu bavila privrednom delatnošću, već su isključivo sačinjavala

i overavala poslovnu dokumentaciju neistinite sadržine. Na osnovu ove dokumentacije, primane su žiralne uplate od oko 500 preduzeća sa teritorije Srbije a potom podizan gotov novac. Organizatori i članovi kriminalnih grupa zadržavali su proviziju od oko deset odsto a ostatak novca predavali vlasnicima ovih preduzeća, čime su im omogućili da izvuku gotov novac sa poslovnih računa bez plaćanja poreza. Iznos viši od 400 miliona dinara predstavlja protivpravnu imovinsku korist vlasnika oko 500 preduzeća, koji je izvučen iz legalnih novčanih tokova.

Prikriveni islednik je registrovao preduzeća i sklapao simulovane pravne poslove sa osumnjičenima na osnovu naredbe istražnog sudije Posebnog odeljenja za organizovani kriminal Višeg suda u Beogradu. Na taj način prikupljeni su neposredni dokazi o protivzakonitim radnjama organizatora i članova ovih kriminalnih grupa, kao i vlasnika oko 500 preduzeća koji su u cilju izbegavanja poreskih obaveza vršili uplate na račun preduzeća koje je osnovala policija. Ministar policije izjavio je da istorijski značaj akcije „Šetač“ nije u imenima uhapšenih niti u sumi novca za koju je država oštećena, nego u tome što je institut prikrivenog islednika i sklapanja simulovanih pravnih poslova prvi put efikasno primenjen u Srbiji.⁸

4.6. Afera „Indeks“ na Pravnom fakultetu u Kragujevcu

Jedan od najpoznatijih slučajeva primene tajnog nadzora komunikacije, tajnog snimanja i mere prikrivenog islednika u Srbiji datira još iz 2006. godine a odnosi se na poznatu aferu „Indeks“ na Pravnom fakultetu u Kragujevcu. Nakon primene posebnih dokaznih radnji, na navedenom fakultetu je bilo optuženo 86 lica. Postupak pred sudom još uvek nije okončan a u mnogim slučajevima preči zastarevanje zbog čega su u stručnoj javnosti prisutne ozbiljne rasprave. Dok jedni tvrde da se postupak nepotrebno odugovlači i razvodnjava i da preči zastarevanje, odbrana optuženih i deo stručnjaka ukazuje na nezakonitu primenu ovih mera. Oni smatraju da su audio i video-zapisi, koji čine ključnu grupu dokaza, nezakonito pribavljeni. Smatraju, takođe, i da je naredba istražnog sudije iz juna 2006. o tajnom nadzoru i snimanju nezakonita, jer se takva mera mogla odrediti samo u slučaju kada je delo već uči-

⁸ http://www.politika.rs/sr/clanak/139312/Hronika-šetač_otkrio_perače# (posećeno 21.07.2017)

njeno. A ovde je naredba, kako u njoj izričito stoji, doneta na osnovu pretpostavke da će delo tek biti počinjeno. Ova naredba je primenljivana tokom šest meseci i samo je dopunjivana sa još dve naredbe takođe zbog očekivanja da će lica na merama počiniti krivična dela, pozivajući se pri tom na prvu naredbu. Stoga odbrana smatra da je sve što je snimljeno na 40 diskova nezakonit dokaz. Cela operacija primene posebnih dokaznih radnji u ovom slučaju, prema mišljenju jednog broja stručnjaka, vrlo je sporna. Sporna je i primena mere policijskog islednika. Naime, policija je u startu angažovala svog inspektora koji je faktički postupao kao prikriveni islednik iako za tu ulogu, po Zakonu, nije mogao biti određen. Neki stručnjaci smatraju da je on provocirao krivična dela davanja i primanja mita, što je zakonom zabranjeno i kažnjivo. Inspektor je na sudu potvrdio da je u svemu postupao prema nalogima i pod kontrolom svojih pretpostavljenih u policiji i okružnog javnog tužioca kojima je dostavljao i pisane izveštaje.

4.7. Slučaj tzv. drumske mafije

U slučaju tzv. drumske mafije bile su optužene 53 osobe i to za štetu nanetu javnom preduzeću „Putevi Srbije“ u iznosu od 6,5 miliona evra. Novembra 2009. je u ovom procesu prvostepeno osuđena 41 osoba na ukupno 131 godinu i deset meseci zatvora. Oni su osuđeni za zadržavanje dela novca koji je prikupljen od putarina na autoputu Beograd–Niš. Trojica optuženih su počinila samoubistvo tokom procesa.⁹ Sud nije utvrdio ko je organizator grupe. Ostalo je nepoznato ko je bio organizator „iz Beograda koji je dobijao 40 posto novca“.¹⁰ Presuda Apelacionog suda od 18. novembra 2011. godine¹¹ značajno je promenila prvostepenu presudu. Naime, usled nastupanja zastarelosti za pojedina krivična dela pojedini učesnici su oslobođeni dela odgovornosti. Zbir izrečenih zatvorskih kazni je na kraju bio 116 godina i dva meseca.

⁹ <http://www.balkaninsight.com/en/article/serbia-s-road-mafia-get-131-years>

¹⁰ Sudija Vladimir Vučinić, citirano prema tekstu iz „Politike“, preneto u drugim medijima, <http://www.balkaninsight.com/en/article/serbia-s-road-mafia-get-131-years>.

¹¹ Republika Srbija, Apelacioni sud u Beogradu Kž1 Po1 21/10, <http://www.bg.ap.sud.rs/cr/articles/sudskapraksa/pregled-sudske-prakse-apelacionog-suda-u-beogradu/krivicno-odeljenje/organizovani-kriminal/kz1-po1-21-10.html>

Osuđeni su takođe obavezani da solidarno plate JP „Putevi Srbije“ 85,7 miliona dinara.¹²

Sud je utvrdio da je Milan Jovetić, kontrolor u Odseku unutrašnje kontrole Odeljenja za naplatu putarine, zajedno sa nekoliko nepoznatih osoba u 2004. godini organizovao kriminalnu grupu u Beogradu i Nišu. Članovi te kriminalne grupe postali su i zaposleni u pojedinim delovima ovog preduzeća (naročito zaposleni na poslovima naplate). Organizatori su za sebe zadržavali 40% nelegalnih prihoda a zaposleni na naplatnim stanicama ostatak iznosa. Jednu četvrtinu tog novca su dobijali šefovi smena a tri četvrtine inkasanti. Grupa je funkcionisala tako što su inkasanti izdavali lažne kartice za plaćanje putarine vozačima kamiona sa stranim registracijama na početnim tačkama autoputa Beograd–Niš. Utvrđeno je da je grupa na nelegalan način izdala i naplatila najmanje 13.000 nelegalnih putarina. Da bi pljačka bila moguća trebalo je prevariti i sistem elektronske naplate putarina i kontrolu naplate. Radnici firme koja za JP „Putevi Srbije“ održava softverski sistem ugradili su u njega fajl koji je omogućavao da se u sistemu ne registruje izdavanje duplikata tiketa za plaćanje putarine. Sistem je funkcionisao veoma dugo, što je bilo moguće zahvaljujući tome što je kriminalna grupa imala svoje ljude i među onima koji su bili zaduženi za kontrolu tako da su mogli da na vreme uklone tragove. Inače, kontrola se vršila obično u doba dana kada kriminalna grupa nije radila.

U ovom slučaju korišćena je mera tajnog nadzora telefonskih komunikacija. Autentičnost tih snimaka je potvrđena tokom suđenja. Prilikom donošenja naredbi za nadzor i snimanje telefonskih razgovora nije prekršen zakon a telefonski razgovori nisu snimani nezakonito pošto se radi o razgovorima koje su nadležni državni organi Republike Srbije mogli da nadziru, shodno tada važećim propisima.¹³

4.8. Slučaj tzv. saobraćajne mafije

Članovi organizovane kriminalne grupe među kojima i jedan broj policajaca, njih dvadeset četvoro, poznati kao „saobraćajna mafi-

¹² Republika Srbija, Apelacioni sud u Beogradu Kž1 Po1

¹³<http://www.politika.rs/rubrike/Politika/Ispovest-insajdera-Kako-sam-otkrio-drumsku-mafiju-i-dobio-otkaz.1t.html> (posećeno 20. 07. 2017)

ja“ osuđeni su na ukupno 51 godinu i 10 meseci zatvora početkom 2009. godine. Osuđeni su jer su lažirali policijske zapisnike o saobraćajnim nesrećama i oštetili više osiguravajućih društava za više stotina hiljada evra. Prema navodima tužbe, „saobraćajna mafija“ (kako su ovu grupu nazvali mediji) falsifikovala je zapisnike o uviđaju saobraćajnih udesa i kasnije, povećavajući navodne štete na vozilima, oštetila nekoliko firmi za oko 200.000 evra. U ovu grupu su uključeni i policajci koji su za naknadu od 500 do 1.000 evra sačinjavali falsifikovane zapisnike o uviđaju saobraćajnih nesreća koje se nisu ni dogodile. Policajci su dobijali falsifikovane podatke o vozačima i vozilima posle čega su navodili male štete kako bi predmet otišao kod sudije za prekršaje. Po pokretanju sudskog postupka pred sudijom bi se pojavili navodni svedoci a obavezan je bio i jedan član koji je uvek priznavao krivicu. Sa rešenjem sudije o kažnjavanju drugi pripadnici grupe su odlazili u osiguravajuće kompanije „Dunav“, „Deltal“, „Viner štedište“, gde su imali svoje ljude među proceniteljima štete i veštacima. Njihova uloga bila je da naprave nalaz prema kojem je šteta mnogo veća kako bi i suma iz osiguranja bila veća. Posle toga, kako tvrdi tužilac, u navedene osiguravajuće kompanije su dolazile navodno oštećene osobe sa falsifikovanim punomoćjima i uzimale novac od isplate štete.

Ova grupa otkrivena je zahvaljujući prikrivenom isledniku, odnosno klasičnom tajnom agentu koji je tada prvi put bio angažovan u Srbiji. Prikriveni islednik, zahvaljujući čijem angažovanju je osuđena tzv. saobraćajna mafija, umesto zaštite dobio je pretnje. Milovan Milutinović je prethodno imao probleme u sredini iz koje dolazi, jer su ga komšije i ostali meštani gledali kao kriminalca koji lažira nesreće. Međutim, njegov identitet je otkriven tokom suđenja nakon čega su usledile telefonske pretnje posle kojih mu je porodična kuća prvo opljačkana, a potom i zapaljena, a iscenirana je i saobraćajna nesreća u koju je uvučena njegova supruga.¹⁴

¹⁴ http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=07&dd=24&nav_category=12&nav_id=629241 (posećeno 23.07.2017)

5. Zaključak

Polazeći od karakteristika savremenog organizovanog kriminaliteta sasvim je jasno da njegovo otkrivanje i dokazivanje nije više moguće korišćenjem tradicionalnih mera i radnji. S tim u vezi, međunarodna zajednica je već odavno shvatila da su za to potrebna neka savremenija krivičnoprocesna rešenja koja će biti adekvatna savremenim formama organizovanog kriminaliteta. U tom smislu, na međunarodnom planu doneto je više odgovarajućih krivičnoprocesnih akata kojima su definisani određeni pravni standardi u ovoj oblasti i državama članicama date preporuke da iste na odgovarajući način inkorporiraju u sopstvena zakonodavstva.

Ako se pogleda sadržaj ovih mera i radnji, bez obzira na njihovu očiglednu usklađenost sa postojećim međunarodnim pravnim standardima, jasno je da se njima najviše zadire u sferu zaštićenih i garantovanih sloboda i prava građana, kao i u međunarodna pravna akta kojima se štite ove vrednosti. Uprkos tome nameće se jedini opravdan i nesporan stav da se ove posebne dokazne i istražne mere i radnje mogu koristiti samo na osnovu zakona, odnosno da je zakon kojim se ograničavaju slobode i prava putem ovim mera i radnji očigledno nužnost u savremenom društvu.

S obzirom na činjenicu da se specijalnim istražnim radnjama duboko ulazi u sferu sloboda i prava građana, njihova primena mora biti precizno podvedena pod pravne norme i u skladu sa određenim načelima od kojih se posebno izdvajaju načela legaliteta, supsidijariteta, srazmernosti i sudskog nadzora. Da bi ove posebne dokazne i istražne mere i radnje bile funkcionalne, države moraju da obezbede efikasne sisteme kontrole i nadzora kako bi se sprečile moguće zloupotrebe ili svele na minimum.

6. Literatura

I Teorijski radovi:

1. Banović, B. (2013). *Primena specijalnih istražnih tehnika u prevenciji i represiji teških oblika kriminala*, Zbornik radova „Teški oblici kriminaliteta i državna reakcija“, Trebinje, 12–13. april 2013. godine. – Banja Luka: Internacionalna asocijacija kriminalista: Ministarstvo pravde Republike Srpske: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.
2. Bejatović, S. *Krivičnoprocesna pitanja novih metoda otkrivanja i istrage krivičnih dela organizovanog kriminaliteta*.
3. Bošković, Mićo.; Skakavac, Z. (2016). *Kriminalistika, drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje*, Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić.
4. Bošković, Mićo. (2004). *Organizovani kriminalitet i korupcija*, Banja Luka: VŠUP.
5. Bošković Milo; Skakavac, Z. (2009). *Organizovani kriminalitet – karakteristike i pojavi oblici*, Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić.
6. Brandl, S. (2004). *Criminal Investigation – An Analytical Perspective*, Pearson Education, Inc., USA.
7. Dačić-Kostić, N. (2012). *Položaj policije prema novom Zakoniku o krivičnom postupku*, Beograd: Zbirka predloga praktične politike za reformu policije u Srbiji, broj 6.
8. Lukić, T. (2011). *Dokazne radnje u krivičnom postupku*, Novi Sad: Pravni fakultet.
9. Grubač, M. (2002). *Krivično procesno pravo, Posebni deo*, Beograd.
10. Krapac, M. (2002). *Zakon o krivičnom postupku i drugi izvori hrvatskog procesnog prava*, Zagreb: Narodne novine.
11. Marinković, D. (2010). *Suzbijanje organizovanog kriminala – specijalne istražne metode*, Novi Sad: PROMETEJ.
12. Milošević, M. (2003). *Organizovani kriminal*, Beograd: „Službeni list SCG“.
13. Sifakis, C. (1999). *The mafia Encyclopedia*, New York.
14. Sindelić Ž. (2012). *Pravo na privatnost - krivičnopravni, krivičnoprocesni i kriminalistički aspekti*, Doktorska disertacija, Beograd: Pravni fakultet.
15. Skakavac, Z. (2012). *Doprinos primene specijalnih istražnih tehnika na suzbijanju organizovanog kriminaliteta sa akcentom na angažovanje prikrivenog islednika*, Međunarodna naučna i stručna konferencija: „Reformite na bezbedniot sektor bo Republika Makedonija i nivnoto vlijanie brz borbata protiv kriminalitetot“, Skoplje: Evropski univerzitet.
16. Skakavac, Z. (2007). *Krivičnoprocesna regulacija posebnih istražnih tehnika u zakonodavstvu Srbije i Makedonije – sličnosti i razlike*, Makedonska revija za kazneno pravo i kriminologiju, Međunarodni naučni

- skup – osmo godišnje savetovanje na temu: „10 godina primene ZKP Republike Makedonije“, Ohrid.
17. Skakavac, Z. (2008). *Savremeni oblici suprotstavljanja organizovanom kriminalitetu, s akcentom na angažovanje prikrivenog islednika*, Zbornik radova: Međunarodno stručno savetovanje kriminalista: „Primjena savremenih metoda i sredstava u suzbijanju kriminaliteta“, Brčko.
 18. Škulić, M. (2009). *Krivično procesno pravo*, Beograd: Pravni fakultet.

II Dokumenti, propisi:

1. Apelacioni sud u Beogradu Kž1 Po1 21/10,
<http://www.bg.ap.sud.rs/cr/articles/sudskapraksa/pregled-sudske-prakse-apelacionog-suda-u-beogradu/krivicno-odeljenje/organizovani-kriminal/kz1-po1-21-10.html>
2. CARPO projekat: Razvoj pouzdanih i funkcionalnih policijskih sistema i jačanje borbe protiv teških oblika kriminala i policijske saradnje.
3. EUROJUST – Annual Report 2008.
4. Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, Palermo, 2000., „Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori“ br. 6/2001.
5. Konvencija UN protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci Beč, 1988. (Bečka konvencija), „Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori“, br. 14/1990.
6. Zakon o krivičnom postupku RS, „Službeni list SRJ“, br. 70/2001.
7. Zakon o krivičnom postupku RS, „Službeni list SRJ“, br. 68/2002.
8. Zakon o krivičnom postupku RS, „Službeni glasnik RS“ br. 46/2006.
9. Zakon o krivičnom postupku RS, „Službeni glasnik RS“ br. 72/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014).
10. Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, „Službeni glasnik RS“, br. 42/2002, 27/2003, 39/2003, 67/2003, 29/2004, 58/2004 – dr. zakon, 45/2005, 61/2005, 72/2009, 72/2011 – dr. zakon, 101/2011 – dr. zakon, 32/2013, 94/2016)

III Elektronski izvori:

1. <http://www.politika.rs/sr/clanak/139312/Hronika-šetač-otkrio-perače#> (posećeno 21.07.2017)
2. <http://www.balkaninsight.com/en/article/serbia-s-road-mafia-get-131-years>
3. <http://www.balkaninsight.com/en/article/serbia-s-road-mafia-get-131-years>.
4. <http://www.politika.rs/rubrike/Politika/Ispovest-insajdera-Kako-sam-otkrio-drumskumafiju-i-dobio-otkaz.lt.html> (posećeno 20.07.2017)
5. http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=07&dd=24&nav_category=12&nav_id=629241 (posećeno 23.07.2017)

SPECIAL EVIDENCE-GATHERING PROCEDURES IN SERBIA: CRIMINAL PROCEDURE REGULATION AND PRACTICAL APPLICATION

ABSTRACT: In the last several decades, the world has experienced an escalation of organized crime, such as firearms and drug trafficking. Terrorism and migrant trafficking in particular have reached alarming levels in recent years. United Nations Convention against Transnational Organized Crime (Palermo, 2000) is a main international instrument in the fight against transnational organized crime. By ratifying the Convention, States parties have a legal basis to adopt a series of crime-control measures and implement special investigation procedures in their domestic legal order, in order to successfully combat organized crime. While fighting the ever more complex forms of organized crime, the international community and individual countries find that the implementation of special investigation techniques (or special evidence-gathering procedures, as they are called in Serbia) is often the only effective solution. This paper will discuss the most important aspects of their implementation in the fight against organized crime.

KEY WORDS: special investigation techniques, special evidence-gathering procedures, organized crime, undercover agent, criminal group, criminal organization

Dr Miroslav Milosavljević¹
Mrs Jelena Milosavljević²

doi:10.5937/Civitas1701065M

UDC 347.72:005.21

Stručni rad

Primljen: 01. 09. 2017. Odboren:

08.10. 2017.

PRINCIPI I SISTEMI POSLOVOĐENJA U PRIVREDNIM DRUŠTVIMA

APSTRAKT: U radu se razmatraju osnovni principi i sistemi poslovođenja u cilju sagledavanja njihovog doprinosa boljem i efikasnijem radu privrednih društava. Razdvajanje upravljanja od vlasništva u privrednim društvima doprinelo je afirmaciji samostalnosti vršilaca funkcije poslovođenja kako u oblasti donošenja odluka, tako i u oblasti odgovornosti. U uslovima tržišne privrede i krupnih promena, bez profesionalnog vođenja poslovanja u privredi od strane lica koja poseduju znanje i iskustvo iz raznih oblasti, privredna društva ne mogu biti racionalno organizovana ni ekonomski efikasna. Iz navedenih razloga opredeljenje je da se istraži samo segment principa i sistema poslovođenja ukazujući na značaj i poželjne karakteristike nosilaca poslovodne funkcije.

KLJUČNE REČI: principi, sistemi, poslovođenje, samostalnost, odlučivanje.

1. Uvodna razmatranja

Pod poslovođenjem se podrazumeva vršenje ovlašćenja nosilaca poslovodne funkcije koja su neposredno vezana za proces rada i ostvarivanje radnih zadataka i tehnološke discipline, a naročito za: vođenje poslovanja, organizovanje i usklađivanje procesa rada, formiranje stručnog tima, izvršavanje odluka drugih organa privrednog društva, u skladu sa zakonom, a sve u cilju da se omogući da privredno društvo

¹ Docent na Fakultetu za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić, Bulevar oslobođenja 76, Novi Sad. Email: m.milosavljevic-ns@hotmail.com

² Vojvodanska banka, ad. Novi Sad. Email: jekicoki@gmail.com

ispuni svoju funkciju, da se obezbedi njegova postojanost, da se prilagodi promenama u okruženju i da se omogući informaciono povezivanje.

Zakonom o privrednim društvima Republike Srbije utvrđeno je ko i na koji način obavlja posloводство zavisno od pravne forme privrednog društva.³

U ortačkom društvu svaki ortak ima ovlašćenje za poslovođenje u redovnom poslovanju društva, osim ukoliko ugovorom o osnivanju ili ugovorom ortaka to ovlašćenje nije dato jednom ili većem broju ortaka, tada ostali ortaci nemaju ovlašćenje za poslovođenje (čl. 101–102 ZOP). Poslovođenje može biti pojedinačno (kada svaki ortak postupuje samostalno) ili zajedničko (kada svi ortaci postupaju zajedno) (Milosavljević, 2012).

Kada je u pitanju poslovođenje u komanditnom društvu, komplementari vode poslove (poslovode) i zastupaju, dok komanditori to ne mogu i, shodno tome, primenjuju se odredbe Zakona koje se odnose na ortačko društvo (član 126 ZOP).

U društvu sa ograničenom odgovornošću, direktor vodi poslove u skladu sa osnivačkim aktom i odlukama skupštine, kao i sa uputstvima nadzornog odbora ako je upravljanje društvom dvodomno (Milosavljevic, 2015). Ukoliko društvo ima više od jednog direktora, svi direktori vode poslove društva zajednički, osim ako je osnivačkim aktom ili odlukom skupštine društva drugačije određeno. Kada je osnivačkim aktom ili odlukom skupštine određeno da svaki direktor prilikom vođenja poslova društva postupuje samostalno, direktor ne može preduzeti nameravanu radnju ako se tome protive neki od preostalih direktora, ali je ovlašćen da u tom pogledu zahteva uputstvo skupštine društva, odnosno nadzornog odbora, ako je upravljanje društvom dvodomno (član 224 ZOP).

Poslovođenje u akcionarskom društvu vrše izvršni direktori koji su i zastupnici društva, osim ako je statutom određeno da samo pojedini izvršni direktori zastupaju društvo. Ako društvo ima dva ili

³ Zakon o privrednim društvima (ZOP), „Službeni glasnik RS“, br. 36/2011, 99/2011, 83/2014 i 5/2015.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

više izvršnih direktora, oni vode poslove i zastupaju društvo zajednički, ako statutom ili odlukom skupštine nije drugačije određeno. Ukoliko društvo ima tri ili više direktora onda oni čine odbor direktora koji vodi poslove društva (čl. 388–398 ZOP).

Posebnim zakonima, kojima se regulišu banke,⁴ osiguravajuća društva, berze i sl. se, takođe, utvrđuje ko obavlja funkciju posloводства.

Poslovođenje u privrednim društvima vrši se na osnovu određenih principa i sistema koji su veoma značajni i doprinose boljem i efikasnijem radu privrednog društva. U radu će biti prikazana dva najznačajnija principa i sistema.

Za sve subjekte koji vrše poslovođenje u privrednim društvima koristiće se zajednički naziv *poslovodni organ*, bez obzira da li su oni inokosni ili imaju više članova.

2. Principi poslovođenja

Prvi i osnovni princip poslovođenja jeste **samostalnost** poslovodnog organa. U privrednim društvima došlo je do razdvajanja upravljanja od poslovođenja koje je izvršeno „snagom volje“,⁵ što je dovelo do samostalnosti organa koji vrši posloводство (poslovodnog organa), pre svega, prilikom donošenja odluka (Marković, 1990: 13). Samostalnost nije apsolutna pošto mogu da se utvrde ograničenja zakonom i opštim aktima privrednog društva. Ukoliko nema osnova za ograničenje ovlašćenja, tada je samostalnost poslovodnog organa potpuna, što prati i odgovarajuća odgovornost za rad i rezultate rada. Samostalnost poslovodnog organa ogleda se i u činjenici da sam sebi utvrđuje operativni plan rada za odgovarajući poslovni period.⁶

⁴ Zakon o bankama, „Službeni glasnik RS“, br. 107/2005 i izmene i dopune u „Službenom glasniku RS“, br. 91/2010 i 14/2015.

⁵ Za razliku od društvenog preduzeća gde je ovo razgraničenje izvršeno „snagom zakonske norme“.

⁶ Operativni plan može biti dnevni, nedeljni i mesečni i isti mora biti dovoljno fleksibilan, što se može obezbediti određivanjem okvirnih rokova za početak i završetak njegovih poslovnih aktivnosti, osim onih koji mu se postavljaju kao obavezne.

Drugi značajan princip rada poslovnog organa jeste **racionalnost**⁷. Ona se ogleda u tome da se nađe dovoljno vremena kako bi se svi poslovi izvršili u optimalnim rokovima. Nedostatak vremena najčešće je posledica tri osnovna uzroka: objektivnih, subjektivnih i organizacijskih (Marković, 1990: 15). **Objektivni uzrok** nedostatka vremena nastaje u situaciji kada se nikakvim organizacijskim ni subjektivnim merama novonastali posao ne može ukomponovati u raspoloživo vreme poslovnog organa. **Subjektivni uzroci** nedostatka vremena su individualni i najčešće su to strah i panika od problema u rešavanju složenih poslova. **Organizacijski uzroci** nedostatka vremena su najjasniji pokazatelj da je vreme poslovnog organa neracionalno iskorišćeno i to najčešće zbog njegovog neznanja da reši određeni problem iz domena vođenja poslovne funkcije. Prilikom realizacije naloga, bitna je kontrola njegovog sprovođenja od strane samog nalogodavca ili preko drugog (Kostić, 1979: 262).

Poslovođenje je vlast i profesija, što se ogleda u činjenici da poslovni organ mora imati ovlašćenja u propisima, kao što su zakoni, podzakonski akti, autonomni akti privrednih subjekata i dr. kako bi mogao samostalno da odlučuje. Kad je više propisa, tad je poslovođenje više profesija i obrnuto, ako je manje propisa poslovođenje je više vlast.⁸

Poslovođenje je i talenat i nauka, budući da se smatra da samo talentovan čovek može biti dobar rukovodilac koji će imati uspeha u radu i koji će pretvarati propise u postupke. Poslovni organ u procesu poslovođenja, rešavajući konkretne slučajeve, pretvara teoriju u praksu (Marković, 1990: 16–18). Ukoliko je poslovođenje manje vlast a više profesija, odnosno manje talenat a više nauka, tada privredno društvo mora imati više propisa koje će poslovni organ dosledno primenjivati.

3. Odlučivanje u procesu poslovođenja

Odlučivanje od strane poslovnog organa podrazumeva njegovo donošenje suda o nečemu (Damjanović, 1990: 211).

⁷ Racionalnost rada PO postiže se izbegavanjem da se bavi bespotrebnim poslovima ili poslovima koje može neko drugi iz njegovog stručnog tima da obavi podjednako uspešno kao i on.

⁸ Rukovođenje je vlast i profesija i talenat i nauka.

Ukoliko je poslovodni organ kolektivan, isti odlučuje, po pravilu, na sednicama (Jankovec, 1999: 7). Način sazivanja, rada, kvoruma, potrebnog broja glasova, vođenje zapisnika i dr. utvrđeni su zakonom i autonomnim opštim aktom privrednog društva, u skladu sa zakonom. U Republici Srbiji i u uporednoj poslovnoj praksi postoje različiti pristupi u odlučivanju. Navešćemo neke od njih:

- Odlučivanje **na osnovu činjenica**, po kome su za donošenje odluka potrebni određeni podaci i činjenice. Problem je što se iste činjenice mogu različito tumačiti, što može dovesti do različitih odluka (Damjanović, 1990: 216);
- Odlučivanje **na osnovu iskustva**, odnosno na već stečenim znanjima doživljene situacije i utvrđenih sudova, što može da dovede do ishitrenih odluka i pogrešne analogne primene (Martinović, Kordić, 1992: 26);
- Odlučivanje **na osnovu intuicije** koje se zasniva na instinktivnom znanju, sposobnosti neposrednog reagovanja, bez detaljnog rasuđivanja i uvažavanja činjenica (Kordić, Martinović, 1992: 10). Intuicija je nezaobilazna komponenta svake odluke i nezamenljiv vodič kako prilikom definisanja problema, tako i prilikom izbora informacija i odlučivanja (Pavlović, 1995: 20). Treba izbegavati ovakav način odlučivanja pošto se ovde zanemaruju činjenice (Slović, 1995: 26).

Nijedan od načina odlučivanja nije dovoljan pojedinačno i zato je neophodna njihova kombinacija u toku procesa odlučivanja tj. otkrivanja problema, identifikacije problema, izbora najbolje alternative, ostvarivanja usvojene odluke i procena efekata odluke (Edrar, 1979: 119).

4. Sistemi poslovođenja

Postoji više sistema poslovođenja, kao što su: linijski, funkcionalni i mešoviti (Kostić, 1979: 253).

Linijski sistem poslovođenja ogleda se u tome da zaposleni može imati samo jednog neposrednog nadlogodavca (poslovodnog organa), odnosno radni nalog ide od poslovodnog organa silazno. Ovde postoji jasnoća i preciznost pošto svaki zaposleni precizno zna od koga dobija naloge i kome je odgovoran za njihovo izvršenje. Ovde je neophodno

da poslovodni organ koji izdaje nalog ima široka znanja i sposobnosti i zato je veoma teško obezbediti ovakav profil ličnosti, dok je još veći problem naći odgovarajuću zamenu ukoliko on napusti privredno društvo.

Funkcionalni sistem podrazumeva da poslovodni organ sa najvišeg nivoa rukovođenja jedan radni zadatak rastavlja u više različitih naloga koji se upućuju rukovodiocima na nižim nivoima kako bi se ti nalozi ponovo sjedinili na izvršnom mestu. Prednost ovakvog načina rada jeste da se maksimalno koristi specijalizacija u rukovođenju, dok je njegov nedostatak cepanje rukovodilačke funkcije u izvršenju jedinstvenog zadatka i mešanje nadležnosti u rukovođenju i umanjenju odgovornosti (Kostić, 1990: 255).

Mešoviti sistem poslovođenja predstavlja različite kombinacije gore navedenih sistema.⁹ Prednost ovakvog sistema je u tome što je zbog stručne zasnovanosti veliki autoritet odluka koje se na ovaj način donose.

Koji je najbolji sistem poslovođenja zavisi od konkretnih uslova, a naročito od veličine privrednog društva, vrste delatnosti i dr. (Kostić, 79: 252)

5. Poželjne osobine nosilaca poslovodne funkcije

Najznačajnija osobina savremenih nosilaca poslovodne funkcije jeste njihova kreativnost tj. sposobnost da opservacije, činjenice ili mišljenja kombinuju na nov način pretvarajući ih u koncept koji se može prenositi na druge (Martinović, Kordić, 1992: 33). Poslovodni organ mora da poseduje različite vrste i nivoe znanja kao intelektualni kapital i jedan od najvažnijih faktora savremenog poslovođenja (Drucker, 1985: 10; Ikač, 1993: 25).

Neophodno je da poslovodni organ poseduje sposobnost rukovođenja i motivisanja saradnika, da je fleksibilan, spreman i hrabar da donosi brzo i odlučno odluke, sposoban da dugo radi u stresnim okolnostima, te da je odlučan i nepokolebljiv u nastojanjima da izvršava svoju funkciju (Đinđić, 1994: 2).

Prema nekim autorima, osobine dobrog poslovodnog organa

⁹ Kombinacije mogu biti paralelna primena oba tipična sistema ili kombinovani jedinstven funkcionalno-linijski sistem.

su: ambicija, odlučnost, pravednost, postojanost, pouzdanost, aktivan stav, otvorenost, vizije, kooperativnost, realnost, predanost, dinamičnost, preduzimljivost, kritičnost, analitičnost i inicijativa (Stanojević, 1995: 18). Drugi, pak, kao poželjne osobine najčešće navode: osećaj za budućnost, demokratičnost u radu, samokritičnost, komunikativnost, istovremenu čvrstinu i elastičnost, energičnost i upornost, hrabrost, doslednost, strpljivost u svakom trenutku, dobre organizatorske veštine, brzo promišljanje i delovanje (Stanković, Vukmirović, 1995: 34).

Kao veoma poželjne osobine savremenog poslovnog organa ističu se: opšte ljudske vrednosti, čestitost, upornost, pravičnost i moralnost (Blanchard, 1982 : 15, 17). Autoritet se, kao izuzetno važna osobina nosilaca poslovdne funkcije, formira na osnovu njihove inteligencije, informisanosti, kao i drugih pozitivnih osobina (Martinović, Kordić, 1992 : 15; Blanchard, 1982: 14). Autoritet je promenljiv, čak i kod istih osoba on može da jača i slabi (Damjanović, 1990: 259).

Ukoliko ne postoje inventivnost i stvaralačka inicijativa, po pravilu, nastaje sklonost ka manipulaciji, simulacija, hipokrizija i birokratizam, tako da poslovdni organ suženog horizonta ne može proširivati horizonte drugima (Damjanović, 1990: 256).

6. Zaključak

Značajno je saznanje da glavnu kariku svakog privrednog društva čini poslovdstvo, a ne vlasnici kapitala (mada, kod društava su često lica koja su vlasnici kapitala istovremeno i nosioci poslovdne funkcije), te je neophodno pomiriti i izbalansirati interese unutar privrednog društva i to: vlasnika kapitala, poslovdstva i zaposlenih.

U privrednim društvima nosioci funkcije poslovdstva se utvrđuju Zakonom zavisno od pravne forme privrednog društva. Poslovdstvo može vršiti jedno ili više lica i to pojedinačno ili zajedno. Poslovdjenje se u privrednim društvima vrši na osnovu određenih principa, a između ostalih, ističu se samostalnost i racionalnost u radu koji u značajnoj meri doprinose boljem i efikasnijem radu. Racionalnost se prevashodno ogleda u iznalaženju vremena da se svi planirani poslovi iz domena poslovdjenja izvrše u optimalnim rokovima i da se prevaziđu svi uzroci (objektivni, subjektivni i organizacijski) nedostatka vremena.

Kada je reč o sistemima poslovođenja, najznačajniji su linijski, funkcionalni i mešoviti. Svaki ima svoje prednosti i nedostatke, te je neophodno da se prilikom odabira koji će se sistem primeniti u konkretnoj situaciji razmotre i veličina privrednog društva, njegova delatnost, kadrovi koji će realizovati odluku, a sve radi postizanja najboljih rezultata.

Poželjne osobine savremenih vršilaca poslovodnih funkcija su: kreativnost, posedovanje različitih vrsta i nivoa znanja koja su potrebna za rešavanje pitanja iz domena nadležnosti i predviđanje budućih situacija, stanja i odnosa. Autoritet je izuzetno važna osobina koja se formira na osnovu inteligencije nosilaca poslovodnih funkcija, njihove informisanosti i drugih pozitivnih osobina. Druge poželjne i najčešće navođene osobine vršilaca poslovodne funkcije su: ambicija, demokratičnost u radu, samokritičnost, komunikativnost, energičnost, doslednost i strpljivost, ali i čestitost, upornost, pravičnost, moralnost i dr.

Zbog svega navedenog opravdano je shvatanje i konstatacija da svako privredno društvo mora imati nosioce poslovodne funkcije koji poseduju visok obrazovni i profesionalni nivo, razvijen sistem odgovornosti za poslovni uspeh, te da se moraju poštovati u svetu dokazana iskustva u ovoj oblasti.

7. Literatura

- Blanchard, K. (1982). *The one minute Manager*, Coporight, New York.
- Damjanović, M. (1990). *Menadžerska revolucija*, Beograd.
- Drucker, P. (1985). *Inovation and enterpreneurship*, Heinemann, London.
- Đinđić, Lj. (1994). Mere i aktivnosti za uspešan izlazak iz krize, *Profit*, br. 5/6.
- Edrar, H. (1979). *The Modern Manager*, West Publishing Company, New York.
- Ikač, N. (1993). *Menadžment. Savremeni koncept poslovanja*, Novi Sad.
- Jankovec, I. (1990). Prava i dužnosti članova upravnog odbora, *Privredno-pravni priručnik*, br. 12/90.
- Kostić, Ž. (1979). *Osnovi organizacije rada i sredstava*, Beograd.
- Marković, D. (1990). *Ovlašćenje direktora u oblasti radnih odnosa i poslovođenja*, Beograd.
- Marjanović, S. *Organizacija rada organizatora i rukovodioca*, Beograd.
- Martinović, S., Kordić, B. *Menadžment i marketing podsetnik*, Novi Sad.
- Milosavljević, M. (2012). *Pravo privrednih društava*, Novi Sad, Fakultet za pravne i poslovne studije.

- Milosavljević, M. (2015). Poslovno pravo za menadžere, Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić.
- Njegomir, V. (2015). Preduzetništvo, Novi Sad.
- Pavlović, D. (1995). Odlučivanje menadžera primenom subjektivnog linearnog modela, Bil. prof. br. 1/95.
- Slović, D. (1995). Privatizacija kapitala, Beograd: Finex.
- Stanojević, Ž. (1995). Menadžment, liderstvo i motivacija, Ekonomska politika, br.225/95.
- Stanković, F., Vukmirović, N. (1995). Preduzetništvo, Novi Sad.
- Blanchard, K., (1982). The One Minute Manager, Coporight, New York.
- Zakon o privrednim društvima, „Službeni glasnik RS“, br. 36/2011, 99/2011, 83/2014 - dr. zakon i 5/2015.

Dr Miroslav Milosavljevic¹⁰

Mrs Jelena Milosavljevic¹¹

CORPORATE MANAGEMENT: SYSTEMS AND PRINCIPLES

SUMMARY: The paper discusses the basic principles and systems of management in order to examine how they can contribute to a more efficient work of companies. The separation of ownership and management in corporate governance has contributed to the affirmation of managers' independence, with regard to both decision making and accountability. Without skilled managers to conduct a complicated business of corporate management, no company can be rationally organized and economically efficient. The paper will focus on a number of corporate management principles, investigating their importance and desirable characteristics of managers.

KEY WORDS: *principles, systems, management, independence, rationality, decision making.*

¹⁰ Assistant Professor, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkić, Bulevar oslobođenja 76, Novi Sad. Email: m.milosavljevic-ns@hotmail.com

¹¹ Vojvođanska banka, ad. Novi Sad. Email: jekicoki@gmail.com

Doc. dr Tatjana Skakavac¹

doi:10.5937/Civitas1701075S

UDC 351.74/.76(497.113 Novi Sad)

Stručni rad

Primljen: 20. 09. 2017.

Prihvaćen: 03. 10. 2017.

PROBLEMATIKA PREKRŠAJA PROTIV JAVNOG REDA I MIRA NA PODRUČJU POLICIJSKE UPRAVE NOVI SAD – STANJE I KARAKTERISTIKE

APSTRAKT: Prekršaji protiv javnog reda i mira zauzimaju značajno mesto u strukturi svih vrsta kažnjivih prekršaja. Zakonom o javnom redu i miru, koji je stupio na snagu 5. februara 2016. godine, uređuje se javni red i mir na javnom mestu, utvrđuju se prekršaji kojima se ugrožava ili narušava javni red i mir, kao i način prikupljanja dobrovoljnih priloga.² U odnosu na dosadašnju zakonsku regulativu, novim zakonom su uvedeni novi prekršaji, neki raniji su ukinuti, za neke prekršaje su pooštrenе prekršajne sankcije, dok su pojedini prekršaji pretrpeli određene ne samo formalne, već i suštinske izmene. Osnovni cilj i namera zakonodavca bila je da se novim zakonom na sistematičniji način i na bazi dosadašnjih iskustava iz prakse nadležnih subjekata poboljša stanje u ovoj oblasti. U ovom radu biće ukazano na neke osnovne aspekte prekršaja protiv javnog reda i mira, imajući u vidu novu zakonsku regulativu. Međutim, glavni deo rada vezan je za analizu stanja ove problematike na području novosadske Policijske uprave. U tom smislu, na bazi statističkih podataka za period 2012–2016. godine sagledaće se struktura prekršaja javnog reda i mira i druge važne karakteristike na području navedene policijske uprave. Godina 2016. će biti specifična zbog izmenjene zakonske regulacije i drugačije strukture prekršaja protiv javnog reda i mira.

¹ Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, email.: tatjana.skakavac@gmail.com

² Zakon o javnom redu i miru, „Sl. glasnik RS“, br. 6/2016.

KLJUČNE REČI: prekršajno pravo, javni red i mir, javno mesto, prekršajne sankcije, policijska uprava, struktura prekršaja.

1. Uvod

Zakonom o prekršajima definisano je da se pod prekršajem podrazumeva protivpravno delo koje je zakonom ili drugim propisom nadležnog organa određeno kao prekršaj i za koje je propisana prekršajna sankcija.³ „Teorijska definicija prekršaja, međutim, ima šire shvatanje obeležja i svodi se na sledeće opšte elemente sadržaja pojma:

- a) prekršaj je delo fizičkog ili pravnog lica, s posledicama konkretne ili apstraktne opasnosti;
- b) prekršaj je delo kojim se ugrožava javni poredak;
- c) prekršaj je protivpravno delo i
- d) prekršaj je delo propisano zakonom ili drugim propisom nadležnog organa“ (Bošković, 2009).

Javni red i mir, kao objekt zaštite, u smislu zakonske definicije, jeste usklađeno stanje međusobnih odnosa građana nastalo njihovim ponašanjem na javnom mestu i delovanjem organa i organizacija u javnom životu radi obezbeđenja jednakih uslova za ostvarivanje ljudskih i manjinskih prava i sloboda građana zajemčenih Ustavom Republike Srbije. Pod javnim mestom se podrazumeva svaki prostor dostupan neodređenom broju lica čiji identitet nije unapred određen, pod istim uslovima ili bez posebnih uslova. Prekršaji protiv javnog reda i mira su protivpravna i zakonom određena dela kojima se na javnom mestu ugrožava ili narušava javni red i mir, stvara uznemirenje ili ugrožava sigurnost građana, ometa kretanje građana na javnim mestima ili ostvarivanje njihovih prava i sloboda, vređa moral, ugrožava opšta sigurnost imovine, vređaju službena lica ili se ometa primena zakonitih mera i radnji službenih lica, odnosno na drugi način narušava javni red i mir.⁴

³ Zakon o prekršajima, „Sl. glasnik RS“, br. 65/2013, 13/2016 i 98/2016 – odluka US. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

⁴ Zakon o javnom redu i miru, „Sl. glasnik RS“, br. 6/2016; čl.3, st. 1–3.

Teorijski, javni red i mir predstavljaju uspostavljeni međusobni odnosi građana, u skladu sa normalnim (uobičajenim) i pravno propisanim pravilima ponašanja. To je usklađeno (harmonično, neskonfliktno) stanje međusobnih odnosa građana ponašanjem na javnom mestu i delovanjem organa i organizacija u javnom životu; nužna pretpostavka obezbeđenja jednakih uslova za ostvarivanje prava na ličnu i imovinsku sigurnost građana, mir i spokojstvo, privatni život, očuvanje javnog morala i ljudskog dostojanstva. Podrazumeva slobodu kretanja građana, nesmetane mogućnosti komuniciranja, nepovredivost javnog morala i druga ponašanja od značaja za pristojan rad i slobodan život. Održavanje reda i mira u društvu predstavlja širok spektar policijskih aktivnosti: zaštitu i sigurnost lica (fizičkih i pravnih) i imovine (privatne i javne), sprovođenje zakona u odnosima države i pojedinca, kao i u odnosima pojedinaca.

Republika Srbija je 2016. godine donela nov Zakon o javnom redu i miru, a dotad je važio Zakon o javnom redu i miru⁵, koji je bio na snazi od 31. 07. 1992. godine. Od dana stupanja na snagu odredbe ovog zakona nisu menjane. Prekršaji javnog reda i mira značajan su pokazatelj stanja bezbednosti, direktno utiču na osećaj lične bezbednosti građana i posle krivičnih dela zauzimaju značajno mesto u oblasti bezbednosti. Imajući u vidu da je u međuvremenu obrazovana komunalna policija, čije su aktivnosti usko povezane sa aktivnostima policije u oblasti javnog reda i mira, javlja se potreba njenog aktivnijeg uključivanja u sprovođenje Zakona o javnom redu i miru.

2. Opšte karakteristike prekršaja protiv javnog reda i mira

U zakonskom smislu, *opšti zaštitni objekt* ove vrste prekršaja je *javni red i mir*. Zaštitno dobro je generalno određeno u definiciji prekršaja protiv javnog reda i mira, kao protivpravnih dela „kojima se na javnom mestu ugrožava ili narušava javni red i mir, stvara uznemirenje ili ugrožava sigurnost građana, ometa kretanje građana na javnim mestima ili ostvarivanje njihovih prava i sloboda, vređa moral, ugrožava opšta sigurnost imovine, vređaju ili ometaju službena lica ili se na drugi način

⁵ Zakon o javnom redu i miru, „Sl. glasnik RS“, br. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 – dr. zakon 85/2005.

narušava javni red i mir“. Iz opšteg opisa, kao bliže određena zaštitna dobra treba izdvojiti najpre javni red i mir kao vrednost po sebi, a zatim i neka druga od pomenutih dobara: mir i sigurnost građana, spokojstvo građana, moral, sigurnost imovine, fizički i psihički integritet. Javni red i mir, bilo samostalno, bilo uz neki drugi pojam, korišćen je kao zaštitno dobro kod većine prekršaja (Bošković, Skakavac, 2017).

Važno je napomenuti da neki prekršaji iz Zakona o javnom redu i miru imaju velike sličnosti ili bar dodirnih tačaka sa pojedinim krivičnim delima, ako se radi o težim oblicima prekršaja. Narušavanje javnog reda i mira izaziva najčešće prekršajnu, a u težim slučajevima i krivičnu odgovornost propisanu sledećim deliktima: izazivanje panike i nereda; nasilničko ponašanje; dogovor za izvršenje krivičnog dela; zločinačko udruživanje; izgrađivanje i nabavljanje oružja i sredstava namenjenih za izvršenje krivičnog dela; nedozvoljeno držanje oružja i eksplozivnih materija; učestvovanje u grupi koja je izvršila krivično delo; nedozvoljen prelaz državne granice i krijumčarenje ljudi i dr. (Bošković, 2015).

Mesto izvršenja prekršaja može biti samo javno mesto. Prema Zakonu o javnom redu i miru, pod javnim mestom smatra se prostor dostupan neodređenom broju lica čiji identitet nije unapred određen, pod istim uslovima ili bez posebnih uslova.⁶ To mogu biti ulice, trgovi, putevi, sredstva javnog prevoza, ugostiteljski objekti, trgovačke i zanatske radnje, a pod određenim uslovima i stadioni, igrališta, bioskopi, pozorišne prostorije i dr. U zakonskom smislu, smatraće se da je prekršaj izvršen na javnom mestu i kad je radnja izvršenja na mestu koje se ne smatra javnim mestom, ako je posledica nastupila na javnom mestu. Javnim mestom, u ovom smislu, smatraju se i prostorije državnih organa, javnih preduzeća, kao i prostori koji su u njihovoj blizini a izazivaju pozornost građana.

Radnja ovih prekršaja je najčešće određena alternativno i sastoji se u preduzimanju dve do tri radnje izvršenja prekršaja. U većini slučajeva radnja prekršaja podrazumeva neko činjenje. Prekršaji ove vrste, radnjom propuštanja dužnosti, osim u hipotetičkom smislu, u praksi su veoma retki, npr. propuštanje obaveštavanja o narušavanju javnog reda i mira. *Posledica prekršaja* iz ove grupe jeste narušavanje javnog reda i mira, ugrožavanje sigurnosti građana, povreda ili izazivanje apstraktno ili konkretne opasnosti, uznemiravanje spokojsva, vređanje morala

⁶ Zakon o javnom redu i miru, „Sl. glasnik RS“, br. 6/2016.

građana i slično. Narušavanje javnog reda i mira jeste ugrožavanje ili povreda međuljudskih odnosa građana nastalo protivpravnim ponašanjem na javnom mestu. Njime se, u smislu posledice, neposredno narušava lična bezbednost, mir i spokojstvo građana, privatni život, sloboda kretanja, ljudsko dostojanstvo, te prava maloletnika i dece. Poseban oblik predstavlja narušavanje javnog reda i mira u većem obimu. Pod tim pojmom se podrazumeva slučaj kada su ispunjeni sledeći uslovi: da je do narušavanja javnog reda i mira došlo na javnom skupu, da u njemu učestvuje više lica – najčešće u grupi, da je ugrožena bezbednost ili su nastale posledice po bezbednost ljudi i imovine većeg obima, te da su takva ponašanja sankcionisana zakonom kao pojedinačni prekršajni akt, odnosno krivično delo.

Kao *učinioci* najvećeg broja ovih prekršaja javljaju se fizička lica, mada ih mogu izvršiti i pravna lica, preduzetnici i odgovorna lica u pravnom licu. Za učinioce prekršaja protiv javnog reda i mira *sankcije* su najčešće propisane alternativno. Dakle, uz novčanu kaznu, kao najčešću prekršajnu sankciju, alternativno je propisan rad u javnom interesu ili kazna zatvora. Međutim, kod jednog broja prekršaja predviđene su samo novčane kazne, uglavnom za osnovne oblike, dok je kod nekih prekršaja za teži oblik predviđena isključivo kazna zatvora. S obzirom na težinu, za prekršaje javnog reda i mira propisane su relativno stroge prekršajne sankcije. Na to ukazuju predviđeni visoki iznosi novčanih kazni i mogućnost izricanja kazne zatvora u velikom broju slučajeva za izvršene prekršaje protiv javnog reda i mira. Kod većeg broja ovih prekršaja predviđeno je i izricanje kazne zatvora čak i do šezdeset dana. Ove sankcije su propisane za najteže prekršaje u našem prekršajnom pravu (Bošković, Skakavac, 2017).

Poseban objekt zaštite ove vrste prekršaja su službena lica organa koja obavljaju poslove održavanja javnog reda i mira. U vezi s tim, Zakonom o javnom redu i miru je pored prekršaja javnog reda i mira inkriminisano i jedno krivično delo – *ometanje službenog lica u vršenju službene dužnosti*.⁷

⁷ Zakonom o javnom redu i miru iz 1992. godine bila su predviđena dva krivična dela: ometanje ovlašćenog službenog lica u obavljanju poslova bezbednosti ili održavanja javnog reda i mira (čl. 23) i sprečavanje ovlašćenog službenog lica u obavljanju poslova bezbednosti ili održavanja javnog reda i mira (čl. 24). Ovo drugo krivično delo je u međuvremenu ukinuto.

Godišnje se na području Republike Srbije u proseku izvrši oko 40.000 prekršaja protiv javnog reda i mira. Tako je, na primer, tokom 2015. godine u Srbiji izvršeno 42.228 ovih prekršaja, što je za oko 2% manje nego 2014. godine kada ih je izvršeno 43.002. Najviše prekršaja protiv javnog reda izvršeno je na ulicama, trgovima i drugim javnim mestima – 11.676 i u ugostiteljskim – 4.630 i stambenim objektima – 4.257. Od ukupno 47.085 prijavljenih lica oko 47% je izvršilo prekršaje u povratu – 21.957. U 2.303 ili oko 5% slučajeva prekršaje su izvršili maloletnici, a prekršaje pod dejstvom alkohola izvršila su 4.482 lica ili oko 10%.⁸

3. Stanje javnog reda i mira na području Policijske uprave Novi Sad

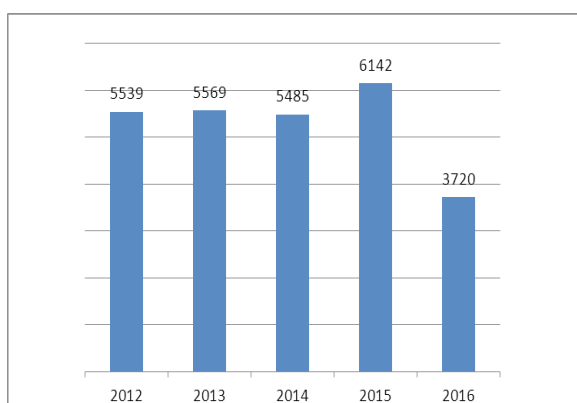
Da bismo sagledali stanje javnog reda i mira (JRM) na području novosadske Policijske uprave, poslužićemo se zvaničnim statističkim pokazateljima dobijenim u ovoj upravi za period 2009–2015. godine (Tabela 1). Ovde je namerno izostavljena 2016. godina, jer je novim zakonom napravljena drugačija klasifikacija prekršaja zbog čega se upoređivanje ne može vršiti jedinstveno po strukturi prekršaja sa periodom 2009–2015. godine.

			ČLAN 6.				ČLAN 7.		ČLAN 8.	ČLAN 9.	ČLAN 11.	ČLAN 12.		ČLAN 14.		
			St.1.	St. 2.	St. 3	St.4.										
Godina	Ukupno	Svada ili vika	Ugrožavanje sigurnosti drugog lica	Vredanje, zlostavljanje, vršenje nasilja ili tuča	Učestvovanje u tuči	Prekršaji izvršeni u grupi	Neovlašćeno paljenje raketa i vatrenog oružja	Neovlašćeno paljenje raketa i dr. zapalj. ili kockanja	Kocka ili ustupanje prostora radi kockanja	Propustanje upozorenja lica koje narušava JRM u ugostiteljskim objektima i	Davanje alkoholičnog pijanom ili maloletnom licu koje nije sposobno	Prosvađanje i skitničenje	Nepristojno, drsko i bezobzirno ponašanje	Odvajanje prostitutki ili ustupanje prost. radi prostitucije	Ostali prekršaji iz Zakona o JRM	
PU Novi Sad	2009	8339	263	633	3405	599	61	0	23	3	82	155	166	1818	36	1593
	2010	8540	331	516	3485	623	52	0	21	1	75	132	107	1402	47	1674
	2011	6134	213	455	2881	559	42	3	12	2	41	73	134	857	52	790
	2012	5539	160	396	2840	550	25	0	14	4	24	45	123	810	48	497
	2013	5569	216	598	2724	470	32	2	14	6	44	32	108	724	44	555
	2014	5485	229	613	2572	443	23	1	13	1	36	35	102	864	43	510
	2015	6142	259	633	2752	483	25	0	22	7	48	61	62	1136	29	625
	Ukupno	45748	1671	3844	20659	3727	260	6	119	24	350	533	802	7111	299	6244

Tabela 1. Prekršaji protiv javnog reda i mira na području PU Novi Sad za period 2009–2016. g.

⁸ Izveštaj o stanju javne bezbednosti i radu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije u 2015. godini, Informator o radu MUP-a RS ažuriran 04. 04. 2016.

U navedenoj tabeli uočljivo je da je najveći broj prekršaja evidentiran 2010. godine (8.540). Na drugom mestu je 2009. godina (8.339) u kojoj je evidentirano skoro 2.500 prekršaja više nego za svaku godinu u periodu 2011–2015. Nakon toga beleži se osetnije smanjenje 2011. godine za blizu 30% u odnosu na 2009. i 2010. godinu. Međutim, već od 2012. do 2015. godine prisutno je konstantno povećanje iz godine u godinu. Ukupan broj prekršaja kretao se u rasponu od 5.539 tokom 2012. godine (najmanje u posmatranom periodu) do 6.142 tokom 2015. godine, što je najveći broj prekršaja u periodu 2011–2015. Posmatrajući strukturu prekršaja, primećujemo da u svim godinama u navedenom periodu dominiraju prekršaji koji se kvalifikuju kao *vredanje*, *zlostavljanje*, *vršenje nasilja* i *izazivanje tuče* i koji za navedenih sedam godina čine 40–45% svih prekršaja, odnosno 45,16%. Slede prekršaji kao što su *nepriстойno drsko i bezobzirno ponašanje* (15,54%), potom *ugrožavanje sigurnosti drugog lica* (8,40%) i na kraju, u približno istom procentu, *učestvovanje u tuči* (8,15%). Interesantno je da su prekršaji *svađa* i *vika* zastupljeni sa svega 3,65% ili u 1.671 prekršaju a još manje *prosjačenje* i *skitničenje* (802 prekršaja ili 1,75%) i *davanje alkoholnog pića pijanom ili maloletnom licu koje nije navršilo 16 godina života*. U Tabeli 1 uočljiv je veliki broj prekršaja koji su svrstani u kategoriju *ostali prekršaji iz Zakona o JRM*. Oni čine 13,64% od ukupnog broja prekršaja. Ovo je i logično budući da se radi o različitim prekršajima od kojih nijedan nije procentualno izraženiji, ali je nominalno to velika brojka. Svi ostali prekršaji prisutni su zanemarljivo na području PU Novi Sad.



Grafikon 1. Prekršaji protiv javnog reda i mira na području PU Novi Sad u periodu 2012–2016. godine

Na području novosadske Policijske uprave od 2012. do 2016. godine evidentirano je 26.455 prekršaja protiv javnog reda i mira (JRM). Od 2012. do 2015. godine uočava se stagnacija ili blagi rast da bi u 2016. došlo do značajnog pada u broju prekršaja protiv javnog reda i mira. Dakle, sa 6.142 prekršaja tokom 2015. ukupan broj u 2016. godini je pao na 3.720 prekršaja, što je manje za 2.422 prekršaja ili za 39,4%. Zašto je tako? Šta je doprinelo tolikom procentu smanjenja? Osnovni razlozi verovatno leže u činjenici da je početkom 2016. godine donet novi zakon o prekršajima JRM, koji je drugačije postavio strukturu prekršaja po pitanju njihove kvalifikacije. Dalje, moguće je i da je i samo donošenje novog zakona, zahvaljujući medijima i apelima državnih organa, pre svega policije, preventivno doprinelo smanjenju ukupnog broja prekršaja, jer su pooštrene prekršajne sankcije za brojne teže oblike prekršaja. I na kraju, verovatno je i da je policija svojim preventivnim radom ili boljim „pokrivanjem“ terena doprinela boljem stanju JRM na području ove policijske uprave.

	MESTO								VREME					
	Ulica - trg	Ugostobje kat	Autob.žele znička stanica	Pijaca	Sportski objekat	Vaspitno- obraz.usta nova	Kuća- stan	Ostalo	Radni dan	Dani vikenda - državni praz.	U toku dana			
											06-12h	12-18h	18-22h	22-06h
2012	2458	826	46	50	38	62	1500	559	3377	2162	784	1448	1224	2083
2013	1602	562	20	27	32	51	546	1040	2868	1654	652	1248	968	1654
2014	1850	576	33	29	14	45	496	1358	2930	1492	668	1184	1021	1549
2015	2091	707	15	19	19	37	548	1450	3104	1785	672	1342	1049	1826
2016	1380	370	14	19	17	44	173	913	1966	979	420	840	694	991
ukupno	9381	3041	128	144	120	239	3263	5320	14245	8072	3196	6062	4956	8103

Tabela 2. Mesto i vreme izvršenja prekršaja

Analizirajući mesto izvršenja prekršaja, na osnovu Tabele 2, može se zaključiti da je najveći broj prekršaja – 9.381 ili 35,46% izvršen na ulici ili trgu, zatim u stambenim objektima (kući/stanu) gde je evidentirano 3.263 ili 12,33% prekršaja, a tek na trećem mestu se nalaze prekršaji koji su izvršeni u ugostiteljskim objektima, njih 3.014 ili 11,49%. Što se tiče vremena izvršenja, najveći broj prekršaja se izvrši radnim danima (14.245 ili 53,84%), dok je u dane vikenda i prazni-

kom evidentirano 8.072 prekršaja ili 30,51%. Kada je pitanju doba dana, ubedljivo najviše prekršaja (8.103 ili 30,62%) izvršeno je u kasnim noćnim satima (22–06 časova). U periodu između podneva i 18 časova registrovano je 4.956 prekršaja ili 18,73%. Budući da u vremenu od 22 časa do 6 časova ujutru rade mnogi ugostiteljski objekti u kojima se najčešće ne poštuje radno vreme, onda je očekivano da se najveći broj prekršaja i učini u to vreme. Ako se tome doda i činjenica da je povećan broj lica u alkoholisanom stanju u noćnim satima, onda je to i logično.

	Od toga			Starosna struktura						Zanimanje		Broj izvršilaca				Pod dejstvo m alkohol a	Preduzete mere		
	Ukupno	M	Ž	Punoletni	18-21	21-30	31-40	>40	<18	Zaposleni	Nezaposleni	1	od 2 do 5	>5	Povratnici		Privredeno	Zadržano	Sredstva prinude
2012	6818	5683	1135	6413	727	1876	1484	2326	405	1929	4889	3703	1799	37	3532	802	808	377	16
2013	6359	5296	1063	5939	605	1593	1498	2243	415	684	1712	3255	2821	283	2984	404	561	363	17
2014	6028	4917	1111	5710	619	1545	1407	2139	310	250	880	3268	2589	171	3100	430	616	386	44
2015	6740	5364	1376	6386	660	1783	1447	2496	348	224	603	3564	3003	173	3610	481	672	467	76
2016	4136	3316	820	3874	444	1031	941	1458	261	141	469	2069	1973	94	2268	344	432	295	65
Ukupno	30081	24576	5505	28322	3055	7828	6777	10662	1739	3228	8553	15859	12185	738	15494	2461	3089	1888	218

Tabela 3. Izvršioци prekršaja

U periodu od 2012. do 2016. godine na području PU Novi Sad evidentiran je 30.081 učinilac prekršaja protiv javnog reda i mira, pri čemu dominiraju lica muškog pola, njih 24.576 ili 81, 69%, dok je lica ženskog pola zbog izvršenja prekršaja evidentirano 5.505 ili 18,30%. Što se tiče starosne strukture učinilaca, interesantno je da su najzastupljenija lica starosti preko 40 godina, njih 10.662 ili 35,44%. Slede lica starosti 21–30 godina, njih 7.828 ili 26,02%. U navedenom periodu evidentirano je i 1.739 maloletnih učinilaca prekršaja ili 5.78%. Nezaposleni dominiraju kao učinioci prekršaja (8.553 ili 28,43%), što je i logično, jer u dobroj meri dosada čini svoje. Ovo se posebno odnosi na mlade ljude koji vreme provode na ulici ili u ugostiteljskim objektima. Zaposleni su evidentirani kao izvršioци prekršaja u 3.228 slučaja ili 10,73%. Kada je u pitanju broj učinilaca, najviše prekršaja učini jedno lice (pojedinaц), tačnije 15.859 ili 52,72%, zatim grupa (2–5 lica), ukupno 12.185 ili 40,50%. U preko 50% prekršaja učinioci su povratnici.

Prekršaji	Broj u 2016.
Ukupno	3.720
Svađa, vika i buka na javnom mestu – član 7	225
Nepristojno, drsko i bezobzirno ponašanje – član 8	660
Vređanje, vršenje nasilja i tuča – član 9	2.438
Ostavljanje opasnih predmeta – član 10	0
Ugrožavanje sigurnosti uređajima na daljinu – član 11	0
Prosjačenje – član 12	83
Kockanje – član 13	2
Neovlašćena preprodaja ulaznica – član 14	2
Uznemiravanje građana vraćanjem, proricanjem sudbine i sl. – član 15	1
Prostitucija – član 16	39
Paljenje pirotehničkih proizvoda ili pucanje – član 17	18
Prikupljanje dobrovoljnih priloga bez obaveštenja – član 18	8
Propuštanje obaveštenja o narušavanju JRM – član 19	60
Buka u ugostiteljskim objektima – član 20	36
Prodaja alkoholnih pića licima pod očiglednim uticajem alkohola – član 21	36
Vređanje službenih lica u vršenju službene dužnosti – član 22	105

Tabela 4. Prekršaji protiv javnog reda i mira na području PU Novi Sad u 2016. godini (Novi zakon o prekršajima protiv JRM⁹)

Na području Policijske uprave Novi Sad u 2016. godini je ukupno registrovano 3.720 prekršaja javnog reda i mira za koje su podneti zahtevi za pokretanje prekršajnog postupka. To je ujedno i najmanji broj prekršaja posmatrano u odnosu na prethodne četiri godine.

⁹ Novi Zakon o javnom redu i miru stupio je na snagu od 5.2.2016.

U odnosu na 2015. manje je za 2.422 prekršaja ili za 39,4% (ukupno 6.142), a u odnosu na 2014. godinu manje za 1.765 prekršaja ili 32,2% (ukupno 5.485). I u 2013. je zabeleženo više prekršaja nego u 2016. (1.849 prekršaja ili 33,2%), a isto je i za 2012. kada ih je u odnosu na 2016. bilo više za 1.819 prekršaja ili za 32,8% (ukupno 5.539).

U strukturi prekršaja dominiraju oni iz člana 9 *vredanje, vršenje nasilja, pretnje*, kojih je u 2016. registrovano 2.438 ili 65,54%. Sledi *nepristojno, drsko i bezobzirno ponašanje* iz člana 8 – registrovano je 660 ili 17,74%. Interesantno je da su prekršaji iz člana 7 *svađa, vika i buka na javnom mestu* zastupljeni sa svega 225 prekršaja ili 6,05%. U 2016. godini registrovano je ukupno 105 prekršaja iz člana 22 – *vredanje službenog lica u vršenju službene dužnosti*. Svi drugi prekršaji zastupljeni su u zanemarljivom procentu u 2016. godini na području ove policijske uprave.

4. Zaključak

Prekršaji protiv javnog reda i mira zauzimaju važno mesto u strukturi svih vrsta kažnjivih prekršaja. Važećim Zakonom o javnom redu i miru, koji je stupio je na snagu 5. februara 2016. godine, uređuje se javni red i mir na javnom mestu, utvrđuju se prekršaji kojima se ugrožava ili narušava javni red i mir, kao i način prikupljanja dobrovoljnih priloga. U odnosu na dosadašnju zakononsku regulativu, novim zakonom su uvedeni novi prekršaji, neki raniji su ukinuti, za neke prekršaje su pooštrene prekršajne sankcije, dok su pojedini prekršaji pretrpeli određene ne samo formalne, već i suštinske izmene. Osnovni cilj i namera zakonodavca je bila da se novim zakonom, na jedan sistematičniji način, na bazi dosadašnjih iskustava i prakse nadležnih subjekata, poboljša stanje u ovoj oblasti. U ovom radu ukazano je na problematiku prekršaja protiv javnog reda i mira i njihove najvažnije karakteristike imajući u vidu novu zakonsku regulativu. U glavnom delu rada sagleđano je stanje JRM na području Policijske uprave Novi Sad na bazi statističkih podataka za period 2012–2016. godine. Usled donošenja novog zakona o javnom redu i miru, 2016. godina je specifična zbog izmenjene zakonske regulacije i drugačije strukture prekršaja protiv javnog reda i mira. Broj prekršaja protiv JRM na području novosadske PU čini oko 15% svih prekršaja na području Republike Srbije.

5. Literatura

I Teorijski izvori:

1. Bošković, Milo (2009). *Pravo privrednih prestupa i prekršajno pravo*, Novi Sad: Srpski kulturni krug.
2. Bošković, Milo; Skakavac, Tatjana (2017). *Prekršajno pravo*, Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić.
3. Bošković, Milo (2015). *Kriminološki leksikon*, Novi Sad: Matica Srpska.

II Propisi, dokumenta:

1. Zakon o javnom redu i miru, „Sl. glasnik RS“, br. 6/2016.
2. Zakon o prekršajima, „Sl. glasnik RS“, br.65/2013, 13/2016 I 98/2016 – odluka US.
3. Zakon o javnom redu i miru („Sl. glasnik RS“, br. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 - dr. zakon i 85/2005 - dr. zakon).
4. Izveštaj o stanju javne bezbednosti i radu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije u 2015. godini, Informator o radu MUP-a RS, ažuriran 04. 04. 2016.
5. Statistički podaci o stanju JRM na području PU Novi Sad.

BREACH OF THE PUBLIC PEACE AND ORDER IN THE NOVI SAD JURISDICTION: CONDITION AND CHARACTERISTICS

SUMMARY: Violations of the public order and peace are listed as punishable offenses or misdemeanors in most legal systems. The Law on Public Order and Peace, which entered into force on February 5, 2016, regulates public order and peace in a public place, identifies violations of public order and peace, as well as the procedure of collecting voluntary contribution. According to the new law, a number of new misdemeanors have been introduced, while others have been abolished. Some misdemeanors are now punished more severely, and others have been subject to both formal and substantial changes. The main aim and intention of the legislator was to improve the situation in this area in a more systematic manner and based on previous experience. This paper will discuss some of the basic aspects of offenses against public order and peace, bearing in mind the new legislation. The paper will however focus on the analysis of the state of affairs in the Novi Sad Police Administration. The structure of the misdemeanors of public order and peace and other important characteristics in the Novi Sad Police Administration will be examined, based on the statistical data for 2012-2016. 2016 will have a specific treatment due to the changed legal regulation and the different structure of public order and peace misdemeanors.

KEY WORDS: misdemeanor law, public order and peace, public place, misdemeanor sanctions, police administration, misdemeanor law

Doc. dr Boriša Lečić¹

doi:10.5937/Civitas1701088L

UDC 343.341(100)

343.9.02(100)

Stručni rad

Primljen: 03. 10. 2017.

Prihvaćen: 15. 10. 2017.

ULOGA I ZNAČAJ POSEBNE DOKAZNE RADNJE TAJNOG NADZORA KOMUNIKACIJA U ISTRAZI KRIVIČNOG DELA TERORIZMA

SAŽETAK: Terorizam kao višedimenzionalna društvena pojava ugrožava vitalne vrednosti savremenog društva. Politička dimenzija terorizma onemogućava postizanje saglasnosti o uspostavljanju opšteprihvatljive definicije terorizma. Zbog svoje društvene opasnosti, terorizam se tretira kao izuzetno teško krivično delo koje spada u grupu političkih krivičnih dela i kao takvo predviđeno je u gotovo svim krivičnim zakonodavstvima savremenog sveta. Da bi se otkrivanje i dokazivanje krivičnih dela terorizma sprovodilo na adekvatan i efikasan način, neophodna je primena posebnih dokaznih radnji, među kojima se ističe tajni nadzor komunikacija. Tajni nadzor komunikacija ograničava pravo na privatnost, te je stoga neophodno na odgovarajući način zakonski regulisati postupak primene tajnog nadzora komunikacija za krivična dela terorizma. U radu je prvo ukazano na teorijsko određenje pojma terorizma, potom na krivična dela terorizma i na značaj tajnog nadzora komunikacija u borbi protiv terorizma.

KLJUČNE REČI: terorizam, krivična dela, tajni nadzor komunikacija, posebne dokazne radnje.

¹ Akademija za nacionalnu bezbednost, Beograd, borisalecic@gmail.com

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

1. Uvodna razmatranja

Nakon terorističkog napada na Sjedinjene Američke Države terorizam je postao globalni problem i jedan od najznačajnijih bezbednosnih izazova savremenog sveta. Uprkos jedinstvenom stavu međunarodne zajednice da je terorizam izuzetno štetna društvena pojava, koja zahteva odlučan, zajednički i koordiniran odgovor, do saglasnosti u pogledu određenja pojma i definisanja terorizma nije došlo prevashodno zbog političkog karaktera ove pojave. Izostanak saglasnosti o postizanju jedinstvene definicije uticao je na onemogućavanje zajedničkog i kolektivnog odgovora terorizmu.

Ipak, na međunarodnom nivou donet je niz propisa sa ciljem omogućavanja saradnje u borbi protiv terorizma i formulisanja određenog broja pravnih instrumenata i standarda neophodnih u suzbijanju terorizma tj. predložene su mere koje je neophodno implementirati u nacionalno zakonodavstvo.

Na nacionalnom nivou države su nastojale osnažiti i unaprediti svoje krivičnopravne odredbe u oblasti materijalnog i procesnog zakonodavstva kako bi adekvatno odgovorile na različite oblike terorističkih pretnji. Izvršen je veliki broj inkriminacija u pogledu krivičnog dela terorizma. Shvativši da tradicionalna dokazna sredstva ne postižu odgovarajuće rezultate u otkrivanju i dokazivanju krivičnih dela terorizma, države su ustanovile niz novih krivičnih instituta među koje se ubraja i tajni nadzor komunikacija kao posebna dokazna radnja koja je dala nemerljiv doprinos u otkrivanju krivičnog dela terorizma.

Tajni nadzor komunikacija ima naročit značaj u pretkrivičnom i prethodnom krivičnom postupku, tačnije u istrazi krivičnog dela terorizma. Ograničavanje prava na privatnost, koje se javlja kao nužna posledica primene mera tajnog nadzora komunikacija, zahteva da se precizno zakonski formulišu uslovi za primenu mere, čime se onemogućava zloupotreba ovlašćenja od strane nadležnih državnih organa koji sprovode navedenu meru. U cilju unapređenja zakonskog osnova za primenu tajnog nadzora komunikacija neophodno je analizirati na koji je način mera regulisana u pojedinim krivičnoprocesnim zakonodavstvima evropskih država.

2. Terorizam – pojam, problemi

Terorizam predstavlja realan društveni i istovremeno politički i pravni fenomen, odnosno radi se o „dinamičnoj procesnoj pojavi koja nužno ima svoju strukturu i čije obeležje nije stihijnost i spontanost već svrha i organizovanost. Ona nije prosto ponašanje ili samo društvena aktivnost već sistem akcija“ (Alispahić, 2007: 11).

Značajan problem u proučavanju terorizma, kao savremene društvene pojave, prouzrokuje činjenica da uprkos brojnim naporima na međunarodnom planu da se postigne saglasnost po pitanju određenja terorizma (kako ga nedvosmisleno definisati i odrediti i koji su uzroci) jedinstvena i opšteprihvatljiva definicija još uvek nije uspostavljena. Analizom stručne literature, domaće i inostrane, može se zaključiti da postoji veliki broj pokušaja da se odredi pojam terorizma, odnosno brojnost i raznovrsnost definicija dovode do zaključka da ih ima gotovo onoliko koliko i autora koji pokušavaju da do nje dođu (Antonян, 1998: 5). Navedena činjenica verovatno se ne bi eksplicitno potencirala i naglašavala da je reč o nekom drugom manje važnom društvenom problemu, ali je neophodno uzeti u obzir činjenicu da se kao jedan od preduslova za adekvatan odgovor terorizmu javlja upravo i njegovo precizno određenje i definisanje. Ne sme se zanemariti činjenica da nepostojanje opšteprihvaćene definicije predstavlja jedan od deset najvažnijih faktora koji mogu da budu okidač za terorizam u budućnosti, dok je, primera radi, faktor rezerve prema visokim ulaganjima za bezbednost u demokratskim zemljama tek na poslednjem mestu te rang-liste (Dean, Yonah, 2003: 195). Postizanje saglasnosti među donosiocima političkih odluka o tome šta jeste terorizam je ključno, jer, ukratko rečeno, da bismo znali protiv čega se borimo i kako da se protiv toga borimo, prvo moramo znati šta je to (Simeunović, 2009: 23).

Među brojnim definicijama terorizma značajno je pomenuti pojedine u kojima se navodi da terorizam predstavlja upotrebu ili pretњу upotrebe sile „da bi se postigli politički ciljevi bez potpune upotrebe svih resursa“ (Hofman, 2000: 38), „radi nasilja nad civilima da bi se postigli određeni politički ciljevi“ (ibid.), „u političke svrhe, radi stvaranja stanja straha koje će pomoći izvršiocu ili njegovom nalagodavcu da putem ucenjivanja, prinude, pretnje ili na drugi način izazove

ponašanje pojedinca ili grupe“ (Roskin, Berry, 1997: 233), odnosno da je „terorizam metod ponovljenih akcija nasilja koji podstiče uznemirenost; koriste ga (polu)tajni pojedinci, grupe ili državni činioци, zbog idiosinkrazijskih, kriminalnih ili političkih razloga, gde nasuprot atentatu – neposredni ciljevi nasilja nisu i glavni ciljevi. Neposredne ljudske žrtve nasilja uopšte izabrane su nasumice (ciljevi šanse) ili selektivno (predstavnički ili simbolički ciljevi) iz okvira ciljane populacije i služe kao proizvođači poruke. Pretnja i proces komunikacije izgrađen na nasilju između teroriste (organizacije), (ugroženih) žrtava i glavnih ciljeva koriste se radi manipulacije glavnim ciljem (publika), preobražavajući je u cilj terora, cilj zahteva ili cilj pažnje, zavisno od toga da li se prvenstveno želi postići zastrašivanje, prinuda ili propaganda“ (Schmid, 1983: 76–77). Zanimljivo određenje je i da terorizam podrazumeva nelegitimnu upotrebu sile da bi se postigli i ostvarili politički ciljevi i kada stradaju ljudske žrtve (Laquer, 1986; Laquer, 1997).

U domaćoj literaturi terorizam se definiše kao: „oblik organizovanog, individualnog i ređe institucionalizovanog političkog nasilja“ (Simeunović, 1994: 159), „doktrina, metod i sredstvo izazivanja straha i nesigurnosti kod građana“ (Bošković, 2007: 294), „primena nasilja od strane pojedinaca ili grupa intrinzično ili ekstrinzično motivisanih“ (Gaćinović, 1998: 31–55), „akt fizičkog nasilja, čiji je predmet izabran da izaziva jake psihičke reakcije“ (Dimitrijević, 1982: 122), „metod političke borbe za koji je karakteristična sistemska upotreba nasilja radi zastrašivanja protivnika i slamanja njegovog otpora“ (Savić, 1998: 85).

Navedena određenja pojma imaju određene sličnosti i razlike. Za većinu definicija zajedničko je da određuju terorizam kao višedimenzionalnu političku, planiranu i organizovanu aktivnost koja se sprovodi kroz pretnju ili upotrebu sile u političke svrhe i izazivanje straha u cilju prenošenja poruke koja treba da dovede do promene ponašanja pojedinaca, grupe ili čitavog društva. U pogledu razlika, jedni teoretičari apostrofiraju slabljenje autoriteta vlasti ili smanjenje otpora protivnika, kao najvažniji cilj i element terorizma, dok drugi primat daju naglašavanju izazivanja ljudskih žrtava, nelegitimnoj upotrebi sile itd.

3. Krivična dela terorizma

Terorizam spada u red političkih krivičnih dela. Činjenice da je upravljen u političko dobro ili vrednost², da se preduzima iz političkih pobuda i da ima ogromnu društvenu opasnost nalažu da se terorizam tretira kao teško krivično delo za koje su zaprećene teške krivične sankcije. Ukratko, terorizam je poseban pravni pojam (*delictum sui generis*), dok je njegova istorija tesno vezana za istoriju političkog delikta (Zlatarić, 1978).

Jedna od opštih karakteristika jeste da je u poslednjih nekoliko godina došlo do ozbiljnih promena u nacionalnim krivičnim zakonodavstvima na planu proširivanja i jačanja uloge materijalnog krivičnog prava u sveopštoj borbi protiv terorizma, posebno sa aspekta instaliranja novih inkriminacija koje prate nove oblike savremenog terorizma. Inkriminacije mogu biti sadržane samo u krivičnom zakonu, zatim uporedo – u krivičnom i u posebnim zakonima ili isključivo u posebnom zakonu. Moguće je, takođe, da bude propisano posebno delo terorizma uz dodatne oblike kažnjivih ponašanja. Najzad, veliki broj zakonodavstava poznaje dela različitih napada sa elementima terorizma bez posebne inkriminacije te vrste.

Inkriminacija terorizma uneta je u naše zakonodavstvo 1973. godine (Stojanović, 2007: 212). Zavisno od naziva zaštitnog objekta, a on se uvek odnosio na zaštitu državnog i društvenog uređenja, krivično delo terorizma je od tada pa do danas bilo locirano u različitim „klasifikacionim celinama i to: državnog i društvenog uređenja SR Jugoslavije; čovečnosti i međunarodnog prava i bezbednosti vazdušnog saobraćaja“ (Jakovljević, 1997: 226). Prema Krivičnom zakoniku Republike Srbije³, koji je stupio na snagu 2006. godine, krivično delo terorizma bilo je sadržano u glavi XXVIII (član 312) koja sankcioniše krivična dela političkog kriminaliteta pod nazivom *Krivična dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Republike Srbije*. Izmenama i dopunama Krivičnog

² Bivši predsednik Argentine, Videla, govoreći o terorizmu, naveo je da je to „svaka aktivnost koja širi ideje koje su suprotne zapadnoj i hrišćanskoj civilizaciji“ (Chomsky, Herman, 1979: 267).

³ Krivični zakonik RS („Sl. glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014).

zakonika iz 2012. godine član 312 je brisan iz zakonskog teksta. Ovim promenama je, s jedne strane, izvršeno prilagođavanje preuzetim međunarodnim obavezama iz ratifikovanih međunarodnih ugovora i konvencija, od kojih su od posebnog značaja EU direktive i Okvirna odluka Saveta EU a, s druge strane, delimično su otklonjene izvesne nedoslednosti i propusti koji su učinjeni izmenama krivičnog zakonodavstva iz 2009. godine (Stojanović, Kolarić, 2012: 7–8). Naše pozitivno pravo poznaje osam krivičnih dela terorizma koja su navedena u glavi XXXIV Krivičnog zakonika kao krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom. Osnovno krivično delo terorizma sa brojnim oblicima radnje izvršenja određeno je u članu 391 KZ Srbije, bez obzira da li je krivično delo upereno protiv R Srbije, strane države ili međunarodne organizacije. U stavu 1 ovog člana taksativno su u sedam tačaka navedeni oblici većeg broja radnje izvršenja kojima učinilac nastoji da ostvari ciljeve svoje terorističke delatnosti uz postojanje određene namere radi ozbiljnog zastrašivanja građana ili prinuđivanja Srbije, strane države ili međunarodne organizacije da nešto učini ili ne učini ili ozbiljnog ugrožavanja ili povrede osnovne ustavne, političke, ekonomske ili društvene strukture Srbije, strane države ili međunarodne organizacije. Pored osnovnog oblika uvedena su i nova krivična dela terorizma, kao što su: javno podsticanje na izvršenje terorističkih dela (član 391a), vrbovanje i obučavanje za vršenje terorističkih dela (član 391b), upotreba smrtonosne naprave (član 391v), uništenje i oštećenje nuklearnog objekta (član 391g) i terorističko udruživanje (član 393a).

U stranim krivičnim zakonodavstvima se kod krivičnih dela terorizma najčešće kumulativno traži ispunjenje dva elementa – jedan objektivni i drugi subjektivni da je preduzeta opšteopasna radnja i da postoji namera zastrašivanja građana, po pravilu, iz političkih motiva.

Primera radi, špansko antiterorističko zakonodavstvo, koje datira s kraja 19. veka, bilo je jedno od prvih koje je antiterorističkim zakonom još 1894. godine regulisalo materiju nasilja, terorizma, napada na lica i objekte upotrebom eksplozivnih supstanci i naprava (Lamarca, 1985: 101). Krivični zakonik Španije⁴ iz 1995. godine (Glava V, članovi 571, 572, 573, 574 i 580) terorističke akte svrstava u grupu krivičnih dela

⁴ *Ley Orgánica* 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal http://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/lo10-1995.html

protiv javnog poretka. Prema ovom zakonodavstvu, da bi se krivično delo kvalifikovalo kao terorizam mora da podrazumeva pripadnost, postupanje za dobrobit ili saradnju sa oružanim bandama i grupama koje za cilj imaju podriivanje ustavnog uređenja ili ugrožavanje javnog mira uništavanjem ili podmetanjem požara, izazivanjem smrti i povreda opisanih u članovima 149 i 150 Krivičnog zakonika, odnosno izazivanjem drugih povreda – otmicom, nezakonitim držanjem pod pretnjom ili prinudom i dr. Špansko zakonodavstvo predviđa strože kazne za terorističke napade nego za druga slična krivična dela⁵, zabranjuje različite oblike saradnje sa teroristima u cilju izvršenja napada i predviđa sankcije za lica koja prikupljaju sredstva koja su neophodna terorističkim grupama za izvršenje napada, odnosno za lica koja organizuju ili sprovode aktivnosti terorističkih grupa bez obzira na njihovu pripadnost.

U Krivičnom zakoniku Nemačke⁶, krivično delo terorizma regulisano je članovima 129a i 129b. Pažljivom analizom člana 129a, koji se odnosi na „stvaranje i ciljeve terorističkih organizacija“ (Jund, 1987: 657), može se zaključiti da nemačko zakonodavstvo terorizam tretira u širokom kontekstu, jer obuhvata i regrutovanje izvršilaca terorističkog napada, njihovu obuku, pripremanje samog akta i finansiranje terorizma. Naglašava se da su terorističke organizacije formirane radi vršenja krivičnih dela protiv života i tela, slobode ličnosti, preduzimanja radnji opšte opasnosti kroz izazivanje požara, poplava, eksplozija, a sve u cilju „revolucionarne promene postojećeg ustavnog uređenja u sopstvenoj ili drugoj državi“ (Rebmann, 1985: 1736). Član 129b zabranjuje članstvo u stranim terorističkim organizacijama. U pogledu kaznene politike, Krivični zakonik Nemačke propisuje kaznu od jedne do deset godina zatvora za osnivače i članove terorističkih organizacija, čiji su ciljevi usmereni na izvršenje krivičnih dela ubistva ili genocida, za izvršioce krivičnih dela protiv lične slobode, odnosno krivičnih dela ugrožavanja javne bezbednosti; kaznu od najmanje tri godine zatvora za podstrekače na ova krivična dela i, na kraju, kaznu od šest meseci do pet godina za pomagače terorističkih organizacija i lica koja regrutuju njeno članstvo.

Prema Krivičnom zakoniku Italije, broj 625, iz decembra 1979.

⁵ Dok se, na primer, za ubistvo može izreći kazna zatvora od 15 do 20 godina, za ubistvo koje se dogodilo u terorističkom napadu kazna iznosi od 20 do 30 godina zatvora.

⁶ Dostupno na: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/StGB.pdf>

godine i Zakoniku broj 15 iz februara 1980. godine, krivičnom delu terorizma je posvećen član 270 bis.⁷ Prema Krivičnom zakoniku iz 1980. godine, terorizam se definiše kao napad na život ili integritet nekog lica sa ciljem vršenja terorizma ili rušenja demokratskog uređenja. Specifičnost italijanskog krivičnog zakonodavstva jeste u tome što se pri definisanju krivičnog dela terorizma polazi od njegovog subjektivnog elementa, odnosno od ciljeva, motiva ili preduzetih terorističkih aktivnosti. Udruživanje i atentat predstavljaju dva „specijalna“ oblika vršenja terorističkih aktivnosti, a posebnost prestavlja i mogućnost da lice, koje kao pripadnik terorističke organizacije u određenoj fazi odustane od izvršenja krivičnog dela terorizma ili napusti terorističku organizaciju, u pokrenutom krivičnom postupku stekne status „teroriste pokajnika“ pod uslovom da kroz „izuzetnu saradnju“ (Palazzo: 649) sa policijskim i pravosudnim organima dâ pun doprinos na suzbijanju terorističkih aktivnosti.

Krivični zakonik Ruske Federacije⁸ iz 1996. godine, iz kriminalno-političkih razloga takođe predviđa mogućnost da se lice koje je učestvovalo u pripremanju terorističkog akta može osloboditi od krivične odgovornosti ako blagovremenim upozoravanjem organa vlasti ili na drugi način pomogne da se spreči ostvarenje tog dela, pod uslovom da takva delatnost ovog lica ne ispunjava obeležje nekog drugog krivičnog dela. Ovaj zakonik krivično delo terorizma definiše kao izazivanje eksplozije ili požara, kao i preduzimanje bilo koje druge radnje kojom se ugrožavaju životi ljudi, prouzrokuju znatna oštećenja imovine ili koja je uzrok drugih društveno opasnih posledica, ukoliko su ove akcije preuzete u cilju ugrožavanja javne bezbednosti, zastrašivanja stanovništva ili vršenja uticaja na donošenje odluka od strane državnih organa. Radnje izvršenja su alternativno propisane, učinilac krivičnog dela može da

⁷ Decreto-legge 15. Dicembre 1979. N. 625 (convertito nella legge 6. febbraio 1980. Per la tutela dell'ordine democratico e della sicurezza pubblica, appendice, XVIII, F. Codice penale e norme complementare, a cura di G. Conso, Milano, 1982. p. 477.

⁸ *The Criminal Code of the Russian Federation* NO. 63-fz of June 13, 1996 (with Amendments and Addenda of May 27, June 25, 1998, February 9, 15, March 18, July 9, 1999, March 9, 20, June 19, August 7, November 17, December 29, 2001, March 4, 14, May 7, June 25, July 24, 25, October 31, 2002, March 11, April 8, July 4, 7, December 8, 2003, July 21, 26, December 28, 2004), Adopted by the State Duma on May 24, 1996, Adopted by the Federation Council on June 5, 1996, <http://www.russian-criminal-code.com>

bude svako lice, a u pogledu krivice potreban je direktan umišljaj. Za izvršenje osnovnog oblika krivičnog dela terorizma može biti izrečena kazna od osam do dvanaest godina zatvora. Zakonom su predviđeni i teži kvalifikatorni oblici ovog krivičnog dela. Posebno je zanimljiv član 207 koji predviđa da se svesno iznošenje lažnih vesti o terorističkom aktu, širenje lažne vesti o predstojećoj eksploziji, podmetanje požara ili bilo koja druga radnja kojom se stvara opasnost od ubijanja ljudi, nanosi znatna šteta imovini ili prouzrokuju druge društveno opasne posledice, može sankcionisati novčanom kaznom u iznosu od dve stotine hiljada rubalja.

4. Tajni nadzor komunikacija – značaj i primena mere

Posebne dokazne radnje⁹ ili u literaturi češće označene kao „posebne mere“ (Lukić, 2008: 389), „specijalne dokazne tehnike, odnosno specijalne istražne tehnike“ (Škulić, 2015: 477), „tajne operacije“ (Bugarski, 2014: 24), možemo odrediti kao posebna ovlašćenja državnih organa nadležnih za krivično gonjenje i službi bezbednosti za tajno prikupljanje podataka, kojima se izuzetno, na određeno vreme i bez znanja građana, na osnovu odluke suda i pod uslovima propisanim zakonom, odstupa od pojedinih Ustavom garantovanih prava i sloboda, a u svrhu zaštite nacionalne bezbednosti i otkrivanja i dokazivanja teških krivičnih dela.

Opravdanost primene posebnih dokaznih radnji i, shodno tome, tajnog nadzora komunikacija, proizilazi iz činjenice da se terorizam ogleda u sprovođenju planskih, organizovanih, tajnih i sistematskih aktivnosti od strane pripadnika terorističkih organizacija. Savremene terorističke grupe ne nastaju slučajno, nepovezanim i afektivnim postupcima pojedinaca, već na organizovan način i sa jasnom formom zasnovanom na istoj ideološko-političkoj i verskoj orijentaciji. Posebne dokazne radnje/specijalne istražne tehnike nesporno imaju ogroman značaj u otkrivanju, prevenciji i dokazivanju krivičnih dela koja se od-

⁹ U preporuci (2005)10 Saveta Evrope, specijalne istražne tehnike se definišu kao tehnike koje se primenjuju od strane nadležnih državnih organa u kontekstu krivičnih istraga u svrhi otkrivanja i istrage teških zločina i osumnjičenih, sa ciljem prikupljanja informacija na takav način da se ne upozori pogođeno lice. Dostupno na: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=090000168_05da6f6

nose na različite oblike terorizma upravo zbog činjenice da se priprema izvršenja ovih dela odvija u strogoj tajnosti i da je za otkrivanje potrebno da se deluje proaktivno, gde primena posebnih dokaznih radnji dolazi u obzir. Dakle, uvođenje posebnih dokaznih radnji i stvaranje mogućnosti za njihovu primenu za krivična dela organizovanog kriminala, terorizma, korupcije i drugih izuzetno teških krivičnih dela uslovljeni su potrebama prakse koja je ukazivala na to da se ovako teški oblici kriminala ne mogu efikasno otkrivati i dokazivati sredstvima koja nudi krivični postupak koji poznaje samo redovne tj. klasične radnje dokazivanja (Bejatović, 2014: 342). Imajući u vidu da se specijalne istražne metode preduzimaju samo u odnosu na najteža i najsloženija krivična dela, njihova selektivna priroda proizilazi iz činjenice da se njima mnogo „zadire“ u zagarantovana ljudska prava i slobode, pre svega u pravo na privatnost.¹⁰ U razvijenim pravnim sistemima, njihova primena je moguća samo uz poštovanje načela legaliteta, supsidijarnosti, srazmernosti i sudskog nadzora. Posebne dokazne radnje predstavljaju mere izuzetne prirode, koje se primenjuju samo kao *ultima ratio* tj. one su poslednje sredstvo za kojim se poseže onda kada se pomoću ostalih istražnih metoda ne postiže rezultat. Kao takve, njihova primena je moguća jedino i isključivo na osnovu uslova koji su jasno i precizno propisani zakonom, u svrhu krivičnog postupka ili zaštite nacionalne bezbednosti.

Tajni nadzor komunikacija je posebna dokazna radnja koja je, kao takva, predviđena u brojnim krivičnoprocesnim zakonodavstvima i predstavlja meru procesne prinude čija primena dovodi do ograničavanja jednog od osnovnih ljudskih prava i sloboda – prava na privatnost. Pravo na privatnost je jedno od prava proklamovanih i zagarantovanih najvišim međunarodnim i domaćim zakonodavnim aktima.¹¹ Iako do-

¹⁰ Zoran Stojanović konstatuje da bezbedno društvo i bezbedan pojedinac u njemu zahtevaju niz odricanja i restrikcija na planu osnovnih prava i sloboda građana. Bezbednosna orijentacija u krivičnom pravu znači i zaoštavanje i širenje krivičnopravne represije. (Stojanović, 2011: 5).

¹¹ Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, koju je proglasio Savet Evrope 1950. godine a koja je stupila na snagu 1953. godine, u članu 8 propisuje pravo svakog pojedinca na poštovanje nepovredivosti stana i prepiske. Takođe, odredbama ove konvencije je propisano da ova prava ne mogu biti ograničena, osim u demokratskim državama, izuzetno zakonom i to u slučajevima kada to nalažu interesi zaštite nacionalne bezbednosti, javnog reda i mira ili ekonomske dobrobiti zemlje, radi

vodi do ograničavanja prava na privatnost i znatno zadire u osnovna ljudska prava i slobode, s druge strane, ne može se osporiti efikasnost koja se postiže primenom tajnog nadzora komunikacija, posebno u borbi protiv terorizma. Razvojem savremenih komunikacionih tehnologija omogućeno je da se primena tajnog nadzora proširi sa klasičnog nadzora nad stacionarnim telefonskim uređajima na nadzor mobilnih, tehničkih i elektronskih uređaja, odnosno svih savremenih sredstava za komunikaciju i na taj način da se dobiju značajne informacije o potencijalnim izvršiocima krivičnih dela terorizma, u smislu njihovih navika, načina života, sklonosti, vrlina, mana, slabosti, ideja, kao i mnogi drugi podaci koji, u prvom planu, omogućavaju efikasnije sprečavanje, a potom i suzbijanje izvršenja navedenog krivičnog dela. Tajni nadzor komunikacija pruža onoliko informacija koliko lica prema kojima se nadzor sprovodi iznose putem komunikacija i koliko organi koji izvršavaju nadzor te informacije intenzivno i sa velikom pažnjom analiziraju i povezuju. Takođe, ako se vrši pod zakonom propisanim uslovima, tajni nadzor komunikacija predstavlja dokaznu radnju u krivičnopravnim sistemima svih savremenih država.

Antagonizam izražen, s jedne strane, u težnji da se efikasno deluje u borbi protiv terorizma i, sa druge strane, da se onemogući prekomerno i neopravdano ograničavanje ljudskih prava i sloboda ima za posledicu potrebu da se tajni nadzor komunikacija i mogućnost njegove primene precizno i jasno zakonski uredi, odnosno primena tajnog nadzora komunikacija mora imati odgovarajući pravni osnov¹², jer iako ova mera uvek predstavlja potencijalnu opasnost po povredu osnovnih ljudskih prava i sloboda, posebno u sferi zaštite intimnosti komunikacija, savremene države se, kako bi na pravi način odgovorile savremenom terorizmu, ipak ne mogu odreći tako velikih mogućnosti savremenih tehničkih sredstava. Iako je borba protiv terorizma prioritet

sprečavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala ili prava i slobode drugih.

¹² Tajni nadzor komunikacija se može primenjivati samo na osnovu jasno i precizno definisanog pravnog osnova. Pravni osnov u većini zemalja predstavljaju ustav i zakon. Ustav je bitan osnov primene tajnog nadzora komunikacija jer je u njegovim odredbama navedeno u kojim slučajevima može doći do ograničavanja osnovnih ljudskih prava. Zakoni koji regulišu primenu tajnog nadzora komunikacija su najčešće krivičnoprocesne prirode, ali se mora dodati da pravni osnov takođe čine i zakoni kojima se reguliše rad službi bezbednosti.

i nikako se ne dovodi u pitanje, ona ipak ne sme da dovede do ukidanja vrednosti i sloboda koje se nastoje upravo terorističkim aktima ugroziti. To se postiže propisivanjem kvalitetnih zakonskih normi, adekvatnom primenom u praksi, smanjenjem stepena mogućnosti zloupotreba na minimum, efikasnom organizacijom i funkcionisanjem pravosudnih i istražnih organa. Nadzor i snimanje telefonskih i drugih razgovora ili komunikacija predstavljaju ozbiljno mešanje u privatni život i korespondenciju, pa, prema tome, moraju biti zasnovani na zakonu. Neophodno je da je zakon po tom pitanju posebno precizan¹³, odnosno da su uspostavljena jasna, detaljna pravila za primenu ovih mera, jer nije dovoljno samo propisati mogućnost praćenja komunikacije, nego se mora precizno odrediti način i obim nadzora komunikacija kako bi se pojedinac zaštitio od eventualnih zloupotreba. Samo na takav način se može pomiriti večiti antagonizam i omogućiti opravdanost primene tajnog nadzora komunikacija.

U pogledu iznalaženja adekvatnih zakonskih rešenja ponekad je poželjno i analizirati na koji način je tajni nadzor komunikacija uređen u nekim drugim razvijenim zakonodavstvima. Shodno tome, na ovom mestu potrebno je napomenuti da se nemački krivični postupak smatra jednim od „najklasičnijih“ ili „najtipičnijih“ krivičnih procedura kontinentalne Evrope. Ovaj krivični postupak a, shodno tome, i način na koji je tajni nadzor komunikacija normiran u skladu sa Zakonom o krivičnom postupku Nemačke¹⁴, značajan je za analizu i zbog činjenice što nemačko krivično pravo, kako materijalno, tako donekle i procesno, po pravilu vrši značajan uticaj u uporednopravnom smislu (Škulić, 2013: 186–197).

¹³ Nadzor komunikacija predstavlja vremenski ograničenu meru koju u slučaju postojanja odgovarajućeg stepena sumnje da je učinjeno određeno krivično delo ili da se priprema njegovo izvršenje naređuje sud pod uslovom da se dokazi ne mogu pribaviti na drugi način. S tim u vezi, zakonom se moraju ustanoviti neki standardi prilikom primene navedene mere, odnosno označiti krug lica koja podležu primeni neke od mera, definisati prirodu krivičnih dela koja pružaju osnov za njihovu primenu, odrediti vremensko trajanje samog nadgledanja i snimanja, odrediti elemente zapisnika o tajnom nadzoru i uslovima njegovog sastavljanja, odrediti način kontrole.

¹⁴ Strafprozeßordnung-StPO, dostupno na :<https://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stpo/gesamt.pdf>

U Nemačkoj je pravni osnov za primenu tajnog nadzora komunikacija u represivne svrhe sadržan u Ustavu Nemačke¹⁵ (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland), koji garantuje tajnost telekomunikacijske korespondencije članom 5 stav 1 (štiti slobodu privatne komunikacije) i članom 10 (štiti tajnost pisama, pošte i telekomunikacija), u Zakonu o krivičnom postupku¹⁶ (Strafprozeßordnung-StPO)¹⁷ i Zakonu za ograničavanje tajnosti pisama, pošte i telekomunikacija (Gesetz zur Beschränkung des Brief-, Post- und Fernmeldegeheimnisses)¹⁸ u kom je bila predviđena kontrola telefonskih razgovora za potrebe vođenja krivičnog postupka.

Prema članu 100a Zakona o krivičnom postupku Nemačke, nadzor i snimanje telekomunikacija dozvoljeni su i bez znanja lica koje se nadzire, ako određene činjenice opravdavaju sumnju da je neko kao učini-lac ili saučesnik počinio neko od krivičnih dela iz st. 2, pokušao počiniti delo čiji je pokušaj kažnjiv ili je krivičnim delom pripremio takvo delo, odnosno ako delo i kao pojedinačno delo ima težinu i ako utvrđivanje činjeničnog stanja ili boravišta osumnjičenog na neki drugi način nema izgleda za uspeh ili je značajno otežano. Očigledno je da nemački zakonodavac kao materijalni uslov traži da iz određenih činjenica proizilazi sumnja da je neko lice u svojstvu izvršioca ili saučesnika učinilo jedno od krivičnih dela koja su taksativno nabrojana u zakonu (Bugarski, 2014: 35). Prema članu 100b, funkcionalna nadležnost za podnošenje predloga za nadzor poverena je tužilaštvu a odluku o meri donosi sud. Izuzetno, predviđena je mogućnost da u slučaju ako postoji opasnost od odlaganja naredbu izda i tužilaštvo, s tim da je neophodno da sud tu naredbu potvrdi u roku od tri dana.¹⁹ U pogledu sadržaja naredbe za primenu

¹⁵ Dostupno na: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/gg/gesamt.pdf>

¹⁶ Tajni nadzor komunikacija u Zakonu o krivičnom postupku Savezne Republike Nemačke je određen odredbama članova 100a i 100b,

¹⁷ Dostupno na: <https://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stpo/gesamt.pdf>

¹⁸ Dostupno na: https://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/g10_2001/gesamt.pdf

¹⁹ Pojedini autori navode da bi naš zakonodavac mogao da razmotri unošenje u tekst Zakonika o krivičnom postupku ovakvo rešenje jer bi ono bilo u skladu sa novim rešenjem tužilačke istrage po kojem tužilac figurira kao centralna ličnost u istrazi, te se počesto može desiti da mora hitno da reaguje, a ne može da odredi nadzor bez sudije za prethodni postupak koji je zadržao to pravo kao ekskluzivno. Na ovaj način ne bi se

mere tajnog nadzora komunikacija, nemački zakonodavac u članu 100b stav 2 zahteva da izreka rešenja o naredbi mora sadržati sledeće podatke: (ako su poznati) ime i adresu lica na koje se mera odnosi; broj telefona ili drugu oznaku priključka ili aparata koji treba nadzirati, ako određene činjenice ne pokažu da su isti dodeljeni drugom aparatu; vrstu, obim i dužinu trajanja mere uz navođenje trenutka prestanka mere. Shodno članovima 100b, 148 i 53 Zakona o krivičnom postupku Nemačke, tajni nadzor komunikacija se može odrediti kako prema osumnjičenom, tako i prema licima za koje postoje osnovi sumnje da izvršiocima ili od izvršilaca krivičnih dela prenose poruke u vezi sa krivičnim delom, odnosno da se izvršilac koristi njihovim telekomunikacijskim priključkom (član 100b), zatim prema braniocu osumnjičenog kada postoje okolnosti koje ukazuju da je branilac sudelovao u izvršenju krivičnog dela (član 148) i prema određenim kategorijama lica, kao što su lekar, psiholog, novinar, sveštenik i drugi, iako se njihovi razgovori smatraju poslovnom tajnom (član 53). Tajni nadzor je dopušteno odrediti prema tim licima samo ako su i ta lica osumnjičena za izvršavanje određenih krivičnih dela. Trajanje mera tajnog nadzora komunikacija u Nemačkoj je ograničeno na maksimalno šest meseci. U pogledu sprovođenja mera, predviđeno je da svaki subjekat čija je delatnost pružanje ili učešće u pružanju telekomunikacijskih usluga mora omogućiti sudu, tužilaštvu i njihovom istražnom osoblju u policiji (član 152 Zakona o sudovima) sprovođenje mera prema čl. 100a i dostaviti potrebne informacije bez odlaganja. Specifičnost nemačkog Zakona o krivičnom postupku ogleda se u činjenici da ne sadrži zakonske odredbe kojima se definiše proširenje mere tajnog nadzora komunikacija, a u članu 100b stav 4 navedeno je da se sa preduzimanjem mere koja je naređena odmah mora prekinuti ukoliko više ne postoje uslovi iz naredbe. Nakon obustavljanja mera, o rezultatima njihovog preduzimanja mora se obavestiti sud koji je i izdao naredbu. U pogledu kontrole nad primenom mere, u nemačkom zakonodavstvu su podjednako kvalitetno zastupljena sva tri vide kontrole, odnosno sudska, parlamentarna²⁰ i kontrola od strane izvršne vlasti.

vredala ni ljudska prava, jer ako bi sudija naknadno procenio da javni tužilac inicijalno nije postupio po zakonu, ne bi konvalidirao njegovu naredbu i prikupljeni materijal ne bi mogao da se koristi u krivičnom postupku.

²⁰ U Nemačkoj nadzor nad zakonitom primenom tajnog nadzora komunikacija

Nemački zakonodavac predviđa da se u najkraćem roku od završetka nadzora, ukoliko to nije protivno cilju istrage, obaveste lica²¹ koja su bila obuhvaćena nadzorom.²² Dakle, obaveštavanje lica je obavezno, odnosno zahteva da se obaveste osumnjičeni, imalac telekomunikacijskog priključka kojim se koristio osumnjičeni, prenosilac saopštenja tj. sva lica na čije su ime glasili nalozi za sprovođenje nadzora. Savezni ministar unutrašnjih poslova ima obavezu da obavesti lice nad kojim je mera sprovedena. Izuzetno, obaveštenje se može odložiti sve dok cilj istrage može biti ugrožen, ali je konačno obaveštenje obavezno, jer se time prvenstveno onemogućava zloupotreba i građanima se pruža mogućnost za žalbu.

Podnošenje izveštaja definisano je u članu 100b nemačkog Zakona o krivičnom postupku kojim je predviđeno da savezne pokrajine i državni pravobranilac podnose izveštaj Saveznoj službi za pravosuđe svake kalendarske godine a najkasnije do 30. juna za prethodnu godinu o merama koje su, saglasno članu 100a, naložene iz njihovog delokruga nadležnosti. Savezna služba za pravosuđe sačinjava pregled o svim merama koje su u određenoj kalendarskoj godini naložene na nivou Nemačke i takav se potom objavljuje na internetu. Navedenim odredbama su jasno definisani zakonski rok i subjekti koji su u obavezi da sačine i dostave navedeni izveštaj. Nemački zakonodavac je odredio i sadržaj izveštaja navodeći da on mora da sadrži broj postupaka u kojima su naložene mere, broj naredbi za praćenje kategorisanih prema

sprovođe Komisija G-10 i petočlani parlamentarni odbor. Komisija G-10 predstavlja stručno telo čija je funkcija, pre svega, da kontroliše primenu mere tajnog nadzora komunikacija, kako pre sprovođenja mere kroz proceduru odobravanja, tako i nakon sprovođenja. Takođe, Komisiji je dodeljena i funkcija rešavanja žalbi, jer svako lice koje sumnja da je prisluškivano ima pravo da se obrati Komisiji radi dobijanja obrazloženja ili radi uputstva o pravnom leku. Izuzetno je zanimljiva činjenica da članovi Komisije ne moraju biti i članovi parlamenta, čime se nedvosmisleno ojačava stručnost ovog tela.

²¹ Lice koje je obavешteno može da traži reviziju postupka i pretpostavki na osnovu kojih je nadzor propisan, zatim može da podnese pritužbu za naknadu štete, pokrene postupak za uništavanje prikupljenih podataka i dokumenata i, kao poslednji pravni lek, ono ima pravu na tužbu pred Ustavnim sudom Savezne Republike Nemačke.

²² U slučaju *Klass i drugi protiv Nemačke*, Evropski sud za ljudska prava je pre više od tri decenije zauzeo stav da je obaveštavanje o primeni tajnog nadzora komunikacija neraskidivo povezano sa ostvarivanjem prava na pravni lek i kontrolisanjem zakonitosti postupanja izvršne vlasti.

a) prvim i produženim naredbama i b) fiksnoj i mobilnoj telefoniji i internet komunikaciji i krivično delo na osnovu kojeg je mera naložena prema podeli.²³ Na internet stranici Savezne službe za pravosuđe²⁴ javno su postavljeni svi izveštaji o nadzoru komunikacija od 2000. do 2015. godine. Izveštaji sadrže tačan broj mera tajnog nadzora komunikacija preduzetih u svakoj od saveznih država i prema kojim delima. Izveštaji su veoma pregledni, sistematični i nisu obimni.

5. Zaključak

Terorizam, kao savremeni oblik ugrožavanja bezbednosti, deluje kroz različite oblike nasilja u cilju ispunjenja svojih političkih ciljeva. Neophodnost postizanja saglasnosti o jedinstvenoj definiciji terorizma će i u narednim godinama predstavljati prioritet kom će se težiti. Krivična zakonodavstva će pažljivo pratiti načine i oblike ispoljavanja terorističkih aktivnosti kako bi mogla blagovremeno da preuzmu neophodne mere u cilju inkriminacije novih krivičnih dela terorizma koja će se zagarantovano pojavljivati u narednom periodu. U tom kontekstu, posebne dokazne radnje, a među njima i tajni nadzor komunikacija, predstavljaju jedan od savremenih i neophodnih metoda borbe protiv terorizma. Njihova primena je ograničena načelima srazmernosti, supsidijarnosti, legaliteta i sudskog nadzora upravo zbog činjenice da se njima ograničavaju osnovna ljudska prava i slobode. Tajni nadzor komunikacija ima nedvosmisleno veliki doprinos u otkrivanju krivičnih dela terorizma, ali je zbog činjenice da se njime znatno ograničava pravo na privatnost neophodno precizno regulisanje primena ove mere. U cilju zaštite osnovnih prava i sloboda građana primena ove mere mora biti veoma precizno i detaljno regulisana po ugledu na pojedine krivičnoprocesne sisteme visokorazvijenih demokratskih država Evrope, što je posebno važno sa aspekta integracijskih procesa Srbije i harmonizacije našeg prava sa pravom EU.

²³ Izveštaji su dostupni na: https://www.bundesjustizamt.de/DE/Themen/Buergerdienste/Justizstatistik/Telekommunikation/Telekommunikationsueberwachung_node.html

²⁴ https://www.bundesjustizamt.de/DE/Home/homepage_node.html

6. Literatura

- Alispahić, B. (2007). *Terorizam, šta je to*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovečnosti i međunarodnog prava.
- Анто́н, Ю.(1998). *Terrorizm: kriminologičeskoe i ugovovno-pravovoe issledovanie*, Moskva.
- Bejatović, S. (2014). *Krivično procesno pravo*, Beograd: Službeni glasnik.
- Bošković, M. (2007). *Kriminologija*, Novi Sad: Pravni fakultet.
- Bugarski, T. (2014). *Dokazne radnje u krivičnom postupku*- drugo dopunjeno izdanje, Novi Sad: Pravni fakultet, Centar za izdavačku delatnost.
- Gaćinović, R. (1998). *Savremeni terorizam*, Beograd: Grafomark.
- Dean, C. A., Yonah, A. (2003). *Terrorism and Business. The Impact of September 11, 2001*.
- Decreto-legge 15. Dicembre 1979. N. 625 (convertito nella legge 6. febbraio 1980. Per la tutela dell ordine democratico e della sicureyya publica, appendice, XVIII, F. Codice penale e norme complementare, a cura di G. Conso, Milano, 1982.
- Dimitrijević, V. (1982). *Terorizam*, Beograd: Radnička štampa.
- Zlatarić, B. (1978). *History of International Terrorism and its Legal Control*, Quaderri, vol. II.
- Jakovljević, D. (1997), *Terorizam sa gledišta krivičnog prava*, Beograd: Službeni list SRJ.
- Jund, H. (1987). *Le droit penal allemand face au terrorisme – und bref bilan de legislation*, „Revue science crimenelle et de droi penal compare“, No 3.
- Lamarca, P.C. (1985). *Tratamiento juridico del terrorismo*, Madrid.
- Laquer, W. (1986). Reflection On Terrorism, *Foreign Affairs*.
- Laquer, W. (1997). Postmodern Terrorism, *Foreign Affairs-USIA Electronic Journal*, Vol. 2, N. 1, U.S. Center for Strategic and International Studies, internet, www.csis.org.
- Ley Orgánica* 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal [http://noticias.juridicas.com/base_datos/ Penal/lo10-1995.html](http://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/lo10-1995.html)
- Lukić, T. (2008). *Posebnosti krivičnog postupka za organizovani kriminal, terorizam i korupciju*, Novi Sad.
- Palazzo, F. *Terrorisme et legislation anti-terroriste en Italie*.
- Rebmann, K. (1985). *Probleme und Moglichkeiten der Bekämpfung des internationalen Terrorismus*, Neue Juristische Wochenschrift.
- Roskin, G. M., Berry, O. N. (1997). *The New World of International Relations*, Third edition, Prentice Hall Inc, Upper Saddle River, New Jersey.
- Savić, A. (1998). *Osnovi državne bezbednosti*, Beograd: VŠUP.
- Simeunović, D. (2009). *Terorizam*, Beograd: Pravni fakultet u Beogradu.
- Simeunović, D. (1994). *Osnovi političkih nauka*, Beograd: Praktikum.
- Stojanović, Z. (2011). *Preventivna funkcija krivičnog prava*, Beograd: Crimen, br. 1/2011.

- Stojanović, Z. (2007). *Komentar krivičnog zakonika*, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd: Službeni glasnik.
- Stojanović, Z., Kolarić, D. (2012). *Nova rešenja u Krivičnom zakoniku Republike Srbije*, Beograd: Bezbednost, br. 3/2012.
- Schmid, P. A. (1983). *Political Terrorism*, Amsterdam, Nort-Holland.
- The Criminal Code of the Russian Federation* NO. 63-fz of June 13, 1996 (with Amendments and Addenda of May 27, June 25, 1998, February 9, 15, March 18, July 9, 1999, March 9, 20, June 19, August 7, November 17, December 29, 2001, March 4, 14, May 7, June 25, July 24, 25, October 31, 2002, March 11, April 8, July 4, 7December 8, 2003, July 21, 26, December 28, 2004), Adopted by the State Duma on May 24, 1996, Adopted by the Federation Council on June 5, 1996, <http://www.russian-criminal-code.com/>
- Hofman, B. (2000). *Unutrašnji terorizam*, Beograd: Narodna knjiga – Alfa.
- Chomsky, N., Herman, S. E. (1979). *The Washington Connection and Third World Fascism*.
- Škulić, M. (2015). *Organizovani kriminalitet- Pojam, pojavni oblici, krivična dela i krivični postupak*, Beograd: Službeni glasnik.
- https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=-09000016805da6f6
- <https://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stpo/gesamt.pdf>
- <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/gg/gesamt.pdf>
- https://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/g10_2001/gesamt.pdf
- https://www.bundesjustizamt.de/DE/Themen/Buergerdienste/Justizstatistik/Telekommunikation/Telekommunikationsueberwachung_node.html
- https://www.bundesjustizamt.de/DE/Home/homepage_node.html

THE ROLE AND IMPORTANCE OF INTERCEPTION OF COMMUNICATIONS AS A SPECIAL EVIDENCE COLLECTING PROCEDURE IN THE INVESTIGATION OF TERRORIST ACTS

SUMMARY: Terrorism is a multidimensional social phenomenon threatening the vital values of modern society. The political dimension of terrorism makes it difficult to reach a consensus on the generally accepted definition of terrorism. Being a threat to society, terrorism is regarded as a highly serious criminal act within the group of political criminal acts, and it is recognized as such in most legislations worldwide. In order to make the detection and evidentiary proceedings pertaining to criminal acts of terrorism adequate and efficient, application of special evidence collecting procedures is essential. The most prominent among them is interception of communications. On the other hand, interception of communications interferes with the right to privacy. It is therefore necessary to properly regulate the procedure for the implementation of interception of communications for criminal offenses of terrorism. This paper gives the theoretical definition of the term terrorism, criminal acts of terrorism, and the importance of interception of communications in combatting terrorism.

KEY WORDS: terrorism, criminal offenses, interception of communications, special evidence collecting procedures.

Mr Zoran Grbić¹

doi:10.5937/Civitas1701107G

UDC 327.39:28

28(091)

Prethodno saopštenje

Primljen: 16. 06. 2017.

Prihvaćen: 31. 08. 2017.

MUSLIMANSKA BRAĆA: NOVA TERORISTIČKA PRETNJA?

APSTRAKT: Odgovor na pitanje: da li su *Muslimanska braća* teroristička organizacija ili ne? predstavlja osnovnu temu i cilj ovog rada. U pokušaju da damo validan odgovor na ovo pitanje, u radu će biti izneti, u kratkim crtama, *istorijat* ove organizacije, njena *ideologija* i *organizaciona struktura*. U delu koji se odnosi na istorijski okvir razvoja Muslimanske braće biće izložen pregled najvažnijih događaja koji su trajno obeležili ovu organizaciju, kao pokretača procesa *islamskog preporoda* ne samo u kolektivnoj svesti egipatskog naroda, već i širom arapsko-islamskog kruga zemalja. Takođe, u meri u kojoj nam je to objektivno moguće, biće predstavljeni ideološka matrica i uticaji Muslimanske braće na pojavu islamskog političkog aktivizma i savremenih *islamističkih terorističkih organizacija* na Bliskom istoku i širom islamskog sveta. U poglavlju naslovljenom *Organizaciona struktura* posebna pažnja biće posvećena prikazu militantnog ogranka Muslimanske braće, Tajnoj službi (ar. Nizam al-Khass). Bez pretenzija da se da konačan i sveobuhvatan odgovor na postavljeno pitanje, ovaj rad pokušać da ukaže i na moguće pravce promišljanja u okviru već postojećih napora akademske i bezbednosne zajednice za što objektivnije i celovitije sagledavanje ove organizacije i njenog aktuelnog uticaja na savremene društvene tokove u islamskom svetu.

KLJUČNE REČI: Muslimanska braća, teroristička organizacija, ideologija, islamski preporod.

¹ Doktorant Fakulteta za bezbednost i zaštitu u Banjaluci, zorangrbic26@gmail.com

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

1. Uvod

U mnoštvu savremenih islamističkih organizacija, grupa i pokreta na Bliskom istoku, koje u svojoj ideologiji i političkom programu promovišu nasilje kao sredstvo za ostvarivanje svojih ciljeva, organizacija ili pokret Muslimanska braća (*ar. Ikhwan Muslimun*), u daljem tekstu MB, predstavlja poseban i specifičan izazov za naučno-teorijsku analizu i to već pri njenom prvom koraku kada se pokuša dati precizan i argumentovan odgovor na jednostavno, ali suštinski značajno, pitanje: da li je reč o terorističkoj organizaciji ili ne?

Odgovor na ovo pitanje svakako nije lako dati, iz više razloga. Eksperti iz različitih oblasti humanističkih nauka imaju dijametralno suprotno polazište u pristupu sagledavanja, mogli bismo slobodno reći, fenomena MB, s obzirom na značaj i uticaj koji je ova organizacija imala u proteklih nepunih sto godina u oblikovanju (doživljaja) kolektiviteta tj. pripadnosti jednoj specifičnoj zajednici *ummi* u svesti muslimana širom sveta. Nejasnoće i razlike u pristupu dobrim delom su uslovljene problemom suštinskog a onda i pojmovnog definisanja MB – da li je reč o verskoj ili sekularnoj organizaciji, pokretu, grupi, stranci i sl. i koje su njene bitne karakteristike i ciljevi. Teškoće nastaju i usled činjenice da je islam bitan i neodvojiv segment društvenog života muslimana, bez obzira gde se oni nalazili i u kakvim društvenim okolnostima živeli. Ova činjenična konstatacija posebno se odnosi na politički život i uopšte na određivanje mesta i uloge politike u svakodnevnom životu islamskih vernika.

Pojedini islamolozi skloni su da MB definišu kao antikolonijalistički islamski politički pokret „definisan jezikom džihada, povezujući borbu za oslobođenje [od kolonijalizma] sa islamom, što je moćan obrazac koji se i danas uspešno primenjuje u muslimanskoj borbi protiv imperijalizma”.² Na meti kritike MB, u vreme kad je pokret nastajao, našli su se, pored stranih kolonijalnih sila, podjednako i egipatske svetovne vlasti i konzervativna verska elita kojoj se zamerao okoštao i retrogradan pogled na stanje i potrebe ondašnjeg egipatskog društva. Za Espozitoa, jednog od najuglednijih islamologa današnjice na Zapadu, u ideološkom i političkom okviru MB našlo se podjednako dovoljno

² Espozito, Dž. L. *Oksfordska istorija islama*, Clio, Beograd, 2002, str. 584.

prostora za ideje i vrednosti iz vremena Muhamedove prvobitne muslimanske zajednice, kao i za one vrednosti i dostignuća koja su početkom 20. veka dolazila sa modernog Zapada (2002: 707).

Većina drugih autora se slaže u oceni da je reč o pokretu koji je postavio temelje islamističkoj ideologiji čije višestruke organizaciono-pojavne oblike i forme prepoznamo i danas u brojnim slučajevima i pojavama manifestovanja islamizma širom islamskog kulturološkog i civilizacijskog kruga a ponekad i izvan njega, u sredinama koje nikad nisu bile deo ove kulture i civilizacije. Drugi, pak, na pomen MB kategorički iznose stav da je reč o terorističkoj organizaciji sa globalnim ideološkim i verskim elementima u svom programu i ciljevima, koji su decenijama inspirisali i pokretali na akciju brojne terorističke organizacije islamističke orijentacije na Bliskom istoku. Zbog obimnosti teme i velikog broja autora koji su se njome bavili, pokušaćemo da u nastavku rada, u opštim crtama, iznesemo neka od opšteprihvaćenih i naučno validnih mišljenja u vezi s organizacijom MB.

2. Istorijski okvir organizacije

Počeci aktivnosti Muslimanske braće vezuju se za ličnost i životno delo Hasana al-Bane (1906–1949). Na period koji je prethodio sticanju prvih znanja i uključivanja u društveni život, kao i kasnijeg al-Baninog intelektualnog sazrevanja, trajan pečat ostavio je njegov otac, „student Univerziteta al-Azhar u Kairu u vreme Muhameda Abduha”, a kasnije imam i verski učitelj u lokalnoj sredini Mahmudije, al-Baninog rodnog mesta. Tokom rane mladosti i školovanja za učitelja, al-Bana je bio pod snažnim uticajem „sufizma i mističkog učenja velikog islamskog srednjovekovnog teologa, filozofa i mistika al-Gazalija (Abu Hamid al-Gazali, (1058–1111))”.³ Kao student, bio je aktivni učesnik masovnih demonstracija i društvenih previranja koja su zadesila Egipat nakon izbijanja Nacionalističke revolucije 1919. godine u ovoj zemlji.

Burne godine koje su usledile nakon ovih prvih revolucionarnih događaja, bile su obeležene sve većim neredima u zemlji i politič-

³ Mitchell, R.P., *The Society of the Muslim Brothers*, Oxford University Press, New York, 1993, str.1–4.

kom borbom za nezavisnost i modernizaciju zemlje. Paralelno sa društvenim procesima na unutrašnjoj političkoj sceni tj. sa naporima za uspostavljanje parlamentarnog života u kraljevini, njen monarh sve više je pokazivao sklonost ka autokratiji i apsolutizmu. Ovo je samo učvrstilo al-Banu u uverenju da je neophodno reorganizovati egipatsko društvo i to po uzoru na islam, uz striktno poštovanje društveno-moralnih normi i vrednosti kojima podučava ova religija. Takođe, čitav spektar društvenih problema, od zabrinutosti usled „posleratne apostazije i nihilizma koji su zahvatili islamski svet”, zatim ogorčenosti zbog „napada na tradiciju i ortodoksiju koji su ohrabрили Kemalističku pobunu u Turskoj”, bile su stalne teme o kojima je al-Bana intenzivno razmišljao tragajući, istovremeno, u okviru sopstvenog društvenog angažmana, za modalitetima njihovog prevazilaženja.⁴

Intenzivniji i sadržajniji društveni kontakti usledili su nakon al-Baninog preseljenja u Ismailiju gde je počeo da radi kao nastavnik arapskog jezika. U ovom gradu al-Bana se okružio religioznim ljudima iz radničkog i sitnotrgovačkog društvenog sloja kojima je ubrzo počeo da prenosi svoja verska znanja i mistička iskustva. Prema onome što je o ovom periodu al-Baninog života zapisao Mičel, boraveći u ovoj sredini al-Bana je vrlo rano spoznao da „izvori snage zajednice počivaju u ulemi, starešinama sufijskih redova, starijim osobama iz viđenijih porodica i klubovima koji okupljaju članstvo na društvenoj i verskoj osnovi”.

Sa šestoricom svojih istomišljenika koji su, poput njega, bili „umorni od poniženja i ograničenja” koje su Arapima i muslimanima decenijama nametali stranci, a što je imalo za posledicu njihov težak „socijalni položaj (*ar. manzilat*)” i gubitak sveopšteg nacionalnog „dostojanstva (*ar. karama*)”, al-Bana je u martu 1928. godine osnovao grupu čiji su članovi „položili zakletvu Bogu da će biti vojska za širenje poruke islama”. Grupa je nazvana *Muslimanska braća*.⁵ Tokom naredne četiri godine aktivnosti grupe bile su fokusirane na prijem novih članova i promovisanje ciljeva i ideologije MB.

⁴ Isto.

⁵ Mičel navodi podatak da se u nekim izvorima kao godina osnivanja pominje 1929. Sam naziv grupe ovaj autor pripisuje al-Bani: „Mi smo braća u službi islama, stoga, mi smo ‘Muslimanska braća’“. Isto, str.8.

Područje al-Baninog delovanja i njegovih sledbenika u ovom periodu odnosilo se, mahom, na škole, džamije i slična mesta društvenog okupljanja u Ismailiji. Zahvaljujući al-Baninoj upornosti i ličnoj harizmi grupa je ostvarila zapažen uspeh u pridobijanju novog članstva i popularizovanju svog programa rada. S porastom uticaja i popularnosti rasli su i nepoverenje i sumnjičavost kod nemuslimanskog lokalnog stanovništva, koje je, vremenom, počelo da se žali vlastima na sve veću islamizaciju u ovom gradu. Prve pritužbe na aktivnosti MB bile su upućene Ministarstvu za obrazovanje i to od strane građana hrišćanske veroispovesti. Zatim su na adresu tadašnjeg egipatskog premijera, reakcionarnog Ismail Sidki Paše (Ismail Sedqy Pasha, 1875–1950), počele pristizati različite optužbe protiv al-Bane da je: komunista, zatim republikanac koji radi protiv kralja Fuada, simpatizer opozicione nacionalističko-liberalne Vafd partije i, na kraju, običan kriminalac. Na premijerov zahtev ministarstvo za obrazovanje sprovelo je istragu povodom pritužbi građana Ismailije da bi ubrzo zatim odbacilo sve sumnje u pogledu al-Banine odgovornosti.

Pošto je na svoj zahtev dobio službeni premeštaj u Kairo, al-Bana se 1932. godine uključio u rad Društva za islamsku kulturu, s kojim je MB održavao tesne veze od ranije, jer je osnivač ovog društva bio jedan od al-Banine mlađe braće, visokoobrazovana osoba i iskreni vernik poput ostalih članova al-Banine najuže porodice. Dolazak u Kairo i nastavak al-Baninog društvenog angažmana u novim okolnostima nastalim nakon izvršenog spajanja MB i Društva za islamsku kulturu, označili su početak rada, kako Mičel navodi, „prvog ogranka Muslimanske braće” u egipatskoj prestonici i njihov organizacioni ulazak u prestoničke islamske krugove.

Naporedno s uspehom koji je grupa sa al-Banom na čelu napravila u Kairu, u Ismailiji je, nakon njegovog odlaska iz ovog grada, došlo do prvih pojava sektašenja unutar MB. U osnovi radilo se o borbi za sticanje liderske pozicije među članovima ismailijskog ogranka MB. I pored ovih disidentskih struja, broj članova i poklonika MB u narodu konstantno je rastao i do kraja tridesetih godina prošlog veka dosegao je do pola miliona nastavljajući i dalje da raste. Deceniju kasnije „članstvo je brojalo dva miliona ljudi organizovanih u oko dve hiljade ogranka MB širom zemlje”.⁶

⁶ Paison, M., *The History of the Muslim Brotherhood: The Political, Social and Economic*

Posmatrano iz šireg društvenog i političkog konteksta, ovo je, prema oceni poznatog italijanskog orijentaliste i vrsnog poznavaoa savremene istorije arapskih zemalja na Bliskom istoku, Masima Campaninija (Massimo Campanini), bio period duboke krize liberalizma i parlamentarizma u egipatskom društvu koje tek što se oslobodilo formalne britanske kolonijalne vlasti, ali ne i okupacije britanskih vojnih formacija. Društveni procesi i politički život u zemlji i dalje su bili pod kontrolom Velike Britanije. Borba za vlast između glavnih pretendenta na vlast, liberalnih i konzervativnih stranaka, samo je još više produbljivala političku i ekonomsku krizu. Kralj Fuad i njegov naslednik od 1936. godine, kralj Faruk, vladali su izvan parlamentarnog okvira, ukidajući i donoseći ustave po svom nahođenju i „rugajući se predstavničkim institucijama”. U periodu od 1922. do 1952. godine „smenjivalo se deset saziva parlamentarne skupštine”, što je za posledicu imalo potpunu blokadu političkih i ekonomskih reformi, nužno neophodnih siromašnom egipatskom društvu, uz to duboko podeljenom po konfesionalnim, klasnim i etničkim osnovama.⁷

Upravo ovaj najširi i socijalno najugroženiji sloj egipatskog stanovništva činio je okvir za društvenokorisne aktivnosti MB, u smislu pružanja različitih vrsta pomoći ugroženima, od opismenjavanja i verske poduke u školama i izvan obrazovnih institucija, do volonterskog rada u bolnicama i kolektivnim smeštajima za siromašne. I sve to po uzoru na praksu i tradiciju verovesnika Muhameda i najranijeg perioda razvoja muslimanske zajednice tj. umme.

Za vreme Drugog svetskog rata, unutar MB razvilo se jedno militantno oružano krilo, prema oceni Campaninija, vrlo verovatno bez al-Baninog uticaja na njegovo formiranje. Prema drugim autorima, otpočinjanju vojnih akcija prethodilo je osnivanje svojevrzne tajne službe (ar. Nizam al-Khass) na čijem se čelu nalazio Abdel Rahman al-Sanadi. Ova služba uživala je visok stepen izvršne autonomije i pripisana joj je odgovornost za seriju akcija političkog nasilja u zemlji.

Transformation of the Arab Republic of Egypt. <http://tiglarchives.org.s3.amazonaws.com/sites/default/files/resources/nimep/v4/The%20History%20of%20the%20Muslim%20Brotherhood.pdf>. (12. 05. 2017.)

⁷ Кампанини, М., *Историја Средњег истока: (1798–2006)*, Clio, Београд, 2011, стр. 82–83.

Po završetku rata, iskoristivši opšti metež u kojem se našlo egipatsko društvo, Tajna služba MB izvršila je nekoliko atentata a 1948. godine, za vreme ratnog sukoba u Palestini, njeni pripadnici napali su i uništili eksplozivom jevrejski kvart u Kairu.⁸ Nakon ovih događaja usledila je akcija egipatskih vlasti. Odlukom premijera Fahmi al-Nukrašija, krajem iste godine, kada su vlasti otkrile tajne planove organizacije o rušenju egipatske vlade, MB je proglašen nezakonitim. Odluka o zabrani rada i zatvaranju brojnih pripadnika MB koštala je života egipatskog premijera, koji je ubrzo zatim ubijen od strane pripadnika Tajne službe, Abdel Madžid Ahmad Hasana, jednog od starijih članova MB, inače studenta veterine.⁹ Međutim, nakon ovog političkog ubistva, usledio je isto tako radikalnan odgovor vlasti koja je februara 1949. godine organizovala i izvršila likvidaciju Hasana al-Bane.

Ovim represivnim činom države ipak nije zaustavljen uticaj MB na društvene i političke tokove u zemlji. Pre nego što je izabrala svog novog vođu, sudiju Hasana al-Hudajbija, koji do tada nije bio formalni član MB, organizacija je već bila pustila duboke i raširene korene unutar najširih slojeva stanovništva. Tri godine kasnije imaće značajnu ulogu u pripremi i uspešnom okončanju revolucije koju su u julu 1952. godine izveli pripadnici Pokreta slobodnih oficira predvođeni Muhamedom Nagibom i Gamal Abdel Naserom. Pojedini autori ovaj značaj i podršku oficirima od strane MB ocenjuju čak presudnim za sam uspeh revolucije.¹⁰ Drugi, pak, period koji je usledio nakon pobede revolucije, svrgavanja monarha i osnivanja Arapske Republike Egipat vide kao važnu prekretnicu u razvoju MB. Uživajući u početku podršku i simpatije Slobodnih oficira, među kojima su neki, poput kasnijeg egipatskog predsednika Anvara al-Sadata bili i članovi MB do izbivanja revolucije, organizacija je ubrzo od strane vlasti i „mladih revolucionara” iz redova vojske označena kao nepoželjna i potencijalno opasna pretnja po razvoj egipatskog društva.

⁸ <http://9bri.com/wp-content/uploads/2015/04/Report-on-the-History-of-the-Muslim-Brotherhood1.pdf> (16.05.2017).

⁹ Mitchell, R.P., *The Society of the Muslim Brothers*, str. 68.

¹⁰ Кампанини, М., *Историја Средњег истока: (1798–2006)*, str. 98.

Prve napetosti između MB i novih revolucionarnih vlasti nastupile su posle odbijanja rukovodstva MB da uđe u Savet revolucionarne komande, vrhovno upravno telo koje je odlučivalo o sudbini zemlje. Čelnici organizacije nisu podržavali Naserov stav da vojska uživa bezrezervnu podršku naroda koji joj je poverio odgovornost za vršenje vlasti. Sam Naser, koji je po istom pitanju došao u otvoren sukob i sa predsednikom Nagibom, u javnosti je počeo da najavljuje zabranu delovanja MB. Ovo je prinudilo članstvo da preispita svoj dotadašnji odnos prema režimu i da se odluči na radikalizovanje odnosa MB prema ključnim pojavama i faktorima političkog života.¹¹ Na promenu kursa u odnosu prema vlastima sigurno su imale uticaja i razlike u gledištima koje su po različitim pitanjima ispoljavali najviši rukovodioci organizacije – lider, al-Hudajbi i njemu opoziciono sučeljene ključne figure Tajne službe MB, Abdel Rahman al-Sanadi i Salih al-Ašmavi.

Već 1954. godine preduzet je konkretan i radikalan iskorak u pravcu destabilizovanja režima. Na Nasera je oktobra iste godine¹² u Aleksandriji izvršen neuspeo atentat od strane Mahmuda Abd al-Latifa, pripadnika MB, što je vlastima poslužilo kao povod da preduzmu radikalne mere u obračunu sa organizacijom. Doneta je odluka o zabrani njenog rada¹³ i organizacija je potom zvanično ugašena, dok su pojedini njeni visoki članovi rukovodstva bili uhapšeni i likvidirani.

S porastom popularnosti Naserovog režima u zemljama Trećeg sveta, paralelno je tekao period stagniranja aktivnosti MB u Egiptu, međutim, zahvaljući masovnom proterivanju njenih članova iz zemlje, organizacija je uspela da svoje delovanje proširi u okolnim arapskim i afričkim zemljama poput Sirije, Sudana, Libana, Tunisa i Alžira. Kao posledica teške torture vršene tokom šezdesetih i početkom sedamdesetih godina prošlog veka prema Muslimanskoj braći u egipatskim

¹¹ Özdemir, A. J., *From Hasan al-Banna to Mohammad Morsi; The Political Experience of Muslim Brotherhood in Egypt*, Middle East Technical University (ODTU), Ankara, 2013, str. 2. <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12616165/index.pdf> (18. 05. 2017).

¹² Kao godinu ovog neuspelog atentata na Nasera, Kampanini navodi 1956., dok je prema turskom autoru Özdemiru u pitanju 1954. godina.

¹³ Kampanini konstatuje: „Naser i vojska iz sukoba [s Muslimanskom braćom] izlaze kao konačni pobednici. Gašenje organizacije Muslimanske braće bilo je samo jedno od obeležja političkog života u Egiptu. Partije su još 1953. godine bile raspuštene...” Кампаніні, М., *Історія Середньогісходу: (1798–2006)*, str. 122.

zatvorima, kod članova ove organizacije, po odsluženju dugogodišnjih zatvorskih kazni, formirala se svest o potrebi radikalnijeg obračuna s režimom. Ključna ličnost u oblikovanju misaono-ideološkog okvira ovog radikalnog zaokreta u držanju MB bio je Sejid Kutb (Sayyed Kutb, 1906–1966), egipatski nastavnik i književni kritičar, teolog a kasnije i ideolog sunitske političke doktrine – islamskog radikalizma.¹⁴

U početku distanciran od MB, ovaj zagovornik ideje da „temelji države moraju biti identični s temeljima verovanja”¹⁵, 1952. godine postao je aktivni član organizacije i njen glavni ideolog. Kao autor nekoliko knjiga koje su se bavile socijalnim problemima u muslimanskom društvu i društvenim odnosima posmatranim iz ravni islama i kapitalizma, Kutb je, nakon neuspelog atentata na Nasera, poput drugih u javnosti eksponiranih članova MB, bio uhapšen i osuđen na kaznu zatvora i dugogodišnji prinudni rad. Tokom boravka u zatvoru svu svoju intelektualnu energiju usmerio je na tumačenje socijalnog i šireg političkog i društvenog konteksta u Kuranu. Iz ovog misaonog napora, čiji su rezultati objavljeni u njegovom antologijskom delu pod naslovom *Znakovi pored puta* (ar. Ma'alim fi at-tariq), motive za konkretnu akciju pronalazili su svi kasniji radikalni i militantni islamistički pokreti, ne samo u Egiptu, već i širom arapsko-islamskog sveta. Što se tiče egipatskih vlasti, pošto su ubrzo prepoznale opasnost od ovih ideja, pojačale su svoju represiju a jedna od žrtava ove tzv. „druge čistke” bio i Kutb, koji je osuđen na smrtnu kaznu i pogubljen 1966. godine.

Većina autora ima nepodeljeno mišljenje da se period krize MB poklopio s razdobljem jačanja pozicije i ugleda predsednika Nasera u zemlji, ali još više u međunarodnim okvirima. Odluke koje je egipatski lider donosio povodom izbijanja Suecke krize i u ratu koji je, kao posledica te krize, izbio sa Izraelom 1956. godine, zatim Naserov panarabizam i promovisanje socijalističkih ideja i politike blokovske nesvrstanosti, sve to umanjilo je privlačnost ideološkog diskursa islamizma MB.

Ponovno oživljavanje aktivnosti MB i militantnog islamizma otpočelo je s uspostavljanjem vlasti predsednika Anvara al-Sada-

¹⁴ Özdemir, A. J., *From Hasan al-Banna to Mohammad Morsi; The Political Experience of Muslim Brotherhood in Egypt*, str. 17-18.

¹⁵ Божовић, Р., *Пут ислама: поглед у исламско-арапску културу*, Службени гласник, Београд, 2015, стр. 156.

ta, 1970. godine, koji je nasledio Nasera na predsedničkom položaju i otvorio novo poglavlje egipatske državne politike, tzv. „dvostruki infitah” – ekonomsko i političko „otvaranje” zemlje koje je suštinski značilo napuštanje ideja socijalizma, liberalizaciju tržišta, pogotovo za razvijene zapadne privrede, zadobijanje poverenja SAD i pacifikovanje odnosa sa Izraelom.¹⁶ U sklopu ove nove politike bile su i dve odluke koje će islamistima dati novi polet: proglašenje islama za zvaničnu državnu religiju i uvođenje šerijata u zvaničnu državnu zakonodavnu praksu. Posledice ovakvog zaokreta od pređašnje naserovske politike bile su rehabilitacija MB i ubrzano umnožavanje i radikalizovanje islamskih organizacija, koje su počele nicati unutar socijalno ugroženih kategorija stanovništva, posebno među studentima i radnicima. Uspon islamske ideologije postao je očigledan u svim delovima egipatskog društva a talas popularnosti islamskih ideja i svetonazora iskoristila je i organizacija MB. Nakon što je pušten na slobodu, lider MB al-Hudajbi je, sve do svoje smrti dve godine kasnije, tj. do 1973. godine, intenzivno i predano radio na popularizovanju i širenju uticaja svoje organizacije. Na položaju vođe zamenio ga je Omar al-Tilmisani.

Pojedini autori poput Kampaninija prave jasnu razliku između ideologije tradicionalnog islamizma, čiji je glavni eksponent u pomenutom razdoblju organizacija MB, i programsko-ideoloških stremljenja brojnih islamskih ekstremnih i terorističkih organizacija i grupa poput *Takfir wa al-Hijrah*, *Jama'atu Islamiyya* i *Al-Jihad*. Dok su „Egipatska Muslimanska braća [...] u vreme Sadata (kao i kasnije, u vreme njegovog naslednika Mubarak) težila pozakonjenju koje je vladajućim snagama osporavalo kontrolu nad civilnim društvom i njihovim predstavnicima (zanatskim udruženjima, sindikatima, vidovima socijalne i zdravstvene pomoći na terenu) ... [pomenute terorističke organizacije i grupe] su se oslanjale na Kutbovu misao i učenje srednjovekovnih teologa kao što je Ibn Tajmija¹⁷, ali su se pre svega pozivale na džihad [...] protiv nevernič-

¹⁶ Кампанини, М., *Историја Средњег истока: (1798–2006)*, str. 162.

¹⁷ Ahmad ibn Taymiyya, (1263-1328), arapski teolog i pravnik, pripadnik hanbalitske škole u sunitском islamu, protivnik svih vrsta islamskih sekta, osporavatelj grčke filozofije, judaizma i hrišćanstva i verski uzor *vahabita* čije učenje važi, u današnje vreme, za izvorište i nadahnuće mnogim islamističkim organizacijama i terorističkim grupama. Vidi opširnije: Smailagić, N., *Leksikon Islama*, Sarajevo : Svjetlost, 1990, str. 260– 261.

kih i bezbožničkih režima (na prvom mestu Sadatovog), odnosno protiv cionizma i zapadnog imperijalizma”.¹⁸ Služeći se fundamentalističkom i islamističkom retorikom, vremenom su ove organizacije i grupe postale uspešnije od MB u procesu pridobijanja, indoktrinacije i regrutovanja novog članstva iz redova nezadovoljnih studenata i nezaposlene mlade inteligencije. Pod al-Tilmisanijevim liderstvom, organizacija je postepeno počela da poprima obeležja političke organizacije podešavajući svoju terminološku retoriku opštoj političkoj i društvenoj klimi u zemlji.

Iako su političke mere države na unutrašnjem planu išle u pravcu relaksiranja društvenih napetosti, poput proglašenja opšte amnestije 1975. godine za sve protivnike naserovog režima, društvena klima u Egiptu tokom čitavog perioda Sadatove vlasti bila je obeležena ekspanzijom verskog radikalizma čiji su glavni eksponenti, upravo u ličnosti predsednika i u državnom aparatu, videli svog najvećeg neprijatelja. Shodno tome, prema oceni Kampaninija, pojedine terorističke organizacije islamističkog karaktera, pred kraj osme decenije prošlog veka, „razvile su ciljani terorizam koji je bio usmeren na institucije”, s namepom rušenja Sadata i uklanjanja njegovog aparata vlasti.

I dok je na početku svog predsedničkog mandata u obračunu s naseristima i levičarima svih boja vešto koristio islamsko raspoloženje u društvu, predstavljajući i samog sebe kao uzornog muslimana, pred kraj svoje vladavine Sadat, svestan nove opasnosti, sve protivnike režima, bez obzira da li se radilo o islamistima ili protivnicima iz redova građanstva i političke opozicije, svrstava u jednu kategoriju – kategoriju neprijatelja. Usledio je talas hapšenja, progonstva i represalija koji su do temelja uzdrmali egipatsko društvo da bi na kraju i sam predsednik Sadat postao žrtva nasilja, pošto je na njega oktobra 1981. uspešno izveden atentat od strane jednog pripadnika al-Džihada.

U decenijama koje su usledile pod vlašću Sadatovog naslednika, egipatskog predsednika Muhameda Hosni Mubaraka, aktivnosti MB bile su u senci sve opasnijeg delovanja različitih islamističkih terorističkih organizacija, posebno u periodu devedesetih godina prošlog veka. Na internacionalnom planu, MB je imala svoju organizacionu formu poznatu pod nazivom Tanzim al-Dawli, neku vrstu međunarodne mreže nacionalnih organizacija koje su delile zajedničku ideologiju sa

¹⁸ Кампанини, М., *Историја Средњег истока*:(1798–2006), стр. 165.

izvornom egipatskom organizacijom MB. Međutim, istovetne ideološke vrednosti i ciljeve delili su i militantni islamisti, poput pripadnika al-Kaide, Izedin Kasem Brigada, Boko Harama, al-Šababa i današnje Islamske Države. Ono što je suštinski razlikovalo MB od ovih terorističkih organizacija tih godina, ogledalo se u načinu ostvarivanja ideoloških ciljeva. Dok je organizacija pod vođstvom al-Tilmisanija sredinom osamdesetih godina prošlog veka počela da se uključuje u izborne političke procese i da participira u javnom političkom životu Egipta, 1984. u koaliciji sa neovafdistima a 1987. godine zajedno sa političkim predstavnicima radništva, dotle su militantni islamisti nastavili da insistiraju na izvornoj ideologiji MB služeći se i dalje nasiljem u obračunu sa svojim ideološkim neistomišljenicima. Al-Tilmisani je, prema oceni pojedinih autora, „bio oprezan u izbegavanju bilo kakve podrške nasilju, osudivši terorizam i reinterpetirajući džihad kao napor za opšte dobro”.¹⁹ Bez obzira na ovu činjenicu, većina autora ocenjuje ključnim to da organizacija MB nikada nije prestajala da pruža materijalnu podršku ovim militantnim islamističkim grupama, čak i u okolnostima kada se na domaćoj političkoj sceni, u ulozi vodeće opozicije režimu, pojavljivala pod svojim imenom, ili u formi legalne i legitimne političke opcije (kao „Partija slobode i pravde”), učestvujući u izbornim procesima za osvajanje vlasti u Egiptu, u periodu od 2005. do 2013. godine.

3. Ideološke osnove organizacije

Ideologija MB zasnovana je na al-Baninom tumačenju teološkog, pravnog i političkog učenja nekoliko ključnih ličnosti iz islamske istorije, „od Ibn Tajmije, preko Abd al-Vahaba do Muhameda Abduha i njegovog učenika Rašida Ride”.²⁰ Na osnovu tek nekoliko reči koje se pripisuju al-Bani a koje glase: „Priroda islama je da dominira, ne da bude pod dominacijom, da nametne svoj zakon svim nacijama i da pro-

¹⁹ Meijer, R., *The Muslim Brotherhood and the Political: an Exercise in Ambiguity*. http://www.academia.edu/10333357/_The_Muslim_Brotherhood_and_the_Political_An_Exercise_in_Ambiguity_in_The_Muslim_Brotherhood_in_Europe_Roel_Meijer_and_Edwin_Bakker_ed._Hurst_and_Co._Columbia_University_Press_2012_pp._291-316. (24. 05. 2017.)

²⁰ Kostić, I. E. *Hasan al-Bana i pokret Muslimanske braće*. <http://www.centarkom.rs/wp-content/uploads/2013/01/Hasan-al-Bana-i-pokret-Muslimanske-bra%C4%87e.pdf>. (24. 05. 2017.)

širi svoju vlast na čitavoj planeti”, može se zaključiti o snažnoj verskoj komponenti koja predstavlja osnovno ideološko polazište MB.²¹

Na istom tragu je i analiza eksperata za terorizam iz američke nevladine organizacije „The Ivestigative Projekt on Terrorism” (IPT) koja upućuje na zaključak da „Muslimanska braća nastoje da obnove istorijski halifat a zatim da prošire svoju vlast širom sveta iskorenjujući neislamske vlade”.²² Prema mišljenju ovih eksperata, MB nastoji da ovako zamišljen cilj ostvari kombinovanjem nasilnih i političkih sredstava i metoda.

Centralni princip na kojem počiva ideologija MB predstavlja institut džihada. I sam osnivač MB ne osporava ni najmanje njegov značaj: „Džihad je svakom muslimanu od Boga data obaveza koja se ne može ignorisati, niti izbegavati... svaka osoba treba da pripremi sebe za džihad i da željno i strpljivo čeka dan kada će je Bog pozvati da pokaže spremnost da žrtvuje svoj život. Mi svi treba da se zapitamo da li postoji brži način za odlazak na nebo?”.²³

Vrlo sažet opis ideološke osnove MB dat je i u samoj al-Bani-
noj definiciji pokreta: „[to je] salafijska poruka, sunitski način, sufijska istina, politička organizacija, atletska grupa, kulturno-obrazovna unija, privredno društvo i socijalna ideja”.²⁴

Opšti i, reklo bi se, do krajnosti pojednostavljeni cilj organizacije MB, iz perspektive stručnjaka za terorizam iz Islamabada, Ismaila Gula, mogao bi se svesti na: ustrojstvo države i celokupnog društva po uzoru na Kuran i sunu.²⁵

Pojedini autori vide ideologiju MB u zavisnosti od njenog odnosa prema vladajućem sistemu vrednosti pa, shodno tome, ukazuju na dva osnovna ideološka trenda – antisistemijski i sistemijski i četiri faze

²¹ Hoveyda, F., *“The Broken Crescent: The Threat of Militant Islamic Fundamentalism”*, Praeger Publishers (2002) <http://9bri.com/wp-content/uploads/2015/04/Report-on-the-History-of-the-Muslim-Brotherhood1.pdf>. (24. 05. 2017.)

²² <http://www.investigativeproject.org/documents/misc/135.pdf>. (24. 05. 2017.)

²³ Hassan al-Banna, *The Way of Jihad*. http://actmemphis.org/MB-The-Way-of_Jihad-by-al-Banan.pdf (24. 05. 2017.)

²⁴ Mitchell, R.P., *The Society of the Muslim Brothers*, str. 14.

²⁵ Гуть, И., *Транснациональные исламистские сети*. <https://www.icrc.org/rus/assets/files/review/2010/05-gul.pdf>, str. 65. (24. 05. 2017.)

istorijskog razvoja glavne ideološke linije MB.²⁶ Antisistemski ideološki trend obuhvata prve dve faze razvoja od kojih prva otpočinje 1928. a završava se kasnih 1940-ih godina. Reč je, dakle, o prvoj generaciji Muslimanske braće i njihovom odnosu prema tadašnjem egipatskom društvu i politici. U ovom periodu u ideološkom fokusu su islamističke teme poput obnove islamskog identiteta i halifata tj. reislamizacija društva, kritika zapadnjačkog uticaja na ovo društvo, posebno u sferi politike, obrazovanja i socijalnih odnosa.

Druga faza obuhvata period od sredine četrdesetih do polovine šezdesetih godina prošlog veka i opisuje se kao razdoblje čistih i nasilnih sukoba MB, prvo s monarhističkim, a zatim i Naserovim revolucionarnim režimom. To je istovremeno i period kada organizacija otpočinje da vrši politička ubistva najviših predstavnika vlasti. Nesumnjivo da je organizacija u to vreme bila pod snažnim uticajem islamističkog aktivizma Sejida Kutba i grupe njegovih sledbenika koja je kasnije nazvana „Organizacija 1965“.

Druga generacija Muslimanske braće uključila se ranih sedamdesetih godina 20. veka u rad političkih i društvenih institucija sistema prilagodivši i svoju ideologiju nenasilnim sredstvima i metodama borbe za vlast. Ova treća ideološka faza trajala je, prema Abdul Redi, do ranih devedesetih godina i nastavljena je tokom kasnijeg vremena sve većim uključivanjem MB u društveni, ali i parlamentarni život zemlje. Ovim procesom političkog sazrevanja završila se 2012. godine i poslednja – četvrta faza ideološkog razvoja Muslimanske braće.

4. Organizaciona struktura MB

U početnoj etapi svog razvoja pokret MB je predstavljao malu grupu istomišljenika okupljenih oko ideologije koju je promovisao njihov vođa, Hasan al-Bana. Do 1933. godine grupa je već imala nekoliko ogranaka u pojedinim gradovima Egipta da bi u godinama koje su usledile, u cilju održavanja brzog tempa širenja, rukovodstvo donelo odluku

²⁶ Reda, A. A. *The Muslim Brotherhood in Power: Ideology and Governance in Post-Arab Spring Egypt*, Department of Near and Middle Eastern Civilizations University of Toronto, 2014. https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/67953/1/Abdul_Red_Amir_201411_MA_thesis.pdf. (25. 05. 2017.)

o povezivanju ovih ogranaka u jednu čvršću organizacionu strukturu tj. sa lokalnog nivoa prešlo se na regionalni nivo organizovanja i povezivanja mesnih ogranaka MB. Ovako uspostavljenom organizacionom mrežom upravljalo se i koordiniralo iz centrale, koja se tih godina preselila iz Ismailije u Kairo.²⁷ Vrhovni organ upravljanja – Rukovodni savet, konstituisan na Prvoj konferenciji u Ismailiji, sastojao se od lokalnih predstavnika ogranaka MB i članova kairskog ogranka MB. Ubrzo zatim donete su regule o uslovima i postupku formalnog stupanja u članstvo, sačinjen je i usvojen program obrazovanja članstva, kao i administrativna i finansijska pravila i procedure od značaja za funkcionisanje MB.

Ideologija i društveni uticaj MB naglo su se proširili u sve delove zemlje zahvaljujući strategiji involviranja članstva u lokalne medije, koji su kontinuirano objavljivali tekstove s propagandnim sadržajem ove organizacije. Koliki je bio značaj uspešnog medijskog nastupa govori i činjenica da je na Drugoj konferenciji, održanoj u Kairu 1934. godine, doneta odluka o osnivanju samostalne štamparske delatnosti u okviru MB. Time je uspostavljen brz i siguran kanal međusobnog informisanja članstva. Istovremeno su na konferenciji bliže određeni i trajno uspostavljeni načini finansiranja aktivnosti organizacije. Za glavnog rukovodioca (ar. al-Murshid al-amm) tj. lidera MB potvrđen je izbor al-Bane i doneta je odluka da se u sastav Rukovodnog saveta ubuduće biraju najobrazovaniji i najstručniji članovi. Na Trećoj konferenciji, održanoj sledeće godine, usvojen je Opšti zakon kojim su postavljene osnove za uređenje administracije, kao i procedure od značaja za: donošenje političkih odluka, utvrđivanje statusa, obaveza i odgovornosti članova, finansiranje organizacije i regrutaciju novog članstva.

Organizaciona struktura MB postavljena je vertikalno, uz dosledno poštovanje principa centralizacije, subordinacije i hijerarhije u odlučivanju i rukovođenju. Viši položaj u hijerarhiji donosio je članovima MB više ugleda i privilegija, ali i obaveza i odgovornosti. Centrala i sedište Rukovodnog saveta nalazili su se u Kairu, dok su u različitim oblastima zemlje postojali regionalni ogranci. Godine 1935. bilo je dva-

²⁷ Lia, B., „*The Society of the Muslim Brothers in Egypt: The Rise of an Islamic Mass Movement 1928-1942*”, Ithaca Press, Oslo, 2010, str. 93. <http://9bri.com/wp-content/uploads/2015/04/Report-on-the-History-of-the-Muslim-Brotherhood1.pdf> (22. 05. 2017.)

naest regionalnih ogranaka a pet godina kasnije – dvadeset. U okviru jedne regije funkcionisale su okružne kancelarije, kao manje organizacije jedinice, a u okviru njih još manji organizacioni delovi – lokalni ogranci. Najmanji organizacioni delovi, podgrupe ili tzv. porodice, sastavljene obično od pet ili šest lica, činili su sastavni deo lokalnih ogranaka. Članstvo se delilo na: aktivno, obično, pridruženo, na pristalice i simpatizere.

Rukovodeća struktura organizacije počivala je na trima komponentama: Glavnom rukovodiocu (lideru, ar. murshid), Rukovodnom savetu i Glavnom savetodavnom veću (ar. shura). Funkcija lidera davala je pravo njenim nosiocima da reprezentuju ideologiju organizacije u javnosti i tradicionalno je podrazumevala rukovođenje međunarodnim pokretom Muslimanske braće. Do 2010. godine ovo je bila doživotna funkcija da bi nakon te godine bila ograničena maksimalno na dva šestogodišnja mandata. Iste godine uvedene su i dve zameničke funkcije muršida, kao i funkcija portparola organizacije.

Kao najvišem rukovodnom organu i administrativnom telu, Rukovodnom savetu je poverena ključna uloga u formulisanju i sprovođenju politike MB, dok je Glavno savetodavno veće, kojim inače predsedava lider organizacije, prioritarno zaduženo za kontrolu i nadzor sprovođenja političkih odluka i funkcionisanja logističkih i administrativnih tela organizacije.

U vreme snažne represije Naserovog režima rukovodstvo organizacije je bilo primorano da se na različite načine dovija u održavanju organizacione strukture i funkcionisanja MB. Iznalaženi su različiti modaliteti povezivanja članstva i rada na terenu. Jedan od njih podrazumevao je uključivanje ženskih srodnika članstva u aktivnosti MB, posebno na uspostavljanju i održavanju kanala za bezbednu komunikaciju među članovima organizacije koji su izdržavali zatvorske kazne.

Kada je reč o paravojnoj ili tajnoj organizacionoj strukturi MB, tačnije o *Tajnoj službi* koja je autonomno delovala unutar organizacije, malo toga je poznato, izuzev činjenica da se radilo o dobro organizovanoj militantnoj jedinici osnovanoj oko 1940. godine. Pojedini autori, koji su istraživali relevantne izvore na ovu temu, ocenjuju da je posredi aparat nastao kao vid svojevrsnog „kompromisa između al-Bane i [...] radikalnih konzervativaca koji su zahtevali da se islamska tradicija i

[šerijat] implementiraju [u društvo] putem sile ako je to neophodno”.²⁸ U sastav jedinice regrutovali su se provereni kadrovi MB. Prema norveškom stručnjaku za islamske i bliskoistočne studije, Lia Brinjaru (Lia Brynjar), al-Bana je bio „impresioniran fašističkim grupama mladih koje su se pojavile u Italiji i Nemačkoj tokom 1930-ih i sa [britanskom izviđačkom organizacijom] Rover Scouts”.²⁹ Program regrutacije i vojne obuke mladih pripadnika Tajne službe vršen je po uzoru na ovu seniorsku skautsku asocijaciju i shodno njenim pravilima, ali sa snažnim i prioritetnim fokusom na indoktrinaciji regruta islamističkim dogmama, poput džihada i mučeništva.

5. Zaključak

Nesumnjivo da je organizacija Muslimanske braće tokom svog gotovo jednovjekovnog perioda postojanja prolazila kroz različite etape istorijskih i društvenih uslovljenosti i to ne samo onih koji su oblikovali današnji Egipat i region Bliskog istoka, već i onih globalnog karaktera. Svakako da su različite okolnosti u kojima su delovala Muslimanska braća uticale na samu njihovu organizaciju, na njene oblike i forme delovanja, konkretan program aktivnosti, ideološko-političke ciljeve i odabir sredstava i metoda za dosezanje tih ciljeva.

Kao što se može videti iz ovog rada, islamski revivalizam i uređenje društvenih odnosa po uzoru na islamske verske principe bili su ključne odrednice teorijsko-praktičnog opusa Hasana al-Bane, osnivača Muslimanske braće. Posmatrano iz ugla vrednosne analize doprinosa Muslimanske braće za nastavak procesa islamskih reformi, podstaknutih još od sredine 19. veka al-Afganijevim i Abduhovim učenjem³⁰, nema sumnje da je taj doprinos velik i značajan, između ostalog, i zbog

²⁸ Pargeter, A., „The Muslim Brotherhood: The Burden of Tradition”, Saqi Books, 2011. <http://9bri.com/wp-content/uploads/2015/04/Report-on-the-History-of-the-Muslim-Brotherhood1.pdf> (23. 05. 2017.)

²⁹ I drugi autori, poput Ane Belen Soedž i Berija Rubina zastupaju stav o fašističkim i nacističkim uticajima na al-Baninu ideologiju, čemu se odlučno protivi Kostić u svom radu. Vidi u: Kostić, I. E., *Hasan al-Bana i pokret Muslimanske braće*.

³⁰ Opširnije o ovim reformatorima i pokretima vidi u: Božović, R./Kostić, I.E./Teodosijević, M. *Progonjeni islam*, Utopija, Beograd, 2013, str. 197–280.

činjenice na koju upozoravaju pojedini autori „...što je [al-Bana] skeletu dotadašnjeg reformističkog pokreta dao ‘krv i meso’, odnosno uspeo je da uspostavi vezu između uskih intelektualnih krugova, koji su se zalagali za islamski preporod, i širokih narodnih masa”.³¹

Međutim, bez obzira na brojne razlike i neslaganja mnogih autora u pogledu percepcije ove organizacije³², nesumnjivo je da je u jednom značajnom periodu njenog razvoja imala karakteristike *klasične terorističke organizacije*. Ako ne zbog toga što je i sama preduzimala nasilje kao sredstvo za ostvarenje svojih ciljeva, kombinujući ga često s drugim metodama političke borbe, onda ovakav zaključak stoji, sasvim izvesno, usled činjenice da je promocijom svog ideološko-političkog diskursa podsticala druge organizacije, grupe i pokrete islamističke orijentacije na praktikovanje terorizma kao načina političke borbe.

I ne samo zbog toga. Irelevantni su i stavovi pojedinih autora, kao što smo videli, koji su odgovornost za pribegavanje nasilju pripisivali ekstremnim militantnim frakcijama unutar same organizacije, pri tom negirajući u potpunosti ili umanjujući stepen individualne odgovornosti lidera organizacije u konkretnim slučajevima terorizma.

Naravno postoje i sasvim opravdani razlozi za kritički odnos prema pojedinim stavovima unutar akademske zajednice i posebno van nje, u okviru državnih administracija nekih zemalja čiji predstavnici u poslednje vreme rukovodeći se bilo strateškim i državnim, bilo dnevno-političkim razlozima, precenjuju značaj i ulogu Muslimanske braće u današnjoj eskalaciji islamizma i terorizma islamističkog tipa širom sveta.³³

U odmeravanju tog značaja neophodno je svaki akt terorizma ovog tipa analizirati pojedinačno i izdvojeno od ostalih islamističkih pojava i njihovih ideloških nanosa a onda konkretno ispitivati i njegovu eventualnu povezanost s organizacijom MB. Prethodno je nužno u okviru akademske i bezbednosne zajednice uspostaviti konsenzus oko

³¹ Kostić, I. E., *Hasan al-Bana i pokret Muslimanske braće*.

³² Barbara Zolner, autorka studije o ideologiji Muslimanske braće u periodu dok se na čelu organizacije nalazio al-Hudejbi, iznosi kritiku na račun akademske zajednice čiji su pojedini predstavnici poredili ovu organizaciju sa fundamentalističkim terorističkim organizacijama poput al-Kaide. Isto.

³³ Period razvoja organizacije od 2011. g. i tzv. Arapskog proleća pa do danas, kao i odnosi pojedinih zemalja prema Muslimanskoj braći danas, biće izloženi u posebnoj radu.

minimuma opšteprihvaćenih standarda i kriterijuma od značaja za ovu analizu. Ukoliko ovaj konsenzus bude počivao na bazičnoj ljudskoj potrebi traganja za istinom, teorijski i praktični rezultati sigurno neće izostati.

6. Literatura

a) Knjige

- Божовић, Р., *Пут ислама: поглед у исламско-арапску културу*, Службени гласник, Београд, 2015.
- Božović, R./Kostić, I.E./Teodosijević, M. *Progonjeni islam*, Utopija, Beograd, 2013
- Espozito, Dž. L. *Oksfordska istorija islama*, Clio, Beograd, 2002.
- Hoveyda, F., *"The Broken Crescent: The Threat of Militant Islamic Fundamentalism"*, Praeger Publishers (2002).
- Кампанини, М., *Историја Средњег истока:(1798-2006)*, Clio, Београд, 2011.
- Lia, B., *"The Society of the Muslim Brothers in Egypt: The Rise of an Islamic Mass Movement 1928-1942"*, Ithaca Press, Oslo, 2010.
- Meijer, R., *The Muslim Brotherhood and the Political: an Exercise in Ambiguity*. Columbia University Press 2012.
- Mitchell, R.P., *The Society of the Muslim Brothers*, Oxford University Press, New York, 1993.
- Pargeter, A., "The Muslim Brotherhood: The Burden of Tradition", Saqi Books, 2011.
- Reda, A. A. *The Muslim Brotherhood in Power: Ideology and Governance in Post-Arab Spring Egypt*, Department of Near and Middle Eastern Civilizations University of Toronto, 2014.
- Smailagić, N., *Leksikon Islama*, Sarajevo : Svjetlost, 1990.

b) Članci

- Гуль, И., *Транснациональные исламистские сети*. Избранные статьи из номеров 880–881, декабрь 2010 г.– март 2011 г. Международный журнал Красного Креста.
- Hassan al-Banna, *The Way of Jihad*. Militant Islam Monitor. org.
- Kostić, I. E., *Hasan al-Bana i pokret Muslimanske braće*. www.centarkom.rs
- Özdemir, A. J., *From Hasan al-Banna to Mohammad Morsi; The Political Experience of Muslim Brotherhood in Egypt*, Middle East Technical Univesity (ODTU), Ankara, 2013.
- Paison, M., *The History of the Muslim Brotherhood: The Political, Social and Economic Transformation of the Arab Republic of Egypt*. Dostupno na: <http://tiglarchives.org.s3.amazonaws.com/sites/default/files/resources/nimep/v4/The%20History%20of%20the%20Muslim%20Brotherhood.pdf>.
www.investigativeproject.org/documents/misc/135.pdf.

THE MUSLIM BROTHERHOOD: NEW TERRORIST FRET?

ABSTRACT: This paper attempts to answer the question of whether the Muslim Brotherhood is a terrorist organization or not. In order to do this, the paper gives an overview of the history of this organization, its ideology and organizational structure. In the section related to the historical context of the development of the Muslim Brotherhood, we will give an overview of the crucial events that have permanently marked this organization as a driving force behind the Islamic resurgence, not only in the collective consciousness of Egyptian people, but throughout the Arab-Islamic countries. This research will also examine the ideological matrix and the influence the Muslim Brotherhood has had on the emergence of Islamic political activism and contemporary Islamist terrorist organizations in the Middle East and across the Islamic world. The chapter entitled 'The Organizational Structure' will focus on the militant branch of the Muslim Brotherhood - the Secret Service (Nizam al-Khass). Admittedly, this research cannot provide a final and complete answer to the above question. Instead, it will attempt to point at the possible course of reflection within the existing efforts of academia and the security community, with the view to gain a more objective and comprehensive understanding of this organization and its present impact on contemporary social trends in the Islamic world.

KEYWORDS: *the Muslim Brotherhood, a terrorist organization, ideology, the Islamic resurgence.*

**Ispravka: Kulturološki elementi u prevodu: suočavanje sa drugima
(vol. 6, br. 2, p. 108, 2016)**

Autor: Predrag Novakov

Rad objavljen u broju 2 za 2016. Godinu odnosio se na kulturološke aspekte u prevođenju. Isti rad prethodno je objavljen u Zborniku radova IV Međunarodnog naučnog skupa „Multikulturalnost i savremeno društvo“. Ispravka se objavljuje s obzirom da je uredništvo nenamernom greškom prešampalo rad u želji da objavljeni rad izuzetne vrednosti, uglednog profesora, učini dostupnim široj naučnoj zajednici. Ovom prilikom izvinjavamo se autoru zbog neprijatnosti koje su nastale nenamernom administrativnom greškom redakcije.

POZIV I UPUTSTVO AUTORIMA

Pozivamo sve zainteresovane autore da pošalju radove iz oblasti društvenih istraživanja ukoliko isti ranije nisu objavljivani u drugim časopisima. Rok za prijem kompletnih radova za prvi broj je **01. april** a za drugi broj je **01. oktobar**.

Naučni radovi koji će biti objavljivani u časopisu CIVITAS ograničeni su obimom od 10.000 do 20.000 karaktera. Radovi treba da se pišu u fontu Times New Roman, veličine slova 12 pt i sa proredom 1,5.

Tekst rada mora biti predat kao Word dokument (.doc).

Radovi moraju biti napisani na **srpskom ili engleskom** jeziku, sa rezimeima, ključnim reči- ma i naslovom na **srpskom i engleskom jeziku**. Ukoliko radove dostavljaju strani autori dostavlja se samo rezime na engleskom jeziku.

Autori bi trebalo da predaju svoje radove elektronski, putem internet stranice časopisa - <http://www.civitas.rs>. U prijavi rada, uz sam rad, neophodno je dostaviti Izjavu o originalnosti rada.

Objava radova je besplatna.

Jedan autor može objaviti samo jedan rad godišnje u časopisu. Objava rada uslovljena je dobijanjem dve pozitivne anonimne recenzije i preporuke recenzenata za štampu.

Autori će dobiti besplatan primerak broja časopisa u kom je njihov rad štampan.

Redakcija časopisa zadržava pravo da članak prilagodi jedinstvenim standardima uređivanja i pravopisnim pravilima srpskog i engleskog jezika.

FORMAT I STIL RADA

Svi radovi koji se šalju započinju navođenjem (u gornjem levom uglu) **imena i prezimena autora** fontom Times New Roman 12 pt, a u fusnoti označenoj zvezdicama za svakog autora navodi se titula, naziv ustanove u kojoj je autor zaposlen, adresa i kontakt podaci fontom Times New Roman 10 pt.

Naslov rada piše se na sredini, velikim slovima i podebljano (font Times New Roman 14 pt).

Pre samog teksta piše se kratki **rezime** obima do 8 redova i **pet ključnih reči** (u preredu *sin- gle* i fontu 10).

Podnaslovi se pišu na levoj strani, malim slovima i podebljano i moraju biti numerisani arapskim brojevima (1., 1.1., 1.2., 1.2.1. itd.). Paragrafi 1., 2. itd. odvajaju se od prethodnog paragrafa jednim praznim redom, a paragrafi 1.1., 1.2. itd. razmakom od 6 pt.

Tekst se piše fontom Times New Roman 12 pt i trebalo bi da sadrži cilj rada, korišćene metode, rezultate istraživanja i zaključke. Na kraju teksta, posle zaključka navodi se **literatura**.

Posle navođenja literature, pišu se **naslov rada, rezime i ključne reči** na engleskom jeziku ukoliko je rad na srpskom ili srpskom jeziku ukoliko je rad na engleskom. Naslov rada piše se velikim slovom, podebljano, fontom Times New Roman 14 pt a rezime i ključne reči pišu se fontom Times New Roman 10 pt.

Ukoliko rad sadrži fusnote (napomene uz tekst koje ga dodatno pojašnjavaju), one se pišu u preredu *single* i fontu 10. U fusnotama se *ne navodi* literatura, nego se ona, sledstveno *APA stilu*, navodi kao integralni deo osnovnog teksta.

CITIRANJE I POZIVANJE NA LITERATURU PREMA APA STILU CITIRANJE U TEKSTU

LITERATURA

Citiranje unutar teksta

- Kod APA stila izvor, koji se koristi, navodi se unutar teksta, tako što se elementi (autor, godina izdanja, broj strane na kojoj se nalazi deo koji se citira) navode u zagradama i odvajaju zarezom. Citirani izvori se navode na kraju rečenice neposredno pre tačke.

- Na **referensnoj strani** se nalaze puni podaci o izvorima koji su korišćeni u tekstu.

Pravilo: Jedan autor

- a. Kada se u rečenici pominje autor i navode njegove reči, onda se posle imena autora navodi godinu izdanja citiranog rada u zagradi, a na kraju rečenice potrebno je staviti broj strane na kojoj se nalazi rečenica u tekstu iz koga se navodi:

primer:

Poričući kao osnovni aspekt sopstvene seksualnosti i identiteta muškog, on se, prema rečima Volfenštajnovce (1974), „okrenuo od stvarnosti koja se pokazala tako nepodnošljivo razočaravajuća“ (str. 9).

- b. Kada se autor ne pominje u rečenici onda njegovo prezime, godinu izdanja rada i broj strane u radu stavljamo u zagrade i na kraj rečenice. Ako je citat nastao **parafraziranjem** ili **rezi-
miranjem** onda podatak o broju strane nije neophodan.

primer:

Produktivan stvaralački nivo gubi svojstva umetničke komunikacije, a dobija svojstva magijskog ili vraćanja (Kris, 1953).

- c. Ako citat koji se navodi u tekstu sadrži više od 40 reči ne koriste se znaci navoda, nego se citat piše u posebnom bloku.

primer:

Vigotski (1996) značenje izraza „socijalno“ takođe određuje svojstveno sebi:

Reč socijalno primenjena na naš predmet je od velikog značaja. Pre svega, u najširem značenju ona označuje da je sve kulturno-socijalno. Kultura i jeste produkt socijalnog života i društvene delatnosti čoveka i zato nas već samo postavljanje problema kulturnog razvoja ponašanja neposredno uvodi u socijalni plan razvoja. Dalje, moglo bi se ukazati na to da je znak koji se nalazi van organizma, kao i oruđe, odvojen od ličnosti i u stvari služi kao društveni organ ili socijalno sredstvo (str. 114).

Pravilo: Rad sa dva autora

Između prezimena autora se ubacuje znak &:

primer:

Tomas i Česova (1984) definišu temperament kao „kategorički termin bez ikakvih implikacija u odnosu na etiologiju“ (str. 4).

Temperament se definiše i kao „kategorički termin bez ikakvih implikacija u odnosu na etiologiju“ (Thomas & Chess, 1984, str. 4).

Pravilo: Rad sa 3-5 autora

Prilikom prvog navođenja takvog izvora navesti sve autore:

primer:

(Rokai, Đere, Pal, & Kasaš, 2002)

Kod kasnijih navođenja ovog izvora navesti samo prvog autora i dodati „i dr.“ ako je knjiga pisana na srpskom, ili „et al.“, ako je knjiga pisana na stranom jeziku.

primer:

(Rokai i dr., 1982)

Pravilo: Rad sa 6 i više autora

Pri prvom i svakom daljem navođenju navesti samo prvog autora i dodati „i dr.“ ako je knjiga pisana na srpskom, ili ”et al.“, ako je knjiga pisana na stranom jeziku:

primer:

(Nikolić i dr., 2010)

Pravilo: Radovi udruženja, korporacija ili drugih organizacija

Kada je autor rada neka organizacija onda njen naziv treba staviti u zagrade kao autora tog dela. Ako organizacija ima poznat skraćeni naziv, tada se taj skraćeni naziv piše u uglastim zagrada, posle punog naziva, u prvom navođenju; svako sledeće navođenje obeležava se ovim skraćenim nazivom.

primer:

prvo navođenje:

(Srpska akademija nauka i umetnosti [SANU], 1998)

kasnija navođenja:

(SANU, 1998)

Pravilo: Nepaginirani izvori

Kada se citira izvor koji ne prikazuje broj strana (kao što su elektronski izvori) koristi se broj paragrafa ili naslov odeljka i broj paragrafa u tom odeljku:

primer:

(Bogdanović, 2000, para. 5)

(Johnson, 2000, Conclusion section, para. 1)

Pravilo: Autori sa istim prezimenom

Kod autora sa istim prezimenom koriste se inicijali imena kako bi se izbegla konfuzija.

primer:

Istraživanje koje je sproveo N. Jovanović (2002) dovelo je do ...

Pravilo: Više referenci od istog autora

Ako postoje dve ili više referenci od istog autora iz iste godine onda se posle podatka o godi- ni dodaju slovne oznake „a“, „b“, itd.

primer:

(Torma, 2000a) (Torma, 2000b)

Pravilo: Dva ili više radova u jednom citatu

Kada se navode dva ili više radova, onda se u zagradi navode autori originalnih radova po redu objavljivanja i oni se razdvajaju tačkom-zapetom:

primer:

Interesantno je da drugi autori, opet, relativizmu suprotstavljaju realizam, naročito jedan nje- gov vid posebno popularan u epistemologiji - konvergentni realizam (Sindelić, 1988; Kirk, 1999).

Format APA stila

- Ovde su prikazani primeri korišćenja APA stila za citiranje u raznim oblicima pojavljivanja (knjiga, članak u časopisu, zbornik, ...). Prikazani su osnovni primeri i ne odgo- varaju svakoj mogućoj situaciji.

Knjige (štampani izvori)

- Knjiga sa jednim autorom

Prezime autora, inicijal(i) imena (godina izdanja). *Naslov dela*. Mesto izdanja: naziv izdavača.

primer:

Lukić, R. (2010). *Revizija u bankama*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.

-Knjiga sa više izdanja (ne navodi se ako ima samo jedno izdanje)

Prezime autora, inicijal(i) imena (godina izdanja). *Naslov dela* (br. izdanja). Mesto izdanja: naziv izdavača.

primer:

Lukić, R. (2010). *Revizija u bankama* (4. izd.). Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.

- Knjiga sa više autora

Kada postoji više autora, svi se navode, s tim što se pre poslednjeg prezimena dodaje ampersand (&). Ako postoji više od sedam autora, navodi se prvih šest, zatim se pišu tri tačke, i na kraju podaci o poslednjem autoru.

Prezime autora, inicijal(i) imena, & prezime, inicijal(i) (godina izdanja). *Naslov dela*. Mesto izdanja: naziv izdavača.

primer:

dva autora:

Dorđević, S., & Mitić, M. (2000). *Diplomatsko i konzularno pravo*. Beograd: Službeni list SRJ.

četiri autora:

Rokai, P., Đere, Z., Pal, T., & Kasaš, A. (2002). *Istorija Mađara*. Beograd: Clio.

-Knjiga, prevod dela

Prezime autora, inicijal(i) imena (godina izdanja). *Naslov dela*. (Inicijal(i) imena prezime, prev.). Mesto izdanja: naziv izdavača.

primer:

Spic, E. H. (2011). *Umetnost i psiha: studija o psihoanalizi i esteticici*. (A. Nikšić, prev.). Beograd: Clio.

-Knjiga sa urednikom ili priređivačem, zbornik radova

Ako je knjiga zbornik radova sa nekog naučnog skupa ili na neku odgovarajuću temu, kao autora navodi se priređivač tog dela i uz njegovo prezime i inicijal imena u zagradi se dodaje „ured.“ ako je urednik, ili „prir.“ ako je priređivač, ili pak „Ed.“ kao editor ako je knjiga pisana na stranom jeziku.

Prezime autora, inicijal(i) imena (Ed.) (godina izdanja). *Naslov dela*. (Inicijal(i) imena prezime, prev.). Mesto izdanja: naziv izdavača.

primer:

Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000-2006: država, društvo, privreda*. Beograd: Institut za evropske studije.

Članci u časopisima

-Članak iz zbornika

Prezime autora, inicijal(i) imena (godina izdanja). Naslov odeljka ili članka. U: Inicijal(i) imena Prezime, (priredio), *Naslov dela* (str. broj strana). Mesto izdanja: naziv izdavača.

primer:

Radović, Z. (2007). Donošenje ustava. U: Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000-2006: država, društvo, privreda* (str. 27-38). Beograd: Institut za evropske studije.

-Članak iz naučnog časopisa

Prezime autora, inicijal(i) imena (godina izdanja). Naslov članka. *Naslov dela*, godište, opseg strana.

primer:

Đurić, S. (2010). Kontrola kvaliteta kvalitativnih istraživanja. *Sociološki pregled*, 44, 485- 502.

-Članak iz magazina

Članak iz magazina ima isti format kao kad se opisuje članak iz naučnog časopisa samo što se dodaje podatak o mesecu (ako izlazi mesečno), i podatak o danu (ako izlazi nedeljno).

primer:

Bubnjević, S. (2009, decembar). Skriveni keltski tragovi. *National Geographic Srbija*, 38, 110-117.

-Članak iz novina

Za prikaz ovih izvora treba dodati podatak o godini, mesecu i danu za dnevne i nedeljne no- vine. Takođe, koristiti „str.” (ili ”p.“ ako su novine na stranom jeziku) kod broja strana.

primer:

Mišić, M. (1. feb. 2012). Ju-Es stil smanjio gubitke. *Politika*, str. 11.

A ako se ne spominje autor članka:

primer:

Straževica gotova za dva meseca. (1. feb. 2012). *Politika*, str. 10.

Onlajn izvori

- Napomena:

Prema šestom izdanju uputstva za APA, kad god je moguće, treba upisivati DOI broj. DOI broj se upisuje na kraju opisa bez tačke.

- Ako DOI nije dostupan koristiti URL, ali ne treba upisivati datum pristupa sajtu, osim kod sajtova koji će se najverovatnije vremenom menjati (npr. wiki).

-Članak iz onlajn naučnog časopisa

primer:

Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. doi:10.1186/1745-6150-1-5

Ako članak nema DOI broj možemo iskoristiti URL adresu:

primer:

Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. Preuzeto sa <http://www.biology-direct.com/content/1/1/5>

- E-knjige

Pri citiranju knjiga ili poglavlja iz knjiga koja su jedino dostupna onlajn umesto podatka o mestu izdavanja i izdavaču staviti podatak o elektronskom izvoru iz kog se preuzima:

primer:

Milone, E. F. & Wilson, W. J. F. (2008). *Solar system astrophysics: background science and the inner solar system* [SpringerLink version]. doi: 10.1007/978-0-387-73155-1

- Veb sajt

Podatak o godini se odnosi na datum kreiranja, datum kopiranja, ili datum poslednje promene.

Veb sajt kome se zna autor:

primer:

Kraizer, S. (2005). *Safe child*. Preuzeto 29. februara 2008, sa <http://www.safechild.org/>

Veb sajt kome se autor ne zna:

primer:

Penn State Myths. (2006). Preuzeto 6. decembra 2011, sa <http://www.psu.edu/ur/about/myths.html>

Veb sajt gde je autor korporacija ili organizacija:

primer:

Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA). (15. februar 2008).

Stop underage drinking. Preuzeto 29. februara 2008, sa <http://www.stopalcoholabuse.gov>

Strana unutar veb strane:

primer:

Global warming solutions. (2007, May 21). U: *Union of Concerned Scientists*. Preuzeto 29. februara 2008, sa http://www.ucsusa.org/global_warming/solutions

-Blog i wiki

Napomena: Viki (wiki) su strane koje svako može da uređuje i menja. Informacije koje nala- zimo na ovakvim sajtovima ne moraju biti pisane od strane eksperata.

blog:

primer:

Jeremiah, D. (2007, September 29). The right mindset for success in business and personal life [Web log message]. Preuzeto sa <http://www.myrockcrawler.com>

wiki:

primer:

Happiness. (n.d.). U: Psychwiki. Preuzeto 7. decembra 2009 sa <http://www.psychwiki.com/wiki/Happiness>

-Video post (YouTube, Vimeo, ...)

Za podatak o autoru se uzima prezime i ime autora (ako postoji taj podatak) ili ime koje je autor uzео kao svoj alijas (obično se nalazi pored podatka „uploaded by“ ili „from“):

primer:

Triplexity. (1. avgust 2009). Viruses as bionanotechnology (how a virus works) [video]. Preuzeto sa <http://www.youtube.com/watch?v=M-BIZI4s5NiE>

Referensna strana

- Svi izvori koji su navedeni u toku teksta navode se na kraju rada u odeljku pod naslovom

„Literatura“, ili „Korišćeni izvori“. Ako postoje neki dodatni izvori koji nisu citirani u sa- mom radu, ali su poslužili pri pisanju rada, ili mogu da posluže za dalje izučavanje date teme, mogu biti navedeni u odeljku sa naslovom „Bibliografija“ ili „Dodatna literatura“.

Izgled i redosled

APA stil nalaže da naslovi sa referensne strane budu poređani tako da prva linija svakog unosa stoji do leve margine, a ostale linije da budu uvučene. Ova lista bi trebalo da ima dvostruki prored.

Reference treba da budu poređane po alfabetskom redosledu. Naslovi na stranim jezicima koji počinju sa određenim ili neodređenim članovima („a“, „the“, „Die“, ...) se ređaju kao da član ne postoji. Isto tako, ako neki naslov počinje brojem naslov piše se slovima.

- Izgled referensne strane: Literatura:

Bubnjević, S. (2009, decembar). Skriveni keltski tragovi. *National Geographic Srbija*, 38, 110- 117.

Đorđević, S., & Mitić, M. (2000). *Diplomatsko i konzularno pravo*. Beograd: Službeni list SRJ.

- Đurić, S. (2010). Kontrola kvaliteta kvalitativnih istraživanja. *Sociološki pregled*, 44, 485-502.
- Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000-2006: država, društvo, privreda*. Beograd: Institut za evropske studije.
- Global warming solutions. (2007, May 21). U: *Union of Concerned Scientists*. Preuzeto 29. februara 2008, sa http://www.ucsusa.org/global_warming/solutions
- Happiness. (n.d.). U: Psychwiki. Preuzeto 7. decembra 2009 sa <http://www.psychwiki.com/wiki/Happiness>
- Jeremiah, D. (2007, September 29). The right mindset for success in business and personal life [Web log message]. Preuzeto sa <http://www.myrockcrawler.com>
- Kraizer, S. (2005). *Safe child*. Preuzeto 29. februara 2008, sa <http://www.safechild.org/>
- Lukić, R. (2010). *Revizija u bankama*. Beograd : Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.
- Milone, E. F. & Wilson, W. J. F. (2008). *Solar system astrophysics: background science and the inner solar system* [SpringerLink version]. doi: 10.1007/978-0-387-73155-1
- Mišić, M. (2012, februar 1). Ju-Es stil smanjio gubitke. *Politika*, str. 11.
- Radović, Z. (2007). Donošenje ustava. U: Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000-2006: država, društvo, privreda* (str. 27-38). Beograd: Institut za evropske studije.
- Рокаи, П., Ђере З., Пал Т., & Касаш А. (2002). *Историја Мађара*. Beograd: Clio.
- Penn State Myths*. (2006). Preuzeto 6. decembra 2011, sa <http://www.psu.edu/ur/about/myths.html>
- Spic, E. H. (2011). *Umetnost i psiha: studija o psihoanalizi i estetici*. (A. Nikšić, prev.). Beograd: Clio.
- Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. doi:10.1186/1745-6150-1-5
- Straževica gotova za dva meseca. (2012, februar 1). *Politika*, str. 10.
- Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA). (15. februar 2008).

Stop underage drinking. Preuzeto 29. februara 2008, sa <http://www.stopalcoholabuse.gov> Triplexity. (1. avgust 2009). Viruses as bionano-technology (how a virus works) [video]. Preuzet sa <http://www.youtube.com/watch?v=MBIZI4s5NiE>

INVITATION AND INSTRUCTIONS TO AUTHORS

We invite all interested authors to submit their papers related to areas of research in social sciences, provided that the same paper has never been published before in other journals. The time limit set for receiving the completed paper for the first issue is **April 1**, and for the second is **October 1**.

The papers to be published in the journal CIVITAS are limited in length from 10.000 to 20.000 characters written in Times New Roman (font) 12 pts., double spaced.

The text should be submitted as Word document (.doc).

The papers should be written in **English** or **Serbian**, with abstracts, key words and title both in **English** and **Serbian**. In case the paper is submitted by a foreign author only an abstract in English should be added.

The authors should submit their papers in electronic form via the internet page of the journal <http://www.civitas.rs>. When submitting, it is necessary to attach the Statement concerning originality of the work.

The publishing of the work is free of charge.

An author can publish only one paper per annum in the journal. Two positive reviews by anonymous reviewers and their references for publishing are required for the paper to be published.

The author will receive a copy of the journal in which his/her paper is published.

The editorial board of the journal reserves the right to adapt the text to unifying editing standards as well as accepted conventions of usage and orthography in the English and Serbian language.

FORM AND STYLE

All the papers submitted should begin by stating (in the left upper corner) **the last name and the first name** of the author in Times New Roman 12 pts. In the footnote introduced by an asterisk for every author his/her degree, institution where he/she works and address and contact data should be given in Times New Roman 10 pts.

The title of the paper in capital (upper-case) letters, in bold, should be written in the middle (Times New Roman 14 pts.)

Before the main body of the text a short **abstract** (summary) in length up to 8 lines should be given with **five key words** single spaced in font 10 pts.

The subtitles should be written to the left on the page in lower-case letters and must be marked with numbers (e.g. 1., 1.1, 1.2, 1.2.1). The paragraphs (1., 2. etc.) are separated from the preceding ones by a blank space, and the paragraphs (1.1, 1.2 etc) by a 6 pts space.

The text is to be written in Time New Roman 12 pts and should contain the aim of the work, methods applied, the results obtained and the conclusions. At the end after the conclusion **references** should be listed.

After the references list, **the title of the paper, a summary and key words** should be written in English, if the text is in Serbian, or in Serbian, if the text is in English. The title is in bold upper-case letters, Times New Roman 14 pts, the summary and key words in Times New Roman 10 pts.

In case the paper contains footnotes (elucidating remarks added to the text), these should be written single spaced in 10 pts font. The footnote *does not contain* the citation of sources, since in accordance with the *APA style* they are integral part of the text.

QUOTING AND REFERRING TO LITERATURE APA STYLE CITATIONS IN THE TEXT

According to APA style quoting is considered to be integral part of the text; the source is given in brackets containing the elements (the name of the author, year of publication and page number) separated by comma. The source is quoted at the end of the sentence in front of the period.

At the end of the text a **reference list** is given with the documentation regarding all the sources used, in alphabetical order by the author's last name.

RULE: **Single author**

- a. If in a sentence one author is mentioned and his/her words are quoted, then the year of the publication is given in brackets and the page number after the sentence(s) quoted. (the sentence(s) is separated by quotation marks).

EXAMPLE:

Kripke (1972) makes a similar comment:” ‘Possible worlds’ are *stipulated*, not *discovered* by powerful telescopes” (p.267).

- b. If in the sentence the author's name is not mentioned, then his/her surname together with the year of publication and page number is given in brackets at the end of the sentence. If the source is **paraphrased** or **summarized**, then it is not necessary to add the page number.

EXAMPLE

The internal structure is taken to be part not of the content of sentences but of the way in which such content is represented (Stalnaker,1984)

- c. If the quotation contains more than 40 words, quotation marks are not used, but written as a separate paragraph.

EXAMPLE:

David Lewis in (1973) offers a vivid characterization of possible worlds in the following often quoted paragraph:

It is uncontroversially true that things might have been otherwise than they are. I believe, and so do you, that things could have been different in countless ways. But what does this mean? Ordinary language permits the paraphrase: there are many ways things could have been besides the way they actually are. On the face of it, this sentence is an existential quantification. It says that there exist many entities of certain description, to wit, “ways things could have been”. I believe permissible paraphrases of what I believe; taking the paraphrase at its face value, I therefore believe in the existence of entities which might be called “ways things could have been”. I prefer to call them “possible worlds”.

RULE: Two authors

If the source quoted is in brackets insert the sign& between the names of authors. **EXAMPLE:**

Heim and Kratzer (1998) explain the notion ‘type driven interpretation’ as follows: “it’s the semantic types of the daughter nodes that determine the procedure for calculating the meaning of the mother node” (p.44).

The notion of type driven interpretation may be explained as follows: “it’s the semantic types of the daughter nodes that determine the procedure for calculating the meaning of the mother node” (Heim & Kratzer, 1998, p.44)

RULE: 3-5 authors

When quoted for the first time the names of all the authors should be mentioned e.g. (Gazdar, Klein, Pullum & Sag, 1985)

Later it is sufficient to mention the name of the first one adding “et al.” if the book is in English or “i dr.” if the book is written in Serbian.

e.g. (Gazdar et al.,1985) (RULE: **6 or more authors**)

It is sufficient to mention only the first author’s name with “i dr.” or “et al.” added in any occurrence of the quotation.

EXAMPLE:

(Nikolić i dr., 2010)

RULE: Works by associations, corporations or other organizations

If the author of the work is some organization, then the name of the organization should be mentioned in brackets as the author of the work. If the organization has a well known acronym, then the acronym should be put in square brackets, after the full name of the organization in its first occurrence, after that only the acronym is used.(p.84)

EXAMPLE:

First occurrence:

(Srpska akademija nauka i umetnosti [SANU], 1998)

Thereafter: (SANU, 1998)

RULE: Sources without page numbers

When sources without pagination (e.g. some electronic sources) are quoted the number of paragraph is used or the subtitle of the section and the number of paragraph in that section:

EXAMPLE:

(Bogdanovic, 2000, para. 5)

(Johnson, 2000, Concluding section, para. 1) **RULE: Authors with the same surname**

If there are two authors having the same surname, then the initial of the given name is used to avoid confusion.

EXAMPLE:

The investigation carried out by N. Jovanovic (2002) showed....

RULE: More than one work by the same author

When more than one work by the same author published in the same year is quoted, letters “a” and “b” should be inserted after the year of publication.

EXAMPLE:

Hall, S. L. (1980a). *Attention deficit disorder*. Denver: Bald Mountain Press
Hall, S. L. (1980b). *Taming your adolescent*. Detroit: Morrison Books

RULE: Two or more works in the same quotation

When two or more works by different authors are quoted in the same sentence, then the names of authors should be given in chronological order of publishing their works separated by a semicolon.

EXAMPLE:

It is interesting that other authors, again, oppose realism to relativism, especially one aspect of it that is especially popular in epistemology – convergent realism (Sindelić, 1988; Kirk, 1999).

REFERENCES APA STYLE

Here we are giving examples of entries APA style for different form of publications (books, articles in journals, collections etc.) We are giving samples which may not be suitable for every situation.

BOOKS (PRINTED SOURCES)

Books by one author

The author's last name, initial(s), year of publication (in parentheses), the title of the book (italicized); place of publication, the name of the publisher

EXAMPLE:

Gould, S. J.(1985). *The flamingo's smile*. New York: W.W. Norton

BOOKS HAVING MORE THAN ONE EDITION (In case there is one edition this is omitted)

The author's last name, initial(s), year of publication (in parentheses), the title of the book (italicized, the number of edition)

EXAMPLE:

Haegeman, L. (1994). *Introduction to Government and Binding Theory* (2.ed.) Oxford: Blackwell..

BOOKS BY MORE THAN ONE AUTHOR

If there are more authors to the book, each name should be mentioned; in front of the last one an ampersand (&) should be inserted. If there are more than seven authors, the names of six should be written down, then three periods and after that the data concerning the last author.

The author's last name, initial(s) & the (second) author's last name, initial(s), year of publication (in parentheses), The title of the book (italicized); place of publication, publisher.

EXAMPLE:

Forst, M.L., & Blomquist, M. (1991). *Missing children: Rhetoric and Reality*. New York: Lexington Books

A book by four authors

EXAMPLE:

Gazdar, G., Klein, E., Pullum, G., & Sag, I. (1985). *Generalized Phrase Structure Grammar*. Oxford: Blackwell

A book, translated

The author's last name, initial(s), year of publication (in parentheses), the title of the book (italicized), initial(s) and the last name of the translator (in parentheses)

EXAMPLE:

Wittgenstein, L.(1961). *Tractatus Logico-Philosophicus*. (D.F. Pears and B.F. McGuinness transl.).London: Routledge & Kegan Paul

Books with an editor, collections, anthologies

If the book is a collection of works from some conference or an anthology concerning some subject, the editor's name of the collection is given adding (Ed.), in parentheses after the name, if the book is in English or in some other foreign language; (ured.) or (prir.) if the book is in Serbian.

The author's last name, initial(s), (Ed.), the year of publication (in parentheses), the title of the book (italicized), initial(s) and last name of the translator, the place of publication, publisher.

EXAMPLE:

Ostertag, G. (ed.) (1998). *Definite Descriptions*. Cambridge Mass.: MIT Press

ARTICLES IN JOURNALS

ARTICLES IN ANTHOLOGIES

The last name of the author, initial(s), year of publishing (in parentheses); the title of the article; IN: initial(s), the last name (Ed.), the title of the journal, anthology, volume etc.(italicized) page numbers (in parentheses); place of publishing; publisher.

EXAMPLE:

Freidin, R. (2001). Cyclicity and Minimalism. In: Epstein, S.D. and Hornstein, N., (eds.) (2001). *Working Minimalism* (pp. 95-127). Cambridge Mass.: MIT Press

Article from scientific journals

The last name of the author, initial(s), year of publishing (in parentheses), the title of the article, the name of the journal, volume number (italicized), page numbers.

EXAMPLE:

Kamp, H. (1971). Formal Properties of 'Now' *Theoria*, 37, 227-273.

Article from magazines and other periodicals

The description is the same as for an article from a scientific journal, except that a month is added if the publication is issued monthly or day if it is issued weekly.

EXAMPLE:

Langer, E.T. (1989, May). The mindset of Health. *Psychology Today*, 48, 1138-1241

Articles from newspapers

For the description of this type of source to the year and month, day should be added for daily and weekly newspapers, and p. in case of foreign language newspapers or str. For Serbian ones is to be used for page number.

EXAMPLE:

Noble, K. B. (1986, September 1). For ex-Hormel workers, no forgive and forget. *The New York Times*, p.A5

ELECTRONIC SOURCES

NOTE

According to the sixth edition of APA guidelines, whenever possible a DOI number should be written at the end of description without a period at the end.

If the DOI number is not available use URL, but without the date of access, except if it is likely that content of the site will change (e.g. wiki)

Article from on-line scientific journal

EXAMPLE:

Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. doi:10.1186/1745-6150-1-5

If DOI number is not available use ORL address.

EXAMPLE;

Stankov, S.(2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. from <http://www.biology-direct.com/content/1/1/5>

E-books

When books or chapters of books are quoted from books available only on-line instead of the data about place of publishing and publisher the data about the electronic source from which the text is taken should be given.

EXAMPLE:

Milone, E.F. & Wilson, W.J.F. (2008). *Solar system astrophysics: background science and the inner solar system* [SpringerLink version].
Doi: 10.1007/978-0-387-73155-1

Web-site

The datum about the year refers to the date of creating, the date of copyright or to the date of the last change.

Web site with the author known

EXAMPLE:

Kraizer, S.(2005). *Safe child*. Retrieved February, 29, 2008 from <http://www.safechild.org/>

Web-site with unknown author

EXAMPLE:

Penn State Myths.(2006). Retrieved December 6, 2011, from <http://www.psu.edu/ur/about/myths.html>

Web-site whose author is a corporation or organization

EXAMPLE:

Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA). (February 15, 2008). *Stop underage drinking*. Retrieved February 29, 2008, from <http://www.Stopalcoholabuse.gov>

Page within web-page

EXAMPLE:

Global warming solutions. (2007, May 21) IN: *Union of Concerned Scientist*. Retrived February 29, 2008 from http://www.ucsusa.org/global_warming/solutions

Blog and wiki

Note:Wiki are pages which anybody can change and edit. Information got from such sites are not necessarily written by experts.

Blog

EXAMPLE:

Jeremiah,D. (2007, September 29). The right mindset for success in business and personal life [Web log message]. Retrieved from <http://www.myrockcrawler.com>

Wiki

EXAMPLE:

Happiness. (n.d.). IN: Psychwiki. Retrieved December 7, 2009 from <http://www.psychwiki.com/wiki/Happiness>

Video post (YouTube,Vimeo,...)

Concerning the author, his/her name and last name or the alias is taken, if there is such data (it can usually be found next to “uploaded by” or “from” phrases)

EXAMPLE:

Triplexity.(August 1,2009)> Viruses as bionanotechnology (how a virus works) [video]. Retrieved from <http://www.youtube.com/watch?v=MBIZI4s5NiE>

REFERENCE LIST

All the sources cited in the text must be listed at the end of the work and labeled "References". If there are additional sources that have not been quoted directly in the work, but were useful for composing it, or may be useful for further investigation of the subject, these may be listed under the label "Bibliography".

FORM AND ARRANGEMENT OF ENTRIES

According to the APA style, the entries should be arranged so that the first line of the entry is typed next to the left margin and the rest of the lines indented. The list should be double spaced.

The entries should be arranged in alphabetical order by the authors last names, or if there is more than one author by the last name of the first one. If there are more than one work by one author the order is chronological beginning with the earliest publication date. The titles in foreign languages which begin with an article ("a" "the" "die, der, das"etc.) are listed as if the article does not exist. If the title begins with a numerical, it should be written in letters.

THE FORM OF THE REFERENCE LIST

References

Frost M. L.& Blomquist, M (1991). *Missing children: Rhetoric and reality*. New York: Lexington Books

Gazdar, G., Klein, E., Pullum, G, & Sag, I (1985). *Generalized phrase structure grammar*.. Oxford: Blackwell

Global warming solutions. (2007, May 21). In: *Union of Concerned Scientists*.

Retrieved February 26, 2008, from http://www.ucsusa.org/global_warming/solutions

Gould, S. J (1985). *The flamingo's smile*. New York: W.W. Norton
Happiness. (n.d.) In: Psychwiki. Retrieved December 7, 2009 from
<http://psychwiki.com/wiki/Happiness>

Hall, S. L.(1980a). *Attention deficit disorder*. Denver: Bald Mountain Press
Hall, S. L.(1980b). *Taming your adolescent*. Detroit: Morrison Books

Heim, I & Kratzer,A. (1998). *Semantics in generative grammar* Oxford: Blackwell
Jeremiah, D. (September 29, 2007). The right mindset for success in business and personal life. [Web log message]. Retrieved from <http://www.myrockcrawler.com> etc.

NOTE: The purpose of documentation is to identify the source – a book or article – by the author's name and date of publication; however, there are exceptions to this rule, when this is not the most efficient method to achieve identification. First of all, there is a traditional way of quoting works of classical literature e.g. the *Metaphysics* of Aristotle is quoted by an abbreviation of its Latin name and the line of the Greek text: *Metaph.* 1038 a 25; Plato's *Phaedrus* as *Phdr.* 255E etc. The students of classics, of course, know this.

This way of sourcing is useful when different editions of the text or different translations are compared. The second example of traditional way of quoting is the Bible. Exceptions are, moreover, well known reference books such as *The Oxford English Dictionary*, referred to as *O.E.D.*, *The Greek- English Lexicon* by Liddell and Scott, revised by Henry Stuart Jones and R. McKenzie, often referred to as *LSJ* (this work contains the list of all Greek authors and their works and gives the traditional abbreviations used in quoting) and many others.

There are, moreover, standard editions of collected works e.g. the collected works of I. Kant is referred to as *A.A.* (= *Akademie Ausgabe*) or the more popular one as *Werkausgabe* (by W. Weischedel), thus *Werkausgabe* III, is the first part of *Kritik der Reinen Vernunft* (*Critique of Pure Reason*) and as is well known there are two editions of this work the first from 1781 and the second from 1787 usually referred to as A and B, when this work is quoted the page number of the volume is given together with the original pagination; thus *Werkausgabe* iii, 138 [B 135,136. These are but a few exceptions to APA style documentation, where the traditional way of sourcing is preferred to the modern one by renowned authors.

To the editor: if you find this unimportant or uninteresting or have some solutions to these exceptions, please ignore this note.

LISTA RECENZENATA

Prof. dr Aleksandar Vasić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Aleksandra Kostić, Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet.

Doc. dr Ana Sentov, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Bojana Dimitrijević, Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet.

Prof. dr Boris Kršev, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Božidar Jeličić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Cvetko Andreessi, Fakultet za turizam i ugostiteljstvo Ohrid, Univerzitet "Sv. Kliment Ohridski", Bitola, Ohrid, Makedonija.

Doc. dr Dorin Dramborean, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Dragan Mrkšić, Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka.

Prof. dr Dragomir Jovičić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Gregor Žvelc, Univerzitet u Ljubljani, Filozofski fakultet.

Doc. dr Jasmina Nedeljković, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Doc. dr Isidora Wattles, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Klime Poposki, Univerzitet „Sv. Kliment Ohridski“, Fakultet za turizam i ugostiteljstvo, Ohrid.

Prof. dr Ljubo Pejanović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Marijan Ćurković, Univerzitet u Zagrebu, Pravni fakultet i Univerzitet u Splitu, Pravni fakultet.

Prof. dr Milica Radović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Milan Daničić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Milan Živković, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Mirjana Franceško, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Miroslav Milosavljević, Pravni fakultet, Slobomir P Univerzitet, Bijeljina, Bosna i Hercegovina.

Prof. emeritus dr Milo Bošković, Pravni fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija.

Prof. dr Mo Mandić, Regent University, London, United Kingdom.

Prof. dr Momčilo Talijan, Fakultet za poslovni menadžment, Bar, Crna Gora.

Prof. dr Nada Savković, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Doc. dr Nikola Dobrić, Univerzitet Alpe Adria, Klagenfurt, Austrija.

Prof. dr Oliver Bačanović, Univerzitet u Skoplju, Fakultet bezbednosti.

Prof. dr Oliver Bakreski, Filozofski fakultet, Univerzitet u Skoplju, Skoplje, Makedonija.

Prof. dr Petar Teofilović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Radovan Pejanović, Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet.

Prof. dr Ruženka Šimonji-Černak, Univerzitet u Novom Sadu, Pedagoški fakultet u Somboru.

Prof. dr Sanja Đurđić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Doc. dr Slavica Čepon, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Ljubljani, Ljubljana, Slovenija.

Prof. dr Sonja Karikova, Pedagoški fakultet, Univerzitet Matej Bel, Banská Bystrica, Slovačka.

Prof. dr Tatjana Bijelić, Univerzitet u Banjaluci, Filološki fakultet.

Prof. dr Slobodan Jovanović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Slobodan Marković, CIELS – Visokoškolska ustanova akademskih studija, Padova, Italija.

Prof. dr Snežana Radukić, Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet.

Prof. dr Tatjana Glušac, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Veljko Đurić, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Vesna Gojković, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Vesna Petrović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Vesna Pilipović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Vidoje Vujić, Univerzitet u Rijeci, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu.

Prof. dr Vladimir Njegomir, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Vojin Pilipović, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Zdravko Skakavac, Univerzitet Union, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

Prof. dr Zoran Keković, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti.

Prof. dr Zoran Sušanj, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.

Prof. dr Željka Babić, Univerzitet u Banjaluci, Filološki fakultet.

LIST OF REFEREES

Prof. dr Aleksandar Vasić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Aleksandra Kostić, Faculty of Philosophy, University of Niš, Niš, Serbia.

Doc. dr Ana Sentov, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Bojana Dimitrijević, Faculty of Philosophy, University of Niš, Niš, Serbia.

Prof. dr Boris Kršev, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Božidar Jeličić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Cvetko Andreeski, Faculty of Tourism and Hospitality Management, “St. Kliment Ohridski” University, Bitola, Ohrid, Macedonia.

Doc. dr Dorin Dramborean, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Dragan Mrkšić, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Dragomir Jovičić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Gregor Žvelc, Faculty of Philosophy, University of Ljubljana, Ljubljana, Slovenia.

Doc. dr Jasmina Nedeljković, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Doc. dr Isidora Wattles, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Klime Poposki, Faculty of Tourism and Hospitality Management, “St. Kliment Ohridski” University, Bitola, Ohrid, Macedonia.

Prof. dr Ljubo Pejanović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Marijan Ćurković, Faculty of Law, University of Zagreb, and Faculty of Law, University of Split, Split, Croatia.

Prof. dr Milica Radović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Milan Daničić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Milan Živković, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Mirjana Franceško, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Miroslav Milosavljević, Faculty of Law, Slobomir P University, Bijeljina, Bosnia and Herzegovina.

Prof. emeritus dr Milo Bošković, Faculty of Law, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Mo Mandić, Regent University, London, United Kingdom.

Prof. dr Momčilo Talijan, Faculty of Business Management, Bar, Montenegro.

Prof. dr Nada Savković, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Doc. dr Nikola Dobrić, University Alpe Adria, Klagenfurt, Austria.

Prof. dr Oliver Bačanović, Faculty of Security, University of Skopje, Skopje, Macedonia.

Prof. dr Oliver Bakreski, Faculty of Philosophy, University of Skopje, Skopje, Macedonia.

Prof. dr Petar Teofilović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Radovan Pejanović, Faculty of Agriculture, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Ružena Šimonji Černak, Teacher Education Faculty in Sombor, University of Novi Sad, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Sanja Đurđić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Doc. dr Slavica Čepon, Faculty of Economics, University of Ljubljana, Ljubljana, Slovenia.

Prof. dr Slobodan Jovanović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Slobodan Marković, CIELS – Higher education institution, Padova, Italy.

Prof. dr Snežana Radukić, Faculty of Economics, University of Niš, Niš, Serbia.

Prof. dr Sonja Karikova, Faculty of Pedagogy, Matej Bel University, Banská Bystrica, Slovakia.

Prof. dr Tatjana Glušac, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Tatjana Bijelić, Faculty of Philology, University of Banja Luka, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina.

Prof. dr Veljko Đurić, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Vesna Gojković, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Vesna Petrović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Vesna Pilipović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Vidoje Vujić, Faculty of Tourism and Hospitality Management, University of Rijeka, Opatija, Opatija, Croatia.

Prof. dr Vladimir Njedomir, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Vojin Pilipović, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Zdravko Skakavac, Faculty of Law and Business Studies dr Lazar Vrkatić, Union University, Novi Sad, Serbia.

Prof. dr Zoran Keković, Faculty of Security, University of Belgrade, Belgrade, Serbia.

Prof. dr Zoran Sušanj, Faculty of Philosophy, University of Rijeka, Rijeka, Croatia.

Prof. dr Željka Babić, Faculty of Philology, University of Banja Luka, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

3(05)

CIVITAS : časopis za društvena istraživanja /
glavni i odgovorni urednik Vladimir Njegomir. -
God. 1, br. 1 (2011)- . - Novi Sad : Fakultet za
pravne i poslovne studije, 2011- . - 25 cm

Dva puta godišnje.
ISSN 2217-4958 = Civitas (Novi Sad)
COBISS.SR-ID 261516807